

Політичні науки
та публічне управління

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 45 (2–2015)

Політичні науки

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2015

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)29-2я43
М58

Наукові праці МАУП Політичні науки

Редакційна колегія

Подоляка А. М., д-р юрид. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф.,
Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф.,
Бідзюра І. П., д-р політ. наук,
Варзар І. М., д-р політ. наук, проф.,
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф.,
Гончаренко О. М., д-р іст. наук,

Мєлков Ю. О., д-р філос. наук, доц.,
Піляєв І. С., д-р політ. наук,
Попов В. Ж., д-р іст. наук, проф.,
Сурмін Ю. П., д-р соціол. наук, проф.,
Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф.,
Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 4 від 15 квітня 2015 р.)*

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М58 Наукові праці МАУП / редкол.: А. М. Подоляка (голов. ред.) [та ін.]. — К. : МАУП, 2001 — Вип. 45 (2–2015). Політичні науки. — К. : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2015. — 88 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку політології, економіки, соціології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України “Наукові праці МАУП” визнано як фахове видання з політичних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/4 від 26 травня 2010 р.).

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2015
© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2015

ЗМІСТ

Holovaty M. F. <i>Topical aspects of theoretical interpretation of the “democracy” phenomenon in the context of contemporary societal development: problem statement</i>	4	Клінова І. Ю. <i>Зовнішня політика як фактор розвитку системи міжнародної співпраці (історично-правові аспекти)</i>	50
Гольцов А. Г. <i>Неоімперські сателіти в геополітиці Російської Федерації</i>	9	Красногор О. В., Клінова І. Ю. <i>Інститут глави держави в Україні: ретроспекція становлення та загальна характеристика</i>	55
Гурняк І. Л., Яремчук О. І. <i>Дуалізм держави та громади: аналіз ефективності взаємодії органів влади та територіальних громад</i>	16	Слободян С. І. <i>Соціальний інститут PR в умовах глобальної нестабільності</i>	60
Дікарев О. І., Краснощок О. В., Зваженко Ю. В., Накалюжна А. С. <i>Становлення Lex Petrolea та Lex Mercatoria в системі джерел енергетичного права</i>	23	Красногор О. В. <i>Функції та повноваження Президента України</i>	64
Терещенко Н. М. <i>Проблеми розвитку кадрової політики в умовах глобальної нестабільності: соціально-гуманітарний аспект</i>	31	Ісонкін О. О. <i>Трансформація регулюючих функцій держави для країн з відкритою економікою в умовах розвитку глобалізаційних процесів</i>	70
Філіппов М. І., Довбик К. С. <i>Вдосконалення управління державною установою</i>	38	Козакевич І. О. <i>Проблеми співвідношення політики і моралі у працях представників Франкфуртської школи</i>	76
Чайка Н. Г., Дмитренко О. В. <i>Політичні чинники регулювання вітчизняного бізнесу в умовах нестабільності</i>	42	ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	83

UDC 342.34

M. F. HOLOVATYI

Inerregional Academy of Personnel Management, Kyiv

TOPICAL ASPECTS OF THEORETICAL INTERPRETATION OF THE “DEMOCRACY” PHENOMENON IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY SOCIETAL DEVELOPMENT: PROBLEM STATEMENT

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 45(2), с. 4–8

The foundational aspects of the democratic transit phenomenon are considered from a theoretical and methodological perspective. The world and major national transformation processes have been identified as basic principles of such transit.

The phenomenon of “democracy” has been and remains one of the central and most complex issues for theoretical treatment, practical realization and societal implementation. Many philosophers, political scientists, historians, sociologists, representatives of other, primarily social, sciences still go deeply into it. S. Huntington, M. Duverger, G. O'Donnell, M. Simai, G. Sartori, G. Hermet, J. Street, J. Keane, R. Mekhteev, C. Macpherson, D. Held and other foreign scholars are among them.

Andruschenko, O. Babkina, M. Bessonova, S. Bondaruk, V. Horbatenko, M. Holovatyj, A. Kolodiy, Y. Kulahin, L. Mytsyk, R. Pavlenko, M. Piren, P. Sytnyk and others study problems of democracy in Ukraine.

Virtually all countries are now, in the early 21st century, moving toward democracy but with their own interpretations of such democracy, their own ways, developing their own models of democratic life. Many factors impart

a specific character to such a movement, history, traditions, culture, peculiarities of the economic development level, geopolitics, relations with other countries and the world in general being decisive among them.

And yet, the phenomenon of “democracy” is far from being explored, explained, first of all theoretically, which gives reason to identify several most major problems of a methodological nature.

The first problem: substantiation of the democracy essential characteristics. As a rule, the basic types of democracy are mainly presented as follows:

- primitive clan and tribal democracy;
- “military democracy” (a transitional type of democracy from primitive society to the slave-owning system);
- antique democracy (with its regional and stadial varieties);
- communal democracy of the age of feudalism;

- liberal democracy with its varieties and stages;
- proletarian democracy;
- social democracy; and
- neoliberal democracy [5, 401, 402].

The above classification is, however, rather conditional, scientifically ill-founded; therefore, a real need arises for more concept analysis of just the historical origins and genesis of democracy.

There also is no unambiguous answer to the question where first its antecedents emerged, and it took shape and was used for life arrangement. However, most experts in this field refer inquisitive people to the ancient world age of Greece and Rome, where the first city-states came into being.

Of fundamental importance is the fact that democracy (for all of its universal traits, constituents and so on) represents a specific historical phenomenon that should be considered and explained, figuratively saying, *ad hoc*, through time, especially where democracy and the democratic processes in the 21st century are concerned.

Only one point should be mentioned. Well-known Russian political scientist K. Gadzhiev emphasizes quite relevantly several fundamental differences, that is, hallmarks of democracy between ancient Greek and contemporary democracy. The first difference is that each citizen in ancient democratic city-states was vested with the right to take part in making decisions that concerned both his own life and lives of others. There was no division of legislative and executive powers – both branches of power were in the hands of citizens. In other words, direct democracy had real life.

The distinction between antique democracy and contemporary democracies is that antique democracy was compatible with slavery, provided for it as deliverance from physical labor of freemen who devoted themselves to solution of public issues. As to contemporary democracies, they, as is well-known, reject differences in the political area associated with the social origin, class, race and the like. [2, 128].

The second problem of democracy lies in interpretation of equality (inequality). Equality has been perceived and explained too different-

ly. Thus, great French philosopher, writer Jean-Jacques Rousseau (1712–1778), tremendously aware of the problems of inequality, human rights, freedom (“Encyclopedia,” “Discourse on the Origin and Basis of Inequality Among Men,” “Of the Social Contract, Or Principles of Political Right” and others) proceeded in his views of society, the system of state and social structure from the fact that the natural (pre-state) state of society, when people were equal both among themselves and simultaneously, should be the underlying premise of social life arrangement. Therefore, J.-J. Rousseau developed the so-called theory of equality with reservation of selected private property. Rousseau saw the rule of the people as inalienable, undivided and unlimited. The sovereignty of the people, according to Rousseau, had to be exercised on the principles of general will, which cannot have any other object than the benefit of the entire people. Pursuance of equality should be the main aspiration of the general will.

Nowadays, philosophical, political thought contains a rather widely spread point of view that democracy is by no means a tool for supporting life of the majority life but, on the contrary, a mechanism for across-the-board protection of the minority, rights and freedoms of even each several individual. This opinion has enjoyed great popularity.

The third problem of democracy is associated with the previous one and consists in democracy and a just political regime. Such representatives of Ukrainian political thought as M. Drahomanov, M. Hrushevskyj, V. Lypynskyj and especially I. Franko and B. Kistiakivskyj also addressed it in their works. Thus, B. Kistiakivskyj is responsible for development of an integrated concept of law-bound democratic state, where law rules, social protection of the person is ensured, popular representation bodies carry out vigorous activities, and appropriate judicial supervision over public administration bodies is exercised.

B. Kistiakivskyj believed that there should be such a political regime, where the individual and state have each their own area of independent activities and where the state does not encroach upon such human rights as freedom of conscience, thought, belief and so on.

Eminent Ukrainian philosopher, author, essay writer I. Franko was a prominent and interesting researcher of political regimes. Putting civil, human rights and freedoms before everything, I. Franko held that the state may place restrictions on activities of the individual in all spheres only to that limit where the individual's interest begins to conflict with the interests of other individuals. I. Franko regarded constitutionalism, which is a significant step toward democracy, as the spectacular display of deliverance of societies from absolutism in the 18th century. At the same time, he by no means idealized constitutionalism, democracy constantly recalling that people are naturally unequal. Legal equality, therefore, should serve as a real basis for equal rights of people as to their self-fulfillment opportunities.

The fourth problem of democracy is linked to fundamental changes in the interpretation of and exercise in democracy in social life in the late 20th century. As far back as in the mid-70s of the 20th century, a process of revolutionary struggle for dismantling of many dictatorial regimes actively spread in a number of continents. The USSR and the bloc of socialist countries, primarily in Europe, disintegrated toward the end of the 20th century. An accelerated transition from authoritarianism, totalitarianism to democracy began. Anti-popular political regimes and governments ceased to exist; multi-party elections were held in many countries; democratically elected governments came to power. A number of experts, essay writers took the liberty of claiming the definitive victory of western liberal democracy in the world (F. Fukuyama).

More specifically, the dialogue of civilizations has now become way too active and fierce in the world; it has in its center massive problems of mutual relations and contradictions associated with market relations, liberalism, democracy and, of course, democratic systems of government. Thus, it is common knowledge that market relations do not automatically cause development of democracy, democratic processes, just as it is impossible to artificially bring together democracy and liberalism. It is

most likely that liberalism should be regarded as an important foundation for social development of man, which simultaneously actually promotes democratization of social life. It must be admitted, however, that democratization of societies is way more determined by the level of the people's consciousness than by its economic development and status. "Democracy, – K. Gadzhiev writes, – can be established and institutionalized on a specific national ground only if the generally accepted democratic values and standards become behavioral attitudes of the popular majority."

At the same time, processes took place that dramatically demonstrated certain vulnerability and weakness of fledgling democracy in the new post-totalitarian, post-authoritarian countries, its high insecurity and sometimes simply helplessness along with the spread and strengthening of democracy. Those processes are somewhat present in the 21st century as well, therefore, a greater need arose to realize and explain what such an attractive and longed for phenomenon as "democracy" is, whether it is actually the best method for people's life arrangement, protection of their rights, or, in reality, as great Abraham Lincoln (1809–1865) put it, democracy is "a government of the people, by the people, and for the people." It is significant that a lot of researchers, analyzing the real processes of formation and development of democracy in the countries of the post-soviet (former USSR) and post-socialist (primarily Europe) areas, currently distinguish also democracies with adjectives like "coercive democracy," "populist democracy," "imitative democracy," "authoritarian democracy," "illiberal democracy" and the like. This alone is a dramatic confirmation of the fact that "ideal" democracy does not exist at all [3, 5].

The fifth and by far not the last problem associated with the phenomenon "democracy" is that, which concerns exactly current concepts of democracy.

There are quite a number of contemporary democracy concepts but the basic ones are as follows: collectivist, pluralist, individualist, elitist, participatory, and market.

Collectivist concepts of democracy are based on understanding and explanation of the integrity of a people (class, nation), people's having a common will. That is to say, this is about homogeneity of the society fabric, where competitiveness of values and interests is allegedly excluded. In other words, in particular, socialist democracy was presented and characterized as such, where, in addition, oppositionness and opposition were excluded in principle. The irony of it is, however, that collectivist democracy, let's say, in the form of soviets in the former USSR is often a mere cover for authoritarian, totalitarian regimes.

Pluralist concepts of democracy use as a basis the fullest possible representation of any and all political forces, social groups within the political power system in order to obtain a political and social equilibrium. The advocates of the democracy pluralist concepts believe that it is a group, rather than an individual or people, is the true mainstay of society. Therefore when political power is distributed among different system wielders of power, certain diffusion sets in among them, and this, in its turn, is an expression of pluralism of group interests. Pluralism acts in this particular case as a clear-cut exponent of freedom, as well as of freedom to express and protect their own interests by all social groups.

Representatives of the theory of pluralist democracy pay special attention primarily to uneven mediation and representation of citizens' interests etc.

The individualist concepts of democracy (competitive) take as a basis the priority of the person, individual over society. Hence the assertion that the individual is primary forming the mainstay of civil society.

The elitist concept of democracy argues that political decisions are positive and effective when a narrow group of people makes them. That is, democracy, in that case, is not at all a privilege of the people, which enables to also term this concept a concept of representative democracy.

Participatory theory of democracy (all types of citizens' participation in political life) serves as an opposite of elitist theory of democ-

racy. It provides for maximum democratization of society through active participation of most citizens in political processes. Although according to many experts in the area of democracy just the latter makes the possibility of formation of totalitarian political regimes quite real.

"Market theory" of democracy has recently been and currently remains one of the most popular ones, since it is based on the assumption that all political forces have powers of authority and are in the context of constant competition and vying for power. J. Schumpeter formulated this theory the most clearly and distinctly in his work "Capitalism, Socialism and Democracy," where he explains the political process, as well as in the economic sphere, as a process of competition among various groups. Politics, as per his understanding, represents a market of people and ideas that are in constant competition among themselves.

Just as between freedom and unfreedom, people constantly choose between dictatorship and democracy, prominent political scientist Karl Popper noted. At the same time, man, in his opinion, does not make a choice in view of the advantages democracy has but just considering the shortcomings of dictatorship. This goes to show once again that the notion of "democracy" is rather incorrect, diffuse, and fuzzy. Therefore, the attempts to formulate the notion of "vertical democracy" (G. Sartori), "integral technodemocracy" (M. Bunge), "information democracy" (M. Rocard) and others come to be understood.

To sum up, it may be said that we adduced, out of a wide range of theoretical aspects and explanations of democracy as a social, societal phenomenon, as a problem statement and subject for discussion, just those, which, in our judgment, invite the most subject and advanced study and examination.

List of references

1. Гаджиев К. С. Геополитика / К. С. Гаджиев. – М.: Междунар. отношения, 1997. – 602 с.

2. Гаджиев К. С. Введение в политическую науку: учеб. для высш. учеб. завед. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Лотос, 2000. – 592 с.

3. Головатий М. Ф. Демократія: історія, теорія, практика: навч. посіб. / М. Ф. Головатий. – К.: ДП “Вид. дім “Персонал”, 2011. – 228 с.

4. Липинський В. Народи поневолені і народи недержавні / В. Липинський. – Львів: Політика, 1925. – 141 с.

5. Основи політичної науки: курс лекцій / за ред. Б. Кухти. – Ч. 3; Політична свідомість і культура / Б. Кухта, Л. Кліманська, А. Романюк та ін. – Львів: Кальварія, 1998. – 299 с.

Since the phenomenon “democracy” has been and remains a fairly dynamic and inconstant social process, the primary focus in the course of its methodological analysis was on substantiation of the essential characteristics of democracy; specifics of the notion “equality – inequality” in the democratic process; substantiation of democracy as a just political regime; justification of the fundamental changes in the democratic transition in the 20th–21st centuries and the essence of the contemporary concepts of democracy.

Оскільки феномен “демократія” був і залишається досить динамічним і мінливим суспільним процесом, основний акцент у процесі його методологічного аналізу зроблений на обґрунтуванні сутнісних характеристик демократії; особливості поняття “рівність – нерівність” у демократичному процесі; обґрунтуванні демократії як справедливого політичного режиму; обґрунтуванні принципових змін у демократичному транзиті у XX–XXI ст. та сутності сучасних концепцій демократії.

Поскольку феномен “демократия” был и остается достаточно динамичным и меняющимся общественным процессом, основной акцент в процессе его методологического анализа сделан на обосновании сущностных характеристик демократии; особенности понятия “равенство – неравенство” в демократическом процессе; обосновании демократии как справедливого политического режима; обосновании принципиальных изменений в демократическом транзите в XX–XXI веках и сути современных концепций демократии.

Надійшла 5 травня 2015 р.

НЕОІМПЕРСЬКІ САТЕЛІТИ В ГЕОПОЛІТИЦІ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 45(2), с. 9–15

Розглянуто такий напрям геополітики Російської Федерації, як створення в пострадянському просторі мережі квазідержав, котрі мають виконувати функції сателітів у “Євразійській” неоімперській геополітичній системі. Виявлено основні засоби політики Росії щодо своїх сателітів.

Сучасна Російська Федерація офіційно не визнає імперської сутності своєї геополітики і не артикулює свої імперські інтереси. Проте аналіз численних нинішніх виявів геополітики Росії в пострадянському просторі свідчить, на нашу думку, про наявність досить виразних імперських рис. Враховуючи традиційне лицемірство офіційно проголошуваної зовнішньої політики, вивчення саме прикладної геополітики дає можливість виявити об’єктивний характер політики держави на міжнародній арені.

Серед українських вчених – дослідників геополітики Росії в пострадянському просторі слід відзначити М. Дністрянського, М. Дорошка, О. Ірхіна, Г. Перепелицю, О. Скребець, Н. Шпакову, М. Шульгу та ін. Переважає критичний аналіз політики РФ щодо країн СНД, зокрема виявлено численні приклади сучасного російського експансіонізму. У працях багатьох російських авторів, як правило, доводиться об’єктивний характер розвитку в пострадянському просторі про-російських інтеграційних проектів, а також провідна роль Росії в забезпеченні на його теренах миру та безпеки. Слід зазначити, що недостатньо досліджено геополітичні аспекти створення Росією низки залежних від неї сателітів на теренах країн колишнього СРСР.

Виявимо роль підконтрольних Росії квазідержав у її неоімперській геополітичній

системі та проаналізуємо головні засоби політики РФ щодо формування мережі геополітичних сателітів у пострадянському просторі.

Після руйнації Радянської імперії (СРСР) ті її внутрішні “периферії”, що мали статус союзних республік, перетворилися на суверенні держави. Проте, як відомо, формальна незалежність колишніх периферій “не конче означає зникнення імперії як системи” [10, 118].

На початку 2000-х років після приходу до влади В. Путіна російська геополітика отримала імпульс до активізації. У пострадянському просторі Росія проводила геополітику, спрямовану на “консервацію” лояльних щодо неї політичних режимів. Російське керівництво вбачало небезпеку в тому, що влада може потрапити до рук представників національного або релігійного радикалізму [1, 120]. Найімовірніше, ще більшою небезпекою російська влада вважала перемогу орієнтованих на Захід політичних сил. За поширеною серед російських аналітиків думкою, західні державні та недержавні структури здійснювали в пострадянських країнах продуману та послідовну політику, спрямовану на встановлення прозахідних ліберально-демократичних режимів, дієво застосовуючи гуманітарні технології [Там само].

У відомій Мюнхенській промові В. Путіна 10 лютого 2007 р. було зроблено спробу об-

ґрунтувати необхідність для Росії захисту від загроз із боку Заходу, котрий був звинувачений, зокрема, у порушенні своїх зобов'язань “не розміщувати війська НАТО за межами території ФРН” [3]. Згодом Кремль неодноразово висловлював занепокоєння з приводу розширення НАТО на Схід як загрози національній безпеці РФ. Нині це залишається головним аргументом для виправдання активізації імперської геополітики Росії у світі загалом і особливо на пострадянських теренах. Російська влада розглядає країни колишнього СРСР як сферу своїх “привілейованих” інтересів і вбачає в “кольорових революціях” вплив Заходу, котрий намагається вивести пострадянський простір з-під контролю РФ. На нинішньому етапі розвитку геополітичних процесів у Центральній та Східній Європі Росія вважає особливо небезпечним для себе потенційне приєднання до НАТО Грузії, Молдови та України. Крім того, саме в цих країнах активно розвивається співробітництво з Євросоюзом, де підписана з ним угода про асоціацію. Тому вважаємо, що у близькій перспективі неминуче посилюватиметься геополітика Росії, спрямована на перетворення названих країн на “буферні зони” між собою і Заходом.

Згідно з розробленими ще в 2008 р. колективом авторитетних російських вчених сценаріями розвитку Росії одним із варіантів (малоймовірним) був “Фортеця-Росія”, за якого США та ЄС вже облишили сподівання, що спроможні впливати на розвиток Росії у потрібному для себе напрямі, і перейшли щодо неї до політики “холодної війни” та “стримування” [9, 73]. Проте цей та інші песимістичні сценарії не передбачали головної причини такої політики Заходу – нинішньої агресивної імперської геополітики РФ щодо України.

Росія – найпотужніша держава на теренах колишнього СРСР, котра успадкувала від Російської імперії та СРСР імперську ідеологію та амбіції, прагне реалізувати свої політичні та економічні інтереси щодо слабкіших пострадянських країн. За класичним висловлюванням М. Дойла, “імперське домінування та імперський контроль завжди є наслідком відносин між сильною(и) та слабкою(и) дер-

жавою (державами)” [11, 28]. У сучасному світі отримали розвиток неформальні імперії (неоімперії), котрі “є структурами транснаціональної політичної влади, що поєднують егалітарний принцип юридичного суверенітету з ієрархічним принципом фактичного контролю” [10, 39].

Вважаємо, що нинішнє політичне керівництво РФ розбудовує власну “Євразійську” неоімперію з відповідною геополітичною системою, котра містить внутрішню та зовнішню підсистеми. І для зовнішньої, і для внутрішньої геополітики сучасної Росії притаманні чітко виражені імперські риси. Очевидно, що зовнішня геополітика РФ має на меті насамперед встановлення контролю над більшою частиною пострадянського простору. Однак вища російська влада офіційно категорично відкидає звинувачення у “відновленні імперії та в претензіях на глобальне лідерство” [6].

Створення сучасною Росією неоімперії полегшується значними політичними та соціально-економічними проблемами пострадянських країн. Проте правлячі політичні еліти та населення нових незалежних країн зацікавлені в збереженні державного суверенітету. Тому йдеться про формування “неформальної” імперії, що має об'єднувати незалежні держави шляхом економічної інтеграції до Євразійського економічного союзу (ЄАЕС). Водночас відбувається розвиток військово-політичної інтеграції на чолі з РФ у рамках ОДКБ. При цьому як ЄАЕС сподіваються перетворити в багатofункціональний Євразійський союз (ЕАС), так і ОДКБ прагнуть трансформувати в певний аналог НАТО. Однак в ОДКБ, попри наміри РФ встановити свою гегемонію, усе ж зберігається суверенність держав-членів і намагання Росії нав'язувати потрібну їй “спільну” політику, що має обмежений ефект. Хоча для правлячих еліт країн-партнерів, котрі встановили авторитарні чи в кращому разі напівдемократичні режими, цей блок є певною запорукою збереження своєї влади. У рамках новоутвореного ЄАЕС вони також прагнуть максимально забезпечити свій суверенітет та національні геоекономічні інтереси.

Крім неформальних структур, притаманних неоімперіям, Росія використовує в дещо оновленому форматі “класичні” засоби створення імперських геополітичних систем. Серед таких, схожих на традиційні, неоімперських структурних елементів треба виділити насамперед мережу геополітичних сателітів, максимально залежних від свого “центра” – РФ.

Нині спостерігається застосування владою РФ інструментарію відверто агресивної експансіоністської геополітики. Так, у 2014 р. щодо України Кремль реалізував силовий сценарій експансії, замаскованої під “гуманітарне втручання”. Відбулося фізичне розширення імперського геопростору РФ за рахунок приєднання нової “периферії” – Криму. При цьому імперська експансія була здійснена зі спробою надання їй міжнародно-правового обґрунтування шляхом численних посилянь на загальноєвропейські принципи та норми міжнародного права, Статут ООН, Гельсінський Акт, права та свободи людини тощо [5]. Попри відторгнення від нашої країни частини її державної території, наголошується, що Україна є “сучасною повноцінною, суверенною європейською державою” [6].

Якщо йдеться про приєднання нових територій, то у федеративній державній моделі є привабливий момент – входження не до унітарної держави, а до федерації на правах суб’єктів. Саме така схема і була застосована на практиці щодо Криму в березні 2014 р. Маємо приклад того, як “демократична та ліберальна за своєю суттю федеративна ідеологія застосовується для обґрунтування великодержавної експансії” [7]. Сам собою Крим має надзвичайно велике геостратегічне значення, яке можна сформулювати таким чином: “Хто володіє Кримом, той володіє Чорним морем”. Щоправда, сполучення останнього із Середземним морем надійно контролює Туреччина.

Припускаємо, що геостратегія РФ навесні 2014 р. була спрямована на встановлення політичного контролю над так званою “Новоросією” – усім Сходом та Півднем України. Умовно назвемо цей геостратегічний задум планом “Новоросія”. Вірогідно, було перед-

бачено створити цілу мережу дрібних “республік” – сателітів РФ, на кшталт Луганської Народної Республіки (ЛНР) чи Донецької Народної Республіки (ДНР). У такому разі не лише Кримський плацдарм мав би надійний сухопутний зв’язок з Росією, а вона отримала б ще й геополітичний контроль над усім північним узбережжям Чорного моря, важливими комунікаційними лініями Причорномор’я, великими гео економічними центрами (особливо Одесою), навіть сухопутне сполучення зі своїм сателітом Придністровською Молдавською Республікою (ПМР). Таким чином, у разі реалізації геостратегічного плану “Новоросія” Україна втратила б велику частину своєї території, постала б небезпека її розпаду як суверенної держави.

Нині (січень 2015 р.), після фактичного провалу більшої частини плану “Новоросія”, у геополітиці Росії спостерігається прагнення утримувати під контролем плацдарм на південному сході України. Припускаємо, що реалізується геостратегічний задум щодо створення зони нестабільності, за допомогою якої Росія матиме можливість впливати на внутрішньополітичну ситуацію в Україні. На терени повністю залежних від Росії маріонеткових держав ЛНР та ДНР (за безумовною згодою їхніх “урядів”) вводяться її регулярні збройні сили, тут може бути передбачено створення військових баз російських “миротворців” (по аналогії із Придністров’ям).

Імперським сателітом Російської неоімперії виступає Придністров’я. Росія взяла на себе зобов’язання брати участь у “пошуку шляхів розв’язання придністровської проблеми на основі поваги суверенітету, територіальної цілісності та нейтрального статусу Республіки Молдова при визначенні особливого статусу Придністров’я” [8]. Фактично Росія всіляко гальмує процес врегулювання придністровського конфлікту. Інша (значно менш проблемна) автономія Молдови Гагауз-Ері, попри наявність московських “агентів впливу” серед регіональної еліти, не має, за нашою оцінкою, шансів перетворитися на неоімперського “клієнта” РФ.

Попри те що офіційно державність ПМР Росією не визнана, остання де-факто забез-

печує її квазідержавне існування. У разі можливого блокування Придністров'я Україною та Молдовою в Росії не буде можливостей для надійного забезпечення свого васала військовою силою та потрібними ресурсами через відсутність безпосереднього сполучення. Слід припустити, що Кремль прагне в ситуації з ПМР зберегти статус-кво. Таким чином, геополітика Росії спрямована на консервацію цієї “замороженої” зони конфлікту. Придністров'я, по суті, є геополітичним плацдармом Росії, розташованим поряд із Балканським регіоном, на який російський політичний та економічний вплив дедалі зменшується. Крім того, вважаємо, що об'єднання Румунії та Молдови є питанням лише часу. Взагалі перспективи довготривалого існування Придністров'я як імперського сателіта РФ, на нашу думку, є дуже сумнівними.

У Південнокавказькому регіоні в результаті перемоги Росії у війсьній кампанії 2008 р. було фактично закріплено відторгнення від Грузії Абхазії та Південної Осетії. У Російській неоімперській геополітичній системі квазідержави Південна Осетія та Абхазія, по суті, відіграють роль геополітичних сателітів, однак при цьому прагнуть, хоча б де-факто, виступати акторами міжнародних відносин. Вочевидь, без російської економічної та військової підтримки ці “клієнти” РФ неспроможні забезпечувати своє існування. Нинішня правляча еліта Грузії, можливо, досягне стабілізації відносин з Росією, проте не може не спрямовувати свою геополітику на повернення відторгнутих регіонів. За допомогою своїх сателітів Росія має потенційну можливість геополітичного шантажу Грузії, щоб змусити останню призупинити процес своєї інтеграції до НАТО.

Російська влада офіційно вважає пріоритетом своєї зовнішньої політики “сприяти становленню Республіки Абхазія та Республіки Південна Осетія як сучасних демократичних держав, зміцненню їх міжнародних позицій, забезпеченню надійної безпеки та соціально-економічному відновленню” [8]. У Воєнній доктрині РФ, затвердженій В. Путіним 26 грудня 2014 р., до основних пріоритетів військово-політичного співробітництва

віднесено взаємодію з Абхазією та Південною Осетією з метою “забезпечення спільної оборони та безпеки” [2]. Абхазія та Осетія є дуже важливими геополітичними плацдармами Росії, спрямованими на стратегічний простір Закавказзя. Контроль над ними надає РФ потенційну можливість у разі потреби швидко та ефективно застосувати збройні сили проти самої Грузії чи перекинути війська до свого союзника Вірменії.

Для міжнародно-правового забезпечення геополітичного контролю РФ над Абхазією та Південною Осетією у вересні 2008 р. з ними були укладені договори “про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу”. На сучасному етапі йдеться про підвищення рівня “легітимності” військово-політичного домінування Росії на теренах цих квазідержав. У Договорі про союзництво та стратегічне партнерство між Росією та Абхазією від 24 листопада 2014 р. передбачено формування так званого “спільного простору оборони та безпеки”, зокрема, створення Об'єднаного угруповання військових сил РФ та Абхазії “для відбиття агресії (збройного нападу) відповідно до статті 51 Статуту ООН” [4], а також “спільні дії щодо охорони державного кордону Республіки Абхазія з Грузією” [Там само]. Південна Осетія може взагалі втратити свій формальний суверенітет і увійти до складу Росії як суб'єкт федерації (за “кримським сценарієм” – через референдум із заздалегідь відомим результатом). У всякому разі один із проектів нового доленосного договору про “союзництво та інтеграцію” між Росією та цією квазідержавою передбачає таку перспективу. Нині (січень 2015 р.) ще тривають політичні консультації з приводу укладання договору між РФ та Південною Осетією.

Вірменія у своїй геополітиці останнім часом виступає як союзник Росії. За умов наявності у Вірменії двох потужних геополітичних супротивників – Азербайджану та Туреччини РФ позиціонує себе як її єдиного військово-політичного союзника та найважливішого економічного партнера. Вірменія є членом ОДКБ, а 10 жовтня 2014 р. вона приєдналася до Договору про створення Євразій-

ського економічного союзу і з 2 січня 2015 р. стала його членом. На теренах Вірменії розташована 102-га військова база РФ з потужним озброєнням та контингентом близько 5 тис. військовослужбовців. Головними завданнями бази вважається прикриття так званого “південного флангу Росії” та забезпечення захисту Вірменії як країни-члена ОДКБ.

Вірменія має власного геополітичного сателіта – самопроголошену Нагірно-Карабаську Республіку (НКР). Російська влада офіційно бере на себе досить розпливчато сформульовану функцію “сприяти врегулюванню нагірнокарабаського конфлікту” [8]. Сусідній з Вірменією Азербайджан, від якого був відторгнутий Нагірний Карабах та території кількох районів, прагне повернути втрачені землі. У цій ситуації РФ має можливість грати на протиріччях між сторонами конфлікту. Баку, вірогідно, дають зрозуміти, що лише Росія (а не Захід на чолі з США) спроможна якщо не розв’язати на його користь проблему Нагірного Карабаху, то принаймні сприяти поверненню частини окупованих вірменськими військовими угрупованнями азербайджанських територій.

Можемо висловити припущення, що в результаті подальшого збільшення військово-політичної та економічної залежності від Росії суверенна Вірменія потенційно може фактично перетворитися на сателіта останньої.

Підкреслимо, що російська влада застосовує досить широкий арсенал засобів для забезпечення існування своїх сателітів. Йдеться, зокрема, про політичну підтримку проросійських режимів у квазідержавках, забезпечення їхньої легітимності. Спостерігається намагання навіть досягнути міжнародного визнання окремих сателітів. 26 серпня 2008 р. Росія офіційно визнала Абхазію та Південну Осетію, а згодом спромоглася вплинути на визнання цих країн окремими державами світу – Венесуелою, Науру, Нікарагуа (Вануату та Тувалу, визнавши в 2011 р. лише Абхазію, потім відповідні акти). Проте ці акти міжнародного визнання мають, на нашу думку, суто символічне значен-

ня і не призвели до повноцінної міжнародної легітимізації Абхазії та Південної Осетії.

Очевидно, що країни-сателіти не мали б змоги існувати без військової допомоги з боку Росії. Саме влада РФ забезпечує військові формування квазідержав озброєнням та іншими ресурсами. На території Абхазії та Південної Осетії функціонують російські військові бази, на яких розміщено сучасні види озброєння. Загальна чисельність російських контингентів налічує близько 4 тис. військовослужбовців у кожній квазідержаві. На території Придністров’я перебуває російський військовий контингент, а ще й наявні величезні запаси озброєння на базі поблизу села Ковбасне. Протягом 2014 р. спостерігалось кількісне та якісне зростання російського військового угруповання на теренах ПМР, що було, найімовірніше, пов’язано з прагненням забезпечити реалізацію вже згаданого плану “Новоросія”.

Взагалі геополітика РФ великою мірою відповідає геоекономічним інтересам споріднених з Кремлем російських корпорацій. Припускаємо, що ті чи інші “квазідержави-клієнти” потрібні певним наблизенням до влади Росії олігархічним групам для реалізації власних економічних проєктів. Самопроголошені країни мають величезні економічні проблеми. Без періодичних фінансових вливань з боку РФ правлячі еліти квазідержав не мали б можливостей забезпечити навіть нинішній досить примітивний рівень соціально-економічного розвитку. Попри сучасні власні гострі економічні проблеми, Кремль, очевидно, і на найближчу перспективу не припинить збиткову для Росії економічну підтримку своїх сателітів. Отже, у цьому разі геополітичні інтереси Російської неоімперії мають пріоритет над геоекономічними інтересами Росії як держави.

У своїй геополітиці російська влада вважає за можливе використання силових засобів для “захисту співвітчизників”. Згідно зі ст. 22 Воєнної доктрини РФ вважає правомірним застосування збройних сил для забезпечення захисту своїх громадян, що перебувають за її межами [2]. Жителі квазідержав мають досить сприятливі мож-

ливості для отримання російського громадянства. За окремими оцінками, переважна більшість населення (до 90 %) Абхазії та Південної Осетії є громадянами РФ, російське громадянство мають також понад 200 тис. жителів Придністров'я. Тому російська влада завжди матиме легітимні підстави для застосування збройних сил з метою захисту "своїх" громадян.

Між сателітами Росії формується мережа взаємозв'язків у політичній, військовій, економічній та інших сферах. Ще з 1992 р. розпочалося (переважно декларативно) формування так званої Співдружності невизнаних держав (СНД-2). Починаючи з 2000 р., активізувалися спроби створити СНД-2 у складі Придністров'я, Нагірного Карабаху, Абхазії та Південної Осетії. У результаті розвитку співпраці у військово-політичній галузі можливе виникнення своєрідного досить вузького об'єднання під безпосереднім керівництвом Росії з офіційно визнаних чи невизнаних нею сателітів – такого собі військово-політичного мікроблоку, призначеного для спільної "оборони" квазідержав-членів (можливо, навіть без офіційного використання російських збройних сил).

Формальна незалежність країни-сателіта дає їй підстави проводити "суверенну" зовнішню політику, особливо в тих випадках, коли вона визнається хоча б деякими державами світу. Таке часткове визнання дає можливість Росії укласти зі своєю партнеркою офіційні міжнародні договори. А в ситуаціях з навіть самою РФ офіційно невизнаними квазідержавами (ПМР, ЛНР чи ДНР) для російської імперської геополітики існують ще ширші можливості для маневрування, оскільки на цих сателітів можна покласти виконання таких функцій, зокрема воєнних, що відверто суперечать загальновизнаним нормам міжнародного права.

Отже, влада РФ намагається на більшій частині території колишнього СРСР побудувати розгалужену неоімперську геополітичну систему, важливими елементами якої є підконтрольні Росії сателіти. Аналіз нинішньої політичної та економічної ситу-

ації дає підстави зробити висновок, що геополітичні проекти створення та постійної підтримки квазідержав-сателітів на "периферії" Російської неоімперії виявляються дуже витратними для неї. Подальше їхнє забезпечення, за умов загострення економічної ситуації в самій Росії та дії міжнародних санкцій, є дуже проблематичним. Проте, на нашу думку, слід очікувати на проведення Росії зовнішньої політики, спрямованої на "заморожування" конфліктних ситуацій і збереження своїх сателітів як геополітичних плацдармів у стратегічно важливих регіонах пострадянського простору.

Література

1. Беспалов С. В. Перспективы реализации геополитических интересов России на постсоветском пространстве / С. В. Беспалов // ПОЛИС. – 2011. – № 2. – С. 118–128.
2. Военная доктрина Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news.kremlin.ru/media/events/files/41d527556bec8deb3530.pdf>
3. Выступление и дискуссия на Мюнхенской конференции по вопросам политики безопасности 10 февраля 2007 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

news.kremlin.ru/media/events/files/41d447a0ce9f5a96bdc3.pdf

9. Мельвиль А. Ю. Россия 2020: альтернативные сценарии и общественные предпочтения / А. Ю. Мельвиль, И. Н. Тимофеев // ПОЛИС. – 2008. – № 4. – С. 66–85.

10. Мотиль О. Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження: монографія [Текст] / О. Мотиль; [пер. з англ.]. – К.: Критика, 2009. – 200 с.

11. Doyle M. W. Empires / M. W. Doyle. – Ithaca, N. Y.: Cornell University Press, 1986. – 408 p.

Сучасна геополітика Російської Федерації імпліцитно спрямована на формування неформальної імперської геопросторової політичної системи. Для забезпечення контролю над стратегічно важливими регіонами пострадянського простору Росія створює, зокрема, мережу неоімперських сателітів – геополітичних плацдармів. Щодо своїх сателітів російська влада застосовує досить широкий арсенал засобів імперської геополітики.

Современная геополитика Российской Федерации имплицитно нацелена на формирование неформальной имперской геопространственной политической системы. Для обеспечения контроля над стратегически важными регионами постсоветского пространства Россия создает, в частности, сеть неоимперских сателлитов – геополитических плацдармов. По отношению к своим сателлитам российская власть применяет достаточно широкий арсенал средств имперской геополитики.

Modern geopolitics of the Russian Federation is implicitly aimed at the formation of informal imperial geospatial political system. To ensure control over the strategically important regions of the post-Soviet space Russia is creating, in particular, neo-imperial network of satellites – the geopolitical bridge-heads. In relation to its satellites Russian authorities use the fairly wide arsenal of means of imperial geopolitics.

Надійшла 26 січня 2015 р.

І. Л. ГУРНЯК

О. І. ЯРЕМЧУК

Львівський національний університет ім. Івана Франка

ДУАЛІЗМ ДЕРЖАВИ ТА ГРОМАДИ: АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ВЛАДИ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 45(2), с. 16–22

Участь громадян в управлінні державою на локальному рівні є важливою для зростання ефективності функціонування всієї системи. Територіальну громаду варто розглядати як суб'єкт – самостійну інституційну одиницю, власника-інноватора та її залучення у практичний процес стратегічного розвитку від планової стратегії до поетапного впровадження та реалізації.

На основі міжнародного досвіду можна стверджувати: ефективність взаємодії держави і територіальних громад є основою успіху системи управління. Важливими аспектами успішності функціонування державних органів та місцевого самоврядування є форма побудови вертикалі влади, органів місцевого самоврядування та спосіб делегування повноважень центральним органам влади.

Проблематику участі громадянина у територіальній громаді, що взаємодіє з органами влади та сприяє ефективному управлінню на локальному рівні, було розглянуто багатьма зарубіжними науковцями. Серед них варто виділити дослідження Дж. Еббота. Вчений визначив зв'язок між участю громади (партиципацією) в управлінській діяльності держави та її розвитком [1]. Також А. Олів'єр характеризує реформування сфери місцевого самоврядування в 90-х роках [5]. А. Ляднер наголошує на важливості співпраці органів влади та територіальних громад, в яких об'єднуються громадяни для забезпечення власних потреб та активізації ефективності управління [3]. У свою чергу, представники державницької теорії заперечують ефективність такої взаємодії, зосереджуючи увагу на неможливості врахування потреб кожного, і наголошують на максимальній централізації влади.

Виокремимо ефективні механізми співпраці держави та територіальної громади як окремих інституційних одиниць, можливості досягнення системної потужності та громадянської ефективності, визначення реформ, необхідних для впровадження у цій сфері.

Об'єктом дослідження є фактичні механізми взаємодії держави і територіальної громади щодо забезпечення спектра можливих реципієнтів публічним сервісом.

Розглянемо детальніше наявний досвід вивчення зазначеної проблематики та спробуємо адаптувати його до вітчизняних умов.

Дж. Еббот у своєму дослідженні демонструє слабкість існуючих інтерпретацій співпраці держави та територіальної громади, оскільки вони концентруються на втратах, а не на аналізі результатів функціонування успішних громад [1]. Вчений стверджує, що розвиток територіальної громади – лише специфічна форма її участі, чий успіх детермінується двома ключовими факторами: роллю держави і комплексністю прийняття рішення, що є ядром процесу участі громади.

Ф. Шарпф виділяє два обличчя демократичної самоідентифікації: урядування для людей; урядування людьми (як суб'єктом дії) [6]. Публічна участь в такий спосіб є механіз-

мом забезпечення рішень, що відображають громадські переваги.

А. Олів'єр виділяє основні ознаки реформування у 90-х роках у сфері місцевого самоврядування:

- 1) введення квазі- та реальної ринкової конкуренції у забезпеченні публічного сервісу;
- 2) децентралізація у менеджменті та виробництві публічних послуг;
- 3) покращення якості сервісу;
- 4) зменшення витрат та зростання ефективності;
- 5) розвиток бенчмаркінгу;
- 6) зростання відповідності індивідуальним потребам споживачів публічних послуг [5].

Участь громадян в управлінні (партисипація) стає ознакою ефективного сучасного урядування. З'являються нові форми участі, зокрема, електронне урядування. Поширюється феномен громадської асоціації.

А. Олів'єр виділяє три домінуючі реформи публічного сектора: публічний вибір, пост-фордівська реформа (парадигма нового публічного менеджменту) та неомарксизм [Там само]. Розглянемо дві з зазначених реформ, як такі, що можуть викликати інтерес з позиції впровадження. Варто наголосити, що всі з ідентифікованих реформ можуть взаємодіяти, взаємодоповнюватися, створювати непередбачені явища синергії.

Існують наукові пропозиції розглядати громадянина, як клієнта та суб'єкта, внаслідок чого виникають громадські відносини – розвиток партнерства. На нашу думку, територіальну громаду варто розглядати як суб'єкт – самостійну інституційну одиницю, що не передбачено пост-фордівською реформою.

Стосовно способу участі, то громадяни, формуючи територіальну громаду, можуть функціонувати в деяких інтерпретаціях:

1. Дослідження ринку, дослідження фокус-груп, опитування думки.
2. Проведення форум-діалогів, секторних груп консультантів, територіальних груп консультантів.
3. Створення представницьких органів, регламентація роботи представницько-

го органу через статут громади; загальні збори громади, збори ініціативної групи з проведення загальних зборів чи референдуму, електронний референдум, збори профільних комітетів громади.

Діяльність територіальної громади зосереджена на таких функціях:

1. Потреби індивідуального клієнта.
2. Функціональність комунальних бенефіціарів публічного сервісу, соціальний розвиток акціонерів та партнерів.
3. Забезпечення публічним сервісом територіальної громади загалом у розрізі агрегованих показників.

Відповідно, можна виокремити результати діяльності громади, як ефективного об'єднання громадян певної території:

1. Ефективність сервісу, задоволення клієнта.
2. Досконале управління, легітимність, взаємодія, звітність, децентралізація, що є інструментом, на думку авторів, та призводить до ефективного урядування та соціальної стабільності.

Як бачимо, результати перших двох реформ не охоплюють питання власності громади. Тому необхідно доповнити описані підходи третьою реформою. Фактично відбувається дублювання методів приватної корпорації щодо вдосконалення роботи з клієнтом через постійно діючий форум (наприклад, скрам-методика), внутрішній та зовнішній аудит, секторність у розрізі ризико-орієнтованого аудиту. Не враховуються переваги публічного сектору. Якщо у таких держав, як США та Швейцарія, у процесах розвитку локальних утворень збереження активів є однією з основних цілей, то чому щодо інших держав ми обмежуємося сервісом та ефективним управлінням [2]?!

Отже, важливим є введення третьої реформи, а саме збереження та накопичення активів територіальної громади.

Як можна спостерігати, у згаданому вище неомарксизмі йдеться лише про соціальну рівність та соціальну справедливість, що одразу вказує на повторення невдалого радянського досвіду.

Тому конкретизуємо подані вище реформи.

1. Ринкова реформа – конкуренція у забезпеченні сервісу та клієнтського вибору.
2. Державна реформа традиційної бюрократії, пов'язана з нею ринкова реформа, розвиток локального уряду.

Ці кроки є важливими, але не достатніми для появи ефективного власника – територіальної громади, який сам по собі мав би стати непереборною перешкодою для функціонування інституційних пасток та самостійно контролювати свої управлінські структури. Неомарксизм передбачає функціонування уряду, що розвивається, але цих кроків, на думку авторів, недостатньо.

3. Територіальна громада як публічна корпорація – інноватор. Поява нового публічно-приватного партнерства. Розширення функціональності та дієвості управлінської ланки.

Зосередимо увагу на інструментах ефективного управління:

1. Запровадження секторальних стратегій, планування сервісу, складання бізнес-планів на основі аналізу.
2. Ведення традиційних (п'ятирічки, структурні плани) та нових (стратегія розвитку міста) програм розвитку.

Водночас, на думку авторів, пост-фордівська реформа не передбачає достатнього залучення громади у практичний процес стратегічного розвитку від планової страте-

гії до поетапного впровадження та її реалізації.

3. Важливим, на думку авторів, є розроблення та практичне впровадження ефективних довгострокових стратегій, гнучкої системи прийняття управлінських рішень, комплексної системи розвитку; винаходів та інновацій.

Таким чином, варто зазначити, що теорія економічного розвитку Дж. Еббота є теоретичним інструментарієм аналізу, і лише за допомогою уточнень, поданих авторами (реформа 3), можливе практичне її втілення та розроблення моделі реальної участі громадянина в управлінні на конкретній місцевості та користуванні власним майном.

Тому запропоновану вище реформу 3 ідентифікуємо так: територіальна громада як власник – інноватор.

Між сектором консенсусу та сектором конфронтації, на думку Дж. Еббота, розташована область залучення (рис. 1). Як бачимо, спілкування з громадою через підпорядковану урядову систему призводить до чергової революції (див. рис. 2). Це саме стосується діалогових форумів, секторних комісій, ad-hoc зустрічей. Тобто підміна реальних інструментів безпосереднього управління піар-інструментами, консультативними заходами необов'язкового врахування в управлінні не вирішує проблематики локального урядування.

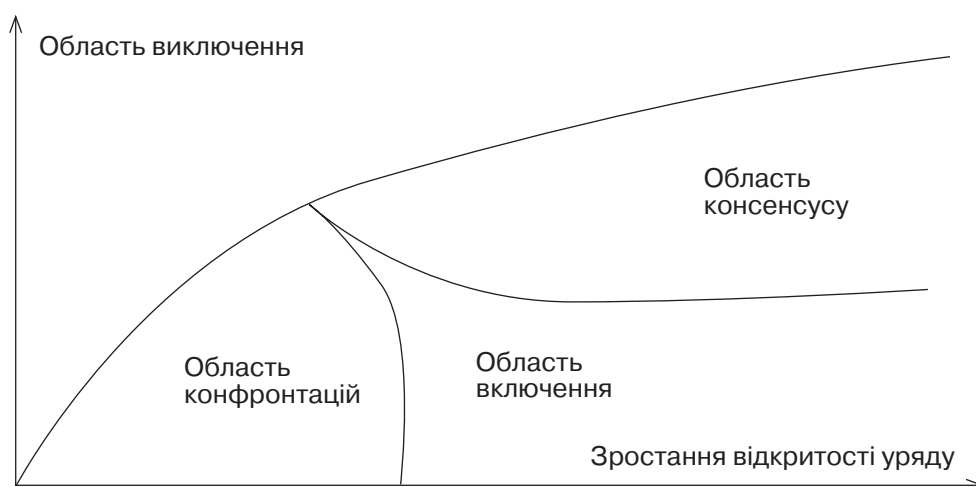

Рис. 1. Секторальний поділ участі громадян в управлінській діяльності

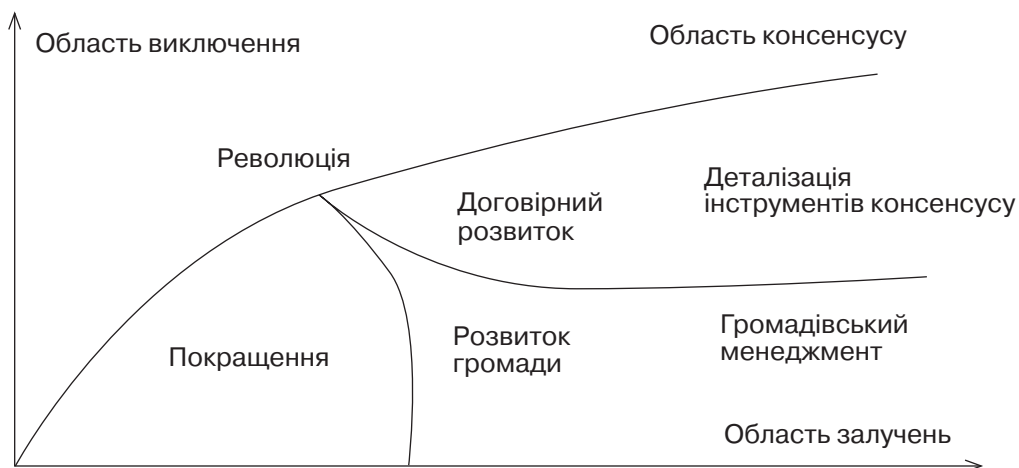

Рис. 2. Відповідальний підхід до участі громадян в управлінській діяльності

Як видно з рис. 3, управління із залученням територіальної громади до цього процесу є рішенням, що дає змогу істотно віддалитися від революційного шляху вирішення проблем та, з огляду на рис. 2, наблизитися до інтересів індивідуальності й забезпечити їх.

На прикладі ПАР, публічна участь громадян в управлінні державою на локальному рівні розглядається сьогодні, як ключовий принцип демократичного управління. Муніципальні ради зобов'язані розвивати культуру місцевого управління, що переходить від жорсткого бюрократичного, репрезентативного урядування до управління

через участь (партисипативне управління) громадян, сприяти і створювати умови для резидентів, територіальних громад та інших учасників муніципалітету для участі в управлінні місцевими справами. Якщо муніципалітети розглядають альтернативні шляхи надання сервісу, вони зобов'язані консультуватися з громадою.

Наявні механізми участі громадян навіть формально не відповідають європейським стандартам: реклама у пресі, форуми – діалоги, ad-hoc зустрічі, дослідження ринку та опитування думки, участь підпорядкованих структур, е – урядування, комунікація, клієнтські відносини.

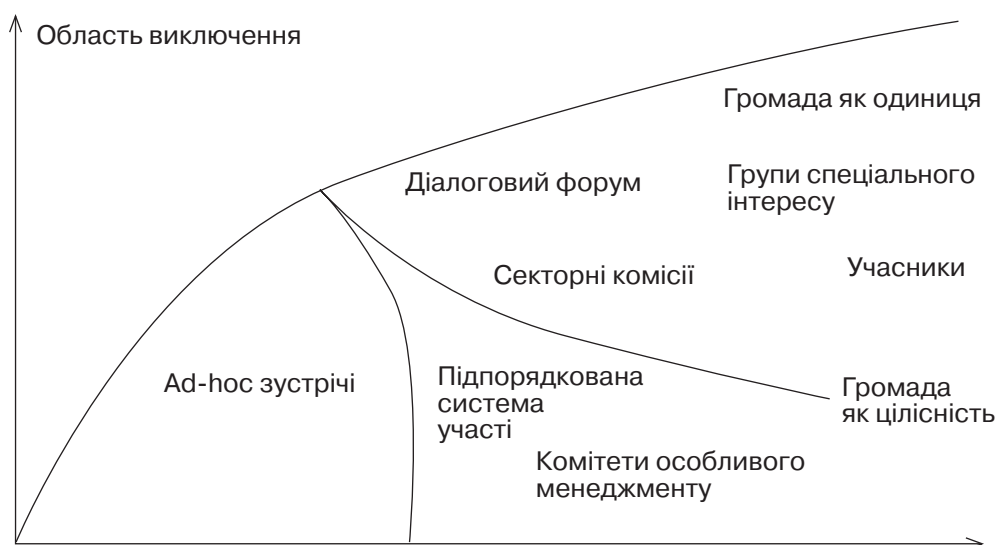

Рис. 3. Практична адаптація карти секторального поділу

Громади можуть бути залучені у процес прийняття рішення таким чином: поширення інформації, консультації, прийняття рішення, ініціатива. Навіть така обмежена система участі, на думку низки авторів, має наступні недоліки:

- непропорційний вплив на прийняття рішення;
- обхід (протидія) політичної системи;
- форуми як арена політичної мобілізації;
- форум не гарантує соціальне залучення та консенсус;
- структури участі потребують додаткових затрат ресурсів і часу (державно-громадівський дуалізм, що потребує адекватних затрат ресурсів).

Позиція А. Ляднера є істотно іншою: площадка територіальної громади зосереджує поєднання близьких за поглядами людей з питань місцевого значення і мінімізує політичну конфронтацію та диференціацію [3].

Отже, виокремимо основні аспекти державно-громадівського дуалізму:

- визначення ролей та відповідальність кожного громадянина, територіальної громади і держави;

Без участі громад в управлінському процесі на локальному рівні неможливо говорити про неадекватність чи адекватність витрат.

- адекватне забезпечення ресурсами;
- достатня адміністративна та логістична підтримка;

Наприклад, у Швейцарії функціонування CPR – інституцій виявилось надзвичайно ефективним завдяки кантональній та державній підтримці [2].

- наявність інститутів та інституцій, чия роль полягає в реалізації участі громадян в управлінні.

Зокрема, у Польщі це інститут локального референдуму, у Швейцарії – інститут загальних зборів, цивільні та бюргерські корпорації, в США – інститут та інституція загальних зборів, інститут статуту міста, що приймається референдумом.

Дж. Медісон аргументував переваги саме малих міст у сприянні експериментам та ди-

версифікації [4]. На його думку, якщо інновація не вдається, то втрати є мінімальними і всі інші міста можуть уникнути негативного досвіду. Якщо експеримент успішний, уроками успіху можуть скористатися сотні громад. Таким чином, чим менша територія управління, тим більша ефективність та можливість експериментальності.

Водночас представники державницької теорії вважають, що максимізація участі спричинена відсутністю необхідних механізмів та структур. Однак практичний досвід механізмів залучення громадян та створення територіальних структур місцевого управління у розвинутих світових державах, таких як США чи Швейцарія, де максимізація участі є надзвичайно актуальним питанням, суперечить цій теорії.

А. Олів'єр наводить приклади висловлювання представників Світового Банку: внаслідок участі (партисипації) ми втрачаємо контроль над проектом, але виграють чіткість прав власності та стійкість – визначальні речі у бізнесі.

Інші, зокрема “знайомі” українцям зарубіжні “чиновницькі” кола описують ситуацію наступним чином: надто затратні листи бажань внаслідок явища участі громадян та врахування їх побажань призводять до формування нереалістичного бюджету (відповідно до досвіду США такі висновки не відповідають дійсності). Тому державна влада усувається від процесу партисипації і визначає стратегічний план розвитку самостійно через бюджет. На основі цього робиться неадекватний висновок, що криза очікувань вимагає більше управління (тобто централізації. – *Авт.*). Як наслідок, IDP – менеджери намагаються трансформувати участь у невідзначені терміни та нечіткі заяви без конкретного бюджету і прив'язки до виконання зазначених програм.

Неможливість адекватно впливати на долю активів територіальної громади, відсутність дієвих CPR – інституцій призвели до критичної ситуації в Таїланді. Н. Усаваговітвонг описує приклади незаконних заселень берегів каналів у Бангкоку (можна

також наводити приклади розселень вздовж залізниць у деяких державах Африки) [7]. Проблема стала надто серйозною, коли забруднення каналу відходами стало надзвичайно відчутним для міста. Виникло питання: як зробити так, щоб через переговорний процес такі громади отримали законні права на землю, що, у свою чергу, заохотило б їх до покращення умов проживання, створення необхідної інфраструктури. Тільки на каналі Бангбуа розташовано 9 громад вздовж периметру 2 км. Питання в тому, звідки виникла і внаслідок яких причин така кількість безземельного селянства без будь-яких засобів для існування. І як запобігти таким процесам в Україні?!

Деякі дослідники аргументують на прикладі держав Африки деградацію технологій управлінського процесу природними ресурсами на основі громад (CBNRM). На нашу думку, це спонукає вивчати значно глибше природу залучення держави та громади у вирішення проблем природних ресурсів. Управління природними ресурсами на основі громади (CBNRM) ґрунтується на адвокації неурядових організацій, які працюють з локальними групами та громадами, з одного боку, та національних і транснаціональних організацій – з другого, щоб створити та поширити нові інструменти адвокації навколишнього середовища й соціальної адвокації. Урядування розглядається як превалювання громади чи регіональне управління природними ресурсами. Водночас громада як самостійна інституційна одиниця у цій технології присутня недостатньо, механізми її впливу щодо питань прав власності нечіткі.

Література

1. Abbot J. Community participation and its relationship to community development [Електронний ресурс] / J. Abbot. – Режим доступу: <http://m.cdj.oxfordjournals.org/content/30/2/158.abstract>
2. Gerber J. The role of Swiss civic corporations in land use planning [Електронний ресурс] / J. D. Gerber, S. Nahrath, P. Csikos, P. Knoepfel. – Environment and Planning, A 43: 2011. – P. 185–204. – Режим доступу: <http://www.envplan.com/abstract.cgi?id=a43293>
3. Ladner A. Die Schweizer Burgergemeinden: ihre Herkunft ihre Zukunft [Електронний ресурс] / Текст виступу для семінару з реформування громад. – Режим доступу: <http://www.andreasladner.ch/dokumente/seminarvortraege/ws98vor06.htm>
4. Mueller D. Perspectives on Public Choice [Електронний ресурс] / D. Muller // A Handbook – Cambridge, – N. Y. – 1997. – С. 80. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=IUavB8Ms2EOC&pg=PA80&lpg=PA80&dq=James+Madison+small+cities&source=bl&ots=AdgQV6Bfp5&sig=dhGicOmSugbJ9R8NK4L7qM6eOjA&hl=uk&sa=X&ei=qJbjV-MHKK4P6aoX5gLAO&redir_esc=y
5. Olivier A. A critical review of public participation in development planning within South African local governments [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oda.isoftware.co.za/downloads/aCriticalReviewPublicParticipation.doc>
6. Scharpf F. Europäisches Demokratiedefizit und deutscher Föderalismus, in: Staatswissenschaften und Staatspraxis [Електронний ресурс] / F. W. Scharpf F. W. – Bd. 3 (1992). – Режим доступу: <http://www.grin.com/de/e-book/138280/europaeische-und-nationale-identitaet>
7. Usavagovitwong N. Towards Community Participation in Housing Design: Experience from Low-Income Waterfront Communities [Електронний ресурс] / N. Usavagovitwong // Paholyothin Road: Jatujak, Bangkok. – 10900. – Thailand. – Режим доступу: <http://www.codi.or.th/downloads/english/Paper/community%20participation%20in%20housing%20design.pdf>

Доведено важливість взаємодії громадян, об'єднаних у територіальні громади з владними інституціями, для розуміння їхніх потреб та зростання ефективності управління на локальному рівні. Запропоновано реформу "громада як власник-інноватор" у поєднанні з визначеними А. Олів'єром реформами, що є ефективним механізмом трансформації неефективної системи взаємодії держави та громад, синергії наявних ресурсів, що підтверджуються європейським досвідом. Вважаємо, що необхідними є єдині підходи до права власності громади, незалежно від держави та її історичної ретроспективи.

Представлено важность взаимодействия граждан, объединенных в территориальные общины с властными институтами для понимания их потребностей и повышения эффективности управления на локальном уровне. Предложено реформу “община как владелец-новатор” в сочетании с определенными А. Оливьеро реформами, что является эффективным механизмом трансформации неэффективной системы взаимодействия государства и общин, синергии имеющихся ресурсов, что подтверждается европейским опытом. Считаем, что необходимыми являются единые подходы к праву собственности общины, независимо от государства и его исторической ретроспективы.

The significance of the interactions between citizens, united in municipalities with governmental institutions is demonstrated to understand the needs of citizens and the increase of the efficiency of management at the local level. It is proposed the reform “community as owner-innovator” in combination with certain Oliveir reforms, which are the effective instruments of transformation process of the inefficient system interaction between state and community, available resources synergies, which is supported by European experience. We believe in the importance of common approaches to the community property rights, regardless of the state and its history.

Надійшла 20 лютого 2015 р.

О. І. ДІКАРЄВ

О. В. КРАСНОЩОК

Ю. В. ЗВАЖЕНКО

А. С. НАКАЛЮЖНА

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

СТАНОВЛЕННЯ Lex Petrolea ТА Lex Mercatoria В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ ЕНЕРГЕТИЧНОГО ПРАВА

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 45(2), с. 23–30

Розглядається низка проблем права: (1) актуалізуються дискусійні проблеми можливості використання уніфікованих норм і звичаїв міжнародної торгівлі паливно-енергетичними ресурсами (далі ПЕР) як норми права в контрактах суб'єктів паливно-енергетичного комплексу (далі ПЕК) з іноземними партнерами паралельно з нормами національного цивільного, комерційного та інвестиційного права; (2) рефлектуються процеси зародження Lex Petrolea як специфічного джерела і арбітрування спорів ПЕР; (3) концептуалізуються Lex Petrolea як розвиток традицій Lex Mercatoria в умовах економічної глобалізації та транснаціоналізації права; (4) пропонується гіпотеза про те, що Petrolea складає прогрес юридичної аргументації, який, однак, не перетворився на зрілий набір правових норм, але як концентроване визначення досвіду арбітражних рішень вплинуло на подальшу долю світового ПЕК. Досліджуються системні ризики глобалізації, складові та можливі її наслідки, розкривається сутність концептуальної регуляторної моделі протидії, нейтралізації та попередження глобалізаційних ризиків, викликів і загроз.

Проблема правового регулювання відносин надрокористування та міжнародно-правового співробітництва держав у сфері надрокористування протягом тривалого періоду розглядалася переважно в політичній площині. Комплексні міжнародно-правові аналізи були започатковані під час енергетичної кризи 1973 р. Це був час посилення протистояння надрокористувачів і держав, що мали суверенні права на здійснення надрокористування. Завдяки працям К. Кальво, Ф. Родрігеса, Д. Салак'юзе, Р. Санчоса, С. Сафіна, М. Сорнараджа, Е. Сека, У. Фокса, Б. Ченга практика надрокористування отримала дуалістичний та моністичний доктринарний вимір.

Проте у цьому дослідженні ми виходимо не із завдання актуалізації дискурсу про

співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права, а, швидше, вважаємо, що концепції дуалістичного та моністичного підходу є логічно взаємовиключними. Тому предметом нашого дослідження ми обрали безпосередньо правові джерела, зафіксовані у внутрішніх законах і міжнародних актах, а також положення, висунуті в 1996 р. А. Бредбруком (Bradbrook Adrian) [7] в основоположній статті про викладання академічної дисципліни “енергетичне право”:

- 1) міжнародний вимір енергетичних проблем;
- 2) кон'юнктура глобального енергетичного ринку;
- 3) структура мінерально-сировинних ресурсів (МСР) та ПЕК;

- 4) енергетичні відносини в МСК, ПЕК, які можуть бути сприйняті як суб'єкти міжнародного енергетично-го регулювання й ідентифікації в як джерела енергетичного права.

Тобто “спеціалізований” стан міжнародного енергетичного права необхідно розглядати в контексті історичного балансу попиту на ПЕР на світових ринках та відносин власності в МСК. Ці відносини, у свою чергу, мають свої особливості:

- 1) участь держави в управлінні;
- 2) надра в більшості країнах перебувають в державній власності;
- 3) поділ права власності на право на надра і видобути корисні копалини;
- 4) різниця в механізмах реалізації права власності на надра і видобути корисні копалини;
- 5) механізм привласнення економічних вигод у гірничодобувній промисловості залежить від суб'єкта власності безпосередньої діяльності з вилучення корисних копалин і доходу від цієї діяльності;
- 6) механізм реалізації права власності на ПЕР здійснюється через систему державних доходів і витрат.

При цьому необхідно враховувати той факт, що передача власником – державою права користування надрами надрокористувачам відшкодовується шляхом отримання матеріальних компенсацій за передачу об'єкта користування у вигляді орендної плати, ренти та інших передбачених законом платежів, які фіксуються в доходах держави. Розпорядження і володіння власником надр означає, що держава передбачає наявність витрат, пов'язаних з утриманням органів управління, збором, аналізом, зберіганням, обробкою інформації про надра та інших робіт, проведення яких ініціює та фінансує власник надр [8].

Методи державного управління та механізми реалізації права власності в МСК визначаються специфікою елементів відносин та їх учасників. Поєднання цих елементів і особливостей відбувається залежно від особливостей відносин в МСК та ПЕК [12]. При

цьому ефективність управління залежить від набору елементів механізму реалізації права власності на ПЕР, які держава обирає в якості пріоритетних. Елементами механізму реалізації права власності на ПЕР в МСК виступають:

- 1) платність надрокористування;
- 2) система економічного стимулювання гірничодобувної діяльності під час користування надрами;
- 3) плата за забруднення навколишнього природного середовища;
- 4) створення ринку МСР; вдосконалення ціноутворення з урахуванням екологічного фактора.

Структуру ПЕК складають: газова, нафтова, вугільна промисловості, енергетика. Ці галузі забезпечують видобуток первинних енергетичних ресурсів, їх переробку, використання для виробництва електричного струму. При цьому у балансі споживання переважають ресурси органічного походження – 94 %. Частка енергії, виробленої на АЕС, ГЕС, – 6 %. Стосовно трендів споживання, необхідно відзначити збереження ролі нафти, вугілля та газу. Нині і протягом найближчих двадцяти років частка нафти складатиме 40 % сукупного світового енергоспоживання. Країни-виробники нафти поділяють на чотири групи: країни ОПЕК (біля 39 % видобутку нафти у світі); західні країни – США, Канада, Великобританія (16 %), де основну структуру ПЕК складають ТНК; незалежні виробники – Мексика, Норвегія, Росія (20 %); решта – (25 %). Зараз нафта – це товар, що переважно реалізується через біржові торги в формі стандартизованих 10 марок: WTI (Західнотехаська середня), яка котується на Нью-Йоркській біржі; Brent (Лондонська біржа); нафта ОПЕК класифікована згідно з середньо зваженим показником відпускних цін для семи сортів нафти; російські сорти представлені сумішшю різних сортів Urals та Siberian Light. В структурі ПЕК розрізняють операції апстріму (розвідка запасів та їх добуток) та стадію даунстріму (транспортування й збут продукції). Близько 88 % нафти

використовують для виробництва різного виду палива і близько 12 % – продукції не-паливного призначення (мастила, нафтобітуми). Асортимент продуктів, отриманих в нафтохімічному комплексі, нараховує більше 80 тис. найменувань.

Нині розробленням звичаєвих норм договірного регулювання у сфері видобутку нафти (*Lex Petrolea*) активно займаються спеціалісти Міжнародної асоціації погодження договірних умов у нафтогазовій сфері (*Association of International Petroleum Negotiators – AIPN*). Саме тут, починаючи з 1981 р., розпочато процес творення міжнародного приватного енергетичного права у формі модельних актів, типових контрактів для світового ПЕК [13].

Дослідник Талус Кім (*Talus Kim*) [14], аналізуючи опубліковані арбітражні рішення з проблем ПЕК припускає, що *Lex Petrolea* нині охоплює досить широке коло питань звичаєвого права. *Lex Petrolea* починає генерувати правову матерію відносин ПЕК через арбітражну практику. Етапи становлення практики арбітражів включала в себе низку етапів: 1) арбітражні рішення з інтерпретації концесійних угод (формули: Абу-Дабі 1951 р. країн ОПЕК; компенсації 1953 р. Катару 1953 р.; справа *Agamco*); 2) арбітражні рішення “періоду протистояння” (справа *Saprhire* проти Ірану в 1963 р.; три компенсації Лівії; ВР 1973 р.; Техасо 1977 р. і *Liamco* 1977 р.); 3) спори, пов’язані з сучасними нафтовими угодами транснаціонального характеру та інвестиційних арбітражів.

Зазначене дає можливість стверджувати, що термін *Lex Petrolea* було напрацьовано в юридичній практиці врегулювання спорів під час націоналізації нафтових концесій на Близькому Сході в 1970-х рр., зокрема, учасниками відомої справи *Aminoil*. Термін *Lex Petrolea* під час арбітражу було вжито як джерело прецедентів вже вирішених позовів ПЕК. Діяльність *AIPN* лише стандартизує вже напрацьоване. На підтвердження цієї тези варто нагадати, що це авторський термін. Його застосував вперше єгипетський юрист

Ахмед Садек Ель-Кошері (*Ahmed Sadek El-Kosheri*) під час виступу з новаторською лекцією в Гаазькій академії міжнародного права з ідеєю транснаціонального закону. Ель-Кошері аналізував еволюцію традиційних нафтогазових угод [6]. На основі дослідження концесійних угод Ель-Кошері спробував створити загальну теорію нафтових та газових угод. Він також передбачив “режисуру застосування” *Lex Petrolea* для захисту прав у контексті можливої транснаціоналізації договорів. Ель-Кошері концептуалізує існування контракту в формі транснаціонального і звичайного, з огляду на правопорядок. Саме юридичний або судовий порядок надає контракту силу обов’язковості і джерело дії. Нині Ель-Кошері працює старшим партнером в юридичній фірмі Кошер, Рашед і Ріад (*Kosheri, Rashed and Riad Law firm*) в Єгипті. Він також має досвід роботи судді Міжнародного суду ООН в Гаазі та Адміністративного трибуналу Світового банку, члена групи ООН з реформи внутрішньої судової системи та віце-президента Міжнародного арбітражного суду МТП. Також необхідно зауважити, що ідея *Lex Petrolea* виникла в Ель-Кошері на основі концепту *Lex Mercatoria*. Модель *Lex Mercatoria* склала головне ядро *Lex Petrolea*. З цим поняттям він познайомився у Франції, де після завершення навчання на юридичному факультеті університету в Каїрі в середині 1950-х рр. продовжив свої юридичні дослідження. У Франції у 1960-ті роки було започатковано транснаціональні дослідження права професорами Бертольдом Голдманом (*B. Goldman*), Філіпом Каном. Вони запропонували концепт автономного правопорядку транснаціональної бізнес-спільноти в моделі *Lex Mercatoria*. Ель-Кошері на основі цього концепту здійснює спробу створення правової системи для транснаціональної нафтової і газової промисловості, реалізації секторальної лінії юридичної аргументації.

Ель-Кошері як адвокат захищав інтереси клієнтів близько в 100 арбітражних справах протягом останніх чотирьох десятиліть, включаючи такі справи, як *Aminoil* про-

ти Кувейту, Southern Pacific Properties проти Єгипту, справа по території Таба проти Ізраїлю, а також справа з питань морського кордону між Еритреєю і Єменом.

Саме його філософія права створила зміст аргументації в ході справи *Aminoil* (The Government of the State of Kuwait v The American Independent Oil Company (Kuwait v Aminoil)), і вперше було публічно прийняте міжнародне арбітражне рішення з прямим посилання на “*Lex Petrolea*” [10; 15].

У 1948 р. уряд Кувейту надав американській компанії *Aminoil* нафтову концесію на 60 років. Ціна концесії визначалася на основі фіксованої роялті за кожну тонну видобутої нафти. Концесійна угода містила застереження стабілізації, яка заважала Кувейту в односторонньому порядку анулювати або змінити умови Договору [9]. У 1961 р. Кувейт і *Aminoil* доповнили принципи відрахувань в пропорції 50/50. У 1973 р. сторони погодилися на інші зміни до концесійної угоди в напрямі зростання частки Кувейту. Оскільки проект угоди не було ратифіковано Кувейтським парламентом, то було вирішено в окремому листі викласти ситуацію так, ніби вона була ратифікована. Згодом Кувейт зажадав подальшого збільшення своєї частки по “формулі Абу-Дабі”. Коли *Aminoil* не погодився, то в 1977 р. Кувейт націоналізував концесію з передбаченням виплати “справедливої” компенсації. Трибунал визнав, що і Проект Угоди 1973 р., і “формула Абу-Дабі” були дійсні і застосовні в концесії *Aminoil*. Трибуналом також було встановлено, що націоналізація відбулася законно, без порушення стабілізаційних умов, оскільки останні мали запобігти тільки “руйнуванню націоналізації”. Суд постановив, що відповідно до Резолюції ООН 1962 р. *Aminoil* має право на “відповідну компенсацію”, яку було розраховано Трибуналом на основі активів *Aminoil* і які оцінювалися з використанням їх відновної вартості (метод чистої балансової вартості було відхилено як невідповідної) та вартості *Aminoil* в майбутньому, розрахованої на основі законних очікувань *Aminoil*, з огляду на розумну норму прибутку. Отримана сума була знижена за рахунок боргу *Aminoil* Кувейту і склала 8 млрд

дол. Ця сума була скоригована з урахуванням інфляції [15].

Проте, як справедливо зазначають дослідники [5; 9], у сучасних реаліях вимоги відсутності дискримінації та публічної мети вилучення не мають вирішального значення для доктрини і практики як через відсутність реальних правових наслідків такого поділу, так і через зміни судової практики в бік відмови від врахування цих двох вимог при вирішенні питання про необхідність компенсації та її розмірі. У рішенні по справі *LIAMCO* арбітраж *ad hoc* встановив, що спільна думка в теорії міжнародного права – принцип суспільної корисності не є необхідною умовою правомірності націоналізації.

Цей принцип згадувався Гуго Гроцієм та іншими юристами, але нині відсутня міжнародно-правова підстава юридичної або іншої природи для застосування цього принципу до націоналізації. Мотиви не мають значення в міжнародному праві, кожна держава самостійно визначає для себе, що вона вважає корисним або необхідним для публічного блага. Характерно, що інший арбітраж у справі “*BP* проти *Libya*”, пов’язаному з тією ж націоналізацією нафтового сектора Лівії режимом Муаммара Каддафі, встановив, що дії лівійського уряду з вилучення іноземної власності, очевидно, порушували принципи міжнародного права, оскільки були здійснені з суто політичних мотивів і були довільними і дискримінаційними за своїм характером. Проте характерною особливістю двох цих справ є те, що правові наслідки були однаковими: в обох випадках суд визнав обов’язок лівійського уряду виплатити компенсацію.

Середньовічне *Lex Mercatoria* було трансформовано до вимог регулювання колізій глобального бізнесу. В той час *Lex Mercatoria* конкурувало з іншими теоріями транснаціоналізації та глобалізації права, але жодна з них, як показала практика, не запропонувала адекватної моделі регулювання конфліктів при укладанні та виконанні контрактів в транснаціональному правовому і економічному середовищі. Необхідно зазначити, що *Lex Mercatoria* сформувалося ще в процесі розвитку Середземноморської багатосто-

ронньої торгівлі і становлення національних держав.

Не дивно, що найсерйозніші критичні зауваження на адресу прихильників застосування *Lex Petrolea* в нових умовах були зроблені прихильниками традиційного державного позитивізму і конфліктного права. Для цих вчених і практиків було важко визнати, що верховенство закону може мати приватне походження і не обов'язково зв'язок з інститутами держави або міждержавного правового порядку. Класичну парадигму складав концепт про те, що єдиним способом регулювання спорів у міжнародних відносинах було застосування методів конфліктного права. Таким чином відбувалася “націоналізація” міжнародних відносин і застосування правил національного законодавства, основним призначенням якого було управління побутовими відносинами. В той же час склалася ситуація, коли переважна кількість секторів економіки, зокрема ПЕК, використовували недержавні правові норми. Виникли нові методи, кодекси поведінки, нові форми контрактів ПЕР, типових контрактів, доктринальних кодифікацій, арбітражної юриспруденції. Учені, арбітри, адвокати та інші члени юридичної спільноти, пов'язані з ПЕК, відчували в тій чи іншій формі вплив наслідків глобалізації економіки на право і транснаціональні контракти на нафту. При цьому виникли дві фундаментальні проблеми: якщо залишити осторонь комплекс питань, пов'язаних з визначенням фундаментального правового порядку в транснаціональній угоді ПЕР, лишається питання про те, як оформлення нафтового контракту може відбуватися згідно з вимогам автономної від національного або міжнародного права системою норм; чи може транснаціональний арбітр застосовувати недержавні або транснаціональні правила для врегулювання спорів, що виникають з дії транснаціональних контрактів ПЕР.

Низка вчених стверджують, що *Lex Petrolea*, як частина загальної *Lex Mercatoria*, поступово перетворюється в транснаціональний правопорядок, повністю автономний від національних та міжнародних

правових порядків. Тому для них є логічним припущення про допустимість в регулюванні транснаціональних нафтових контрактів вибору правил *Lex Petrolea* як джерела права при арбітруванні транснаціональних нафтових суперечок [16; 13].

Таку дієвість *Lex Petrolea* можна пояснити назріванням криз низки галузей: криза парадигми міжнародної економіки; криза парадигми традиційного договірного права; криза парадигми традиційного міжнародного приватного права; криза позитивістської парадигми правової держави. Традиційна думка світової економіки була побудована на основі парадигми міжнародної економіки і не могла пояснити процеси і факти глобальної економіки: фрагментування *National Geographic*; зникнення політичних і правових кордонів. Традиційне договірне право, засноване на архетипі короткострокових дискретних контрактів, не могло врегулювати перехід до довгострокових реляційних контрактів, які мають різний підхід до принципу *Pacta sunt servanda* та ідею непорушності контрактів. Якщо традиційне міжнародне приватне право було засноване на парадигмі світової економіки і методі колізійного права, то тепер було необхідно перейти на метод транснаціональних правил, які відкидають ідею про існування кордонів і застосування внутрішніх правил в транснаціональних відносинах.

Як бачимо, теорія і практика *Lex Mercatoria* створювалися в процесі значних парадигмальних спорів і контекстів концептуальної кризи.

Проблема концептуальної кризи міжнародного права віддзеркалено ще в працях Г. Харта та Г. Кельзена. Г. Харт [11] у книзі “Концепція права”, намагаючись виявити взаємозв'язок між правом, примусом, мораллю, зробив спробу з'ясувати, що є правом: норми примусу чи норми моралі. Г. Харт критикував схильність юристів аналізувати лексичне значення окремих понять, а не їх природу.

Г. Кельзен [1] дотримувався гіпотези нормативістської заданості єдності форм міжнародного та національного права. Його “чиста

теорія права” ґрунтується на низці процедур: аналізі примату позитивного міжнародного права; спростуванні припущення щодо суверенності окремих держав; рефлексії “догми суверенності” в формі філософського припущення; запереченні принципу суверенітету (прихильників якого він звинувачує в “націоналізмі”, “імперіалізмі”); актуалізації гіпотези про те, що систему норм національного і міжнародного права можливо поєднати в загальною юридичний порядок.

Отже, нормативістський напрям міжнародного права отримує парадигмальний статус Віденської школи і теорію про “ступінчасту структуру правопорядку”. Г. Кельзен стверджував, що юридичні норми в процесі поступової конкретизації змісту структурно створюють етапи “сходження” права: першу “сходінку” створюють норми міжнародного права, вищі за внутрішньодержавні; останню – “індивідуальні” правові норми в формі судових рішень і адміністративних актів. Таким чином констатується наступне: суб’єкт права є персоніфікацією норм; держава є частковим правопорядком з обмеженою територіальною сферою дії норм права; міжнародний юридичний порядок має першочергове значення порівняно з будь-яким національним порядком, створюючи разом єдину універсальну юридичну систему. Нині відбуваються дослідження транснаціональності. Зокрема, О. В. Меркушова [3] дала визначення транснаціональному суб’єкту комерційної діяльності у сфері надрокористування. Це: нафтогазова видобувна чи нафтогазова переробна комерційна організація, яка є суб’єктом міжнародного комерційного обороту нафтогазової продукції й активів її виробників на товарних та фінансових ринках, член кількох чи однієї організації світової енергетичної спільноти, яка діє в межах національного цивільного та корпоративного права однієї чи кількох держав, обмежена в комерційній діяльності національним і міжнародним публічним правом у сфері надрокористування.

Розробляли проблему *Lex Mercatoria* й українські вчені. Зокрема, О. О. Мерешко [2]

у своїй праці “*Lex Mercatoria: теорія і принципи транснаціонального торгового права*” приділив чималу увагу дослідженню принципів та джерел цього права і визнає його належність до категорій права.

А. В. Смітюх [4] теж досліджував цю проблему і визначив *Lex Mercatoria* як засновану на практиці позанаціональну систему договірних зобов’язальних прав.

Факти комерційної діяльності свідчать про потребу в трансрегіональному регулюванні. Нині майже 14 європейських енергетичних і газових компаній активно проводять діяльність у рамках більш ніж однієї країни ЄС. У 20 державах – членах ЄС вже зараз налічується понад три основних постачальників електроенергії. Це якраз і дає можливість споживачам (у тому числі домогосподарствам) вибирати з кількох постачальників або вільно змінювати одного постачальника на іншого, оскільки можливість вибору вже існує.

Така ситуація вимагає певного регулювання. Цю роль виконує певною мірою Енергетична Хартія, яка як форма *Lex Petrolea* застосовує збалансований підхід щодо доступу інвесторів до ресурсів. З одного боку, Договір чітко підтверджує національний суверенітет над природними ресурсами: кожна держава – член вільна у виборі того, як і на якому рівні розроблятимуться її національні та суверенні енергетичні ресурси, а також ступінь відкритості свого енергетичного сектору для іноземних інвестицій. З другого боку, існує вимога стосовно того, щоб правила георозвідки, видобутку і доставки ресурсів були загальнодоступними, недискримінаційними і прозорими. Після здійснення іноземної інвестиції, відповідно до національного законодавства країни, Договір покликаний забезпечувати надійну і стабільну взаємодію між інвесторами і приймаючим урядом. Договір захищає іноземних інвесторів від таких некомерційних ризиків, як дискримінаційний режим, пряма чи непряма експропріація, або порушення окремих інвестиційних контрактів. Стабільність

у відносинах між інвесторами і приймаючою стороною особливо необхідна в енергетичному секторі, де проекти зазвичай є довготерміновими і досить капіталомісткими.

Обов'язкові норми, що містяться в Договорі до Енергетичної Хартії (ДЕХ), можуть відігравати істотну і позитивну роль у зниженні рівнів ризиків. Вони дають можливість інвесторам захищати свої права, подаючи позови проти урядів приймаючих сторін до міжнародного арбітражу. Після набуття Договором чинності в 1998 р. деякі суперечки "інвестор – держава" уже розглядалися відповідно до ДЕХ і були вирішені або шляхом мирової угоди, або в результаті арбітражного рішення.

Нині актуальними для української та світової практики комерційних трансакцій ПЕР, нормотворчої діяльності міжнародних енергетичних організацій стають проблеми поєднання типових, модельних енергетичних угод з класичною практикою вибору законодавства вирішення спорів. Актуальність теми також визначається необхідністю розвитку міжнародного приватноправового регулювання договірно-правових основ комерційних трансакцій суб'єктів в системі надрокористування.

Література

1. Кельзен Г. Чисте Правознавство. З додатком: проблема справедливості / Г. Кельзен пер. з нім. О. Мокровольського. – К.: Юні-верс, 2004. – 496 с.
2. Мережко А. А. Транснациональное торговое право (lex mercatoria) / А. А. Мережко. – К.: Таксон, 2002. – 464 с.
3. Меркушова О. В. Гражданско-правовое регулирование коммерческой деятельности транснациональных субъектов в сфере недропользования: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. В. Меркушова; науч. рук. Н. В. Ступаков. – М., 2012. – 27 с.
4. Нешич Б. Международно-правовые аспекты политики Евросоюза в газовой сфере / Б. Нешич // Закон и право. – М.: Юнити-Дана, 2012. – № 8. – С. 95–98.
5. Смітюх А. В. Принципи міжнародних комерційних договорів як належне право договору: прямий вибір сторін А. В. Смітюх // Вісн. госп. судочинства. – 2002. – № 1. – С. 206–210;
6. Arcas Rafael Leal. The fragmented governance of the global energy economy: a legal-institutional analysis / Rafael Leal-Arcas, Andrew Filis // World Energy Law Bus. – 2013. – № 6 (4). – P. 348–405.
7. Bishop R. Doak. International Arbitration of Petroleum Disputes: The Development of a "lex Petrolea" / R. Doak Bishop. University of Dundee, Centre for Energy, Petroleum and Mineral Law and Policy, 1997. – 128 p.
8. Bradbrook Adrian J. Creating Law for Next Generation Energy Technologies / Adrian J. Bradbrook // Journal of Energy & Environmental Law. – 2011. – Winter. – P. 17–38.
9. Comeaux P. E. Reducing political risk in developing countries: Bilateral investment treaties, stabilization clauses, and miga opic investment insurance P. E. Comeaux and S. N. Kinsella // New York Journal of International and Comparative Law. – 1994. – 15. – P. 1–48.
10. Hunter M. Aminoil revisited: Reflections on a Story of Changing Circumstances / M. Hunter and A. Sinclair / T. Weiler (ed.). International Investment Law and Arbitration: Leading Cases from the ICSID, NAFTA, Bilateral Treaties and Customary International Law. – Cameron, 2005. – P. 347–381.
11. Jesús Alfredo De. The Prodigious Story of the Lex Petrolea and the Rhinoceros. Philosophical Aspects of the Transnational Legal Order of the Petroleum Society // TPLI Series on Transnational Petroleum Law. – 2012. – Vol. 1. – № 1. – 52 p.
12. Kramer M. H. The Legacy of H. L. A. Hart: Legal, Political, and Moral Philosophy / M. H. Kramer, C. Grant, B. Colburn, and A. Hatzistavrou, eds. – Oxford: Oxford University Press 2008. – 400 p.
13. Martin A. Timothy. Global petroleum industry model contracts revisited: Higher, faster, stronger / A. Timothy Martin, J. Jay Park, Q. C. // World Energy Law Bus. – 2010. – № 3 (1). – P. 4–43.
14. Parra Antonio R. The History of ICSID. – OUP, 2012. – 436 p.
15. Talus Kim. Lex Petrolea and the internationalization of petroleum agreements: focus on Host Government Contracts / Kim Talus, Scott Looper, Steven Otillar // World Energy Law Bus. – 2012. – N 5 (3). – P. 181–193.
16. Young R. Valuation Aspects of the Aminoil Award / R. Young and W. L. Owen // The Valuation of Nationalized Property in International Law, Richard B. Lillich ed. – 1987. – Vol. IV. – P. 3–30.
17. Carmen Otero Garcha-Castrillyn. Reflections on the law applicable to international oil contracts / World Energy Law Bus. – 2013. – № 6 (2). – P. 129–162.

Lex Petrolea стає правовим механізмом регулювання контрактів суб'єктів паливно-енергетичного комплексу з іноземними партнерами і діє у взаємодії з нормами національного цивільного, комерційного та інвестиційного права. Проте порядок акумуляції та розподілу доходів від надрокористування в гірничодобувній промисловості завжди буде визначатися державним устроєм. Серед факторів розміщення розрізняють: природні ресурси; природні та економічні умови; регіональні і внутрішньорегіональні, а також міжнародні та трансрегіональні фактори. Такі фактори і генерують тип взаємодії міжнародного та внутрішньодержавного права.

Lex Petrolea становиться правовым механизмом регулирования контрактов субъектов топливно-энергетического комплекса с иностранными партнерами и действует во взаимодействии с нормами национального гражданского, коммерческого и инвестиционного права. Но порядок аккумуляции и распределения доходов от недропользования в горнодобывающей промышленности всегда будет определяться государственным устройством. Среди факторов размещения различают: природные ресурсы; природные и экономические условия; региональные и внутрирегиональные, а также международные и трансрегиональные факторы. Такие факторы и генерируют тип взаимодействия международного и внутригосударственного права.

Lex Petrolea is a legal mechanism for regulating business contracts energy sector with foreign partners and operates in conjunction with national civil, commercial and investment law. The order of accumulation and income distribution for mineral resources in the mining industry will always be determined by the political system. Among the factors placing distinguished: natural resources; natural and economic conditions; Factors regional and intra-regional as well as international and trans-regional. These factors and generate the type of interaction of international and domestic law.

Надійшла 2 березня 2015 р.

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИЙ АСПЕКТ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 45(2), с. 31–37

Державна кадрова політика є стратегією держави, яка спрямована формувати й раціонально використовувати цей трудовий потенціал суспільства.

Проблеми, пов'язані з окремими аспектами глобальної нестабільності, розглядали О. Давидюк, С. Здіорук, Н. Малиш, Д. Мовчан, Н. Степанюк, О. Чечель та ін. Питання кадрової політики загалом і державної кадрової політики зокрема аналізуються в працях таких учених, як В. Авер'янов, Г. Атаманчук, О. Воронько, О. Жадан, Н. Нижник, В. Цветко, Г. Щокін тощо. Найбільше звертали увагу на проблему соціальної напруги в суспільстві та соціального самопочуття такі українські вчені, як А. Гірник, Є. Головаха та Н. Паніа в рамках досліджень Інституту соціології НАН України, І. Бекешкіна на основі досліджень Фонду “Демократичні ініціативи” ім. Ілька Кучеріва, також Українським центром економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова.

Розглянемо соціально-гуманітарні аспекти розвитку державної кадрової політики в умовах глобальної нестабільності.

У жорстких умовах нестабільності екстенсивне збільшення обсягів фінансування соціальної сфери майже неможливе, тому вирішення соціально-гуманітарних питань має здійснюватися шляхом удосконалення організації цієї сфери, посилення цільового характеру соціальних видатків і диверсифікації соціальної політики зі збільшенням складника, який створює умови для реалізації трудового потенціалу суспільства [6]. Державна кадрова політика є стратегією держави, яка

спрямована формувати й раціонально використовувати цей трудовий потенціал суспільства.

Головним документом, який визначає передумови формування та реалізації державної кадрової політики на сучасному етапі, є “Стратегія державної кадрової політики України на 2012–2020 роки”. В цьому документі визначено напрям довготривалого розвитку кадрової діяльності, її інструменти, форми та систему взаємозв'язків, місце кадрової політики в сучасному суспільстві [11].

Головною метою державної кадрової політики є сприяння оптимальному використанню трудових ресурсів країни для реалізації національних інтересів із врахуванням наявних потреб економіки, розвитку регіонів та світових тенденцій для забезпечення конкурентоспроможності держави на міжнародній арені; створення умов для забезпечення реалізації права громадян на працю, відпочинок та соціальний захист, закріплені Конституцією України.

Значний вплив на розвиток кадрової політики в Україні здійснюють глобалізаційні процеси, які відбуваються під впливом двох груп факторів: зростання інтернаціоналізації господарського життя, поглиблення міжнародного поділу праці, розвиток НТР, зростання рівня відкритості національних економік; необхідність збереження миру для економічного розвитку всіх країн світової співдруж-

ності і піднесення добробуту їх населення; проблеми вимушеної міграції великих мас людей, зумовленої локальними військовими конфліктами; необхідність більш повного забезпечення прав людини шляхом посилення особистої та економічної свободи; загострення продовольчої проблеми та необхідність її вирішення; необхідність активізації діяльності спеціалізованих структур ООН та інших міжнародних організацій.

Нині сучасна світова політика зосереджена довкола проблем міжнародної безпеки, збільшення глобальних та локальних зон нестабільності, вирішення різноманітних територіальних конфліктів і соціально-демографічних негараздів. Проблема зростання глобальної нестабільності вносить свої корективи у вирішення питань соціально-гуманітарного спрямування.

Самі терміни “глобалізація”, “глобальний” від самого початку сприймалися світовою спільнотою неоднозначно і мали як своїх прихильників, так і опонентів. Поєднання термінів “глобальний” і “нестабільний” навіть в теоретичній площині призводить до підвищення рівня соціальної напруги.

Глобальний (від англ. *global*, походить від лат. *globus* – куля, земна куля, глобус) – який охоплює всю земну кулю, всесвітній, світовий, планетарний; те, що стосується всього світу, або розповсюджується на весь світ.

Нестабільність – порушення стабільності, стійкості, сталості.

Причиною виникнення нестабільності є загроза – реальна чи можлива небезпека. Загроза, в цьому контексті, – це будь-які обставини або події, що виникають у світі, певні і вже досить явно виражені тенденції, які несуть пряму небезпеку нормальному суспільно-політичному, економічному розвитку країни, регіону чи території, це ті виклики, які стоять на порядку денному перед суспільством і політичним класом вже зараз і продовжаться у найближчому майбутньому.

Тож під глобальною нестабільністю можемо розуміти порушення або загрозу порушення стабільності функціонування життєво важливих сфер світового (планетарного) значення. Головними чинниками, що вплива-

ють на глобальну нестабільність, є нестабільність фінансової, економічної, політичної та соціальної сфер.

Політична нестабільність – це стан політичного життя (країни, регіону тощо), який перебуває під постійним впливом різного роду соціальних і політичних катаклізмів (криз, конфліктів тощо), що призводять до докорінних якісних змін, порушення політичної стабільності і є чинниками, що зумовлюють нестабільність в інших сферах суспільного життя. На думку О. Саліженка, політична нестабільність, як і нестабільність в інших сферах, – це нездатність певної системи працювати в бажаних і заданих умовах протягом довготривалого періоду [6].

Глобальну фінансову нестабільність слід розглядати, як міжнародний валютний та фінансовий дисбаланси, наслідками яких для міжнародних ринків є прогнозування зовнішніх негативних впливів для національних економік. Інші аспекти таких дисбалансів полягають в перенагромадженні валютних резервів у доларах США в багатьох країнах-експортерах, зростаючому інвестуванні надлишкових доларових активів нерезидентів у цінні папери США, тиску на фінансові ринки та зниженні облікових та процентних ставок, що спричиняє дефляційний та ревальваційний тиск на розвинуті економіки тощо [10].

Фінансову нестабільність в Україні загострюють і недостатня сформованість цивілізованого ринку землі, і відсутність дієвих механізмів зниження енергоємності вітчизняного ВВП, і високий рівень залежності країни від зовнішньоекономічної кон'юнктури. В основі сучасної світової фінансової нестабільності лежить не тільки неефективна економічна політика, а й криза загальнолюдських цінностей, втрата довіри населення до фінансової системи країни, споживчий характер сучасного суспільства, орієнтація економічної науки на суто фінансові та економічні результати без належного врахування ролі людини окремо та людства загалом, заради яких, власне, повинна функціонувати національна та світова економічна система [12].

Економічну нестабільність слід розглядати, як коливання економічної активності (економічні цикли), зростання безробіття, зниження виробничих потужностей, інфляції, дефіциту зовнішньоторговельного балансу, дефіциту державного бюджету, а отже, і зниження рівня платоспроможності населення.

Економічна нестабільність є зовнішнім фактором, який безпосередньо впливає на діяльність підприємств та їхню кадрову політику і стосується ринку праці, правової бази, оподаткування, методологічної бази та державної підтримки. Ринок праці стає недоступним в частині дефіцитних спеціальностей через відсутність чи непрестижність роботи на кризових підприємствах; зростає кількість безробітних. Правова база обмежує можливості принципів змін в управлінні персоналом у період фінансової нестабільності. Система оподаткування не має механізму ефективних податкових пільг при збереженні основної частини персоналу. Методологічна база практично відсутня, а державна підтримка полягає у розробленні програм щодо сприяння вирішенню кадрових проблем підприємства і розвитку системи податкових пільг, з одного боку, і неможливістю їх реалізації на практиці через відсутність коштів – з другого.

Зниження фінансових ресурсів на підприємствах сприяють застосуванню таких регуляторних кадрових заходів, як скорочення персоналу, переведення персоналу на неповну зайнятість, застосування механізму тимчасового найму. Про це свідчать результати аналізу ситуації в сфері зайнятості населення, яка є віддзеркаленням тих процесів, які відбуваються нині в країні. Результатом соціально-політичної та економічної нестабільності стало те, що роботодавці протягом 2014 року більше звільняли працівників (354,9 тис. осіб), ніж приймали на роботу (246,2 тис. осіб). Так, показники про обсяги та рівень безробіття, розраховані за методологією Міжнародної організації праці (МОП), за останні роки в Україні зменшувалися, але в 2014 р. почали зростати – до 95,8 тис. осіб. Рівень безробіття за МОП підвищився по Україні до 8,9 % [7].

З економічних причин для збереження колективів підприємства все частіше почали вдаватися до переведення працівників на неповний робочий день (тиждень). Так, лише в Києві були переведені на роботу в скороченому режимі 55,2 тис. працівників, що становить 4,5 % середньооблікової чисельності працюючих на відповідних підприємствах.

У зв'язку із втратою замовлень, ринків збуту, скороченням виробництва, скрутним фінансовим становищем підприємств, організацій попит на робочу силу став зменшуватися. Знизилася і кількість вакансій (вільних робочих місць), яка надходила від роботодавців до служби зайнятості.

Проблема безробіття в Україні особливо загострилася з березня 2014 року, коли до столиці та інших великих міст України почали прибувати вимушені переселенці з Криму та Севастополя, а згодом – із зони військового конфлікту зі східних областей, які внесли додаткове навантаження на ринок праці.

Тож військовий конфлікт на сході, де все більше громадян із зони АТО залишають свої домівки, кризовий стан економіки, зростання безробіття посилюють загострення соціальної напруги в суспільстві та спричиняють соціальну нестабільність.

Тому *соціальна нестабільність* характеризується підвищенням рівня соціальної напруги, яку можна вважати реакцією суспільства на політичну та економічну нестабільність. Соціальна напруга як особливий стан суспільної свідомості та поведінки – це незадоволення індивідів, чи певної частини суспільства, ознакою наявності у соціальній системі певних проблемних питань, тобто вона є реакцією на певні явища і процеси, і для самозбереження соціальної системи влада повинна певним чином її усувати, тобто йти на діалог, задовольняти потреби. Постійна соціальна напруга у суспільстві унеможливорює нормальну його життєдіяльність, реалізацію державних політик, перешкоджає спільним діям органів державної влади, призводить до протистояння різних соціально-політичних сил у суспільстві, величезних матеріальних і духовних втрат.

Динаміку соціальної напруги можна розглянути через такі характеристики, як задоволення соціальних потреб суспільства та готовність населення до протестних дій для захисту своїх інтересів, а також через наявність самих протестних дій [5].

Явище соціальної напруги можна вважати поєднанням об'єктивних та суб'єктивних чинників, де: об'єктивними є певні суспільно-політичні, економічні, культурні та інші процеси в соціальній системі, які зачіпають людські потреби, тобто це те, наскільки ефективно система забезпечує задоволення (незадоволення) потреб, а суб'єктивними є почуття незадоволення, нестерпності, тривоги, оцінка ситуації та майбутніх перспектив [9].

Соціальна нестабільність тісно пов'язана з проблемами гуманітарного характеру, так званою гуманітарною безпекою суспільства, яка через демографічні та міграційні процеси впливає на стан та формування ринку праці та питання зайнятості населення.

Гуманітарну безпеку можна визначити як систему способів та процедур забезпечення безпеки людини, структур її життєзабезпечення в умовах кризово-конфліктних ситуацій (надзвичайні ситуації, воєнні дії, зовнішні маніпулятивні дії тощо), а також у період стабілізації та реабілітації після виходу з кризи (постконфліктний світоустрій).

Ще наприкінці ХХ ст. у звіті Комісії з глобального управління (The Commission on Global Governance) було зазначено, що "безпека людей має розцінюватися як ціль так само важлива, як безпека держав". Про важливість вирішення проблеми миру та безпеки через гуманітарно-політичні категорії довіри та співробітництва наголошувалося і в Стамбульській Хартії європейської безпеки (1999 р.), де гуманітарний вимір міжнародно-політичного та безпекового співробітництва виведено в число найпріоритетніших. У 2004 р. Групою високого рівня із загроз, створеною при ООН, було презентовано експертами Доповідь "Безпечніший світ: наша спільна відповідальність" (так звана "доповідь 16 мудреців") – яка теж вивела гу-

манітарну безпеку в число найпріоритетних складових [1]. Нині знову актуалізувалися проблеми соціально-гуманітарного характеру: боротьба з тероризмом, нелегальною торгівлею зброєю (яка використовується проти мирного населення), нелегальною міграцією, викраденням людей тощо.

В умовах сучасних соціально-політичних подій в Україні гостро постала ще одна проблема гуманітарного характеру, яка пов'язана з демографічною ситуацією в державі. Демографічну ситуацію в Україні нині слід розглядати як один з пріоритетних напрямів національних інтересів у соціально-гуманітарній політиці, особливо зважаючи на непривабливе співвідношення народжуваності і смертності, здоров'я населення [2], а також міграційних процесів, що спричиняють і поглиблюють дисбаланс між попитом і пропозицією на ринку праці. Негативними чинниками сучасного стану соціально-гуманітарної сфери є безробіття та низький соціально-економічний рівень населення.

Одним з аспектів реалізації соціально-гуманітарної політики в Україні є забезпечення і додержання виконання соціальних гарантій – встановлених законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, інших видів соціальних виплат, встановлених законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму.

Зважаючи на ризики зростання глобальної нестабільності, довгострокові загрози соціально-економічного характеру одним з пріоритетів соціальної сфери слід вважати оптимізацію політики зайнятості – адаптацію пропозиції праці до структури попиту на ринку праці з урахуванням необхідних зрушень у галузевій і територіальній структурі, цілеспрямоване підвищення вартості робочої сили як підґрунтя стійкого зростання доходів працюючих. Така мета, зокрема, передбачає:

- розроблення Державної стратегії зайнятості до 2020 р., яка, між іншим, пе-

редбачатиме структуру державного замовлення на підготовку фахівців у сферах вищої й середньої спеціальної (професійної) освіти;

- сприяння розвитку регіональних ринків праці для подолання територіальних диспропорцій у сфері зайнятості й відпливу кваліфікованої робочої сили з регіонів;
- запровадження згідно з державними пріоритетами економічного розвитку територій, модернізації економіки механізмів заохочення роботодавців до створення нових робочих місць, насамперед у трудонадлишкових регіонах, у тому числі у спосіб розвитку гнучких форм зайнятості;
- регулювання міжрегіональної мобільності робочої сили у спосіб створення ринку доступного житла в регіонах (у тому числі у сільській місцевості), збереження й розвитку соціальної інфраструктури тощо [6].

Кадрова політика як на рівні держави, так і на рівні підприємств, її вираженість і збалансованість є важливою складовою у процесі реалізації соціально-гуманітарної політики держави. Проте аналіз сучасної кадрової політики в Україні вказує на низку недоліків, що потребують негайного вирішення. Це: невідповідність державної кадрової політики вимогам трансформаційних процесів; недосконалість законодавчої бази, яка не надає процесам управління персоналом правової обґрунтованості, врегульованості та захищеності, не враховує європейські стандарти в кадровій сфері; відсутність стратегічного спрямування щодо підготовки персоналу відповідно до потреб суспільства, яке передбачає кваліфіковане здійснення прогнозування, планування, оцінювання ситуації з персоналом у країні; неупорядкованість, слабка функціональна визначеність структур по роботі з персоналом, недостатня кваліфікація персоналу кадрових служб, що призводить до неефективності, неузгодженості підходів у кадровому менеджменті на всіх рівнях.

Для ефективної підтримки соціально-гуманітарної сфери в нинішніх умовах від кадрової політики потребується вирішення таких завдань:

- створення загальнонаціональної системи управління персоналом та її складових: регіональних підсистем, орієнтованих на пріоритети регіонального розвитку;
- детінізація ринку праці, подолання зловживанням при наймі працівників організації трудового процесу та оплати праці;
- створення системи й технологій залучення інвестицій в людський розвиток;
- удосконалення національної системи професійної підготовки з урахуванням реальних потреб у персоналі в усіх сферах, ключових галузях економіки, промисловості та агропромисловому комплексі.

Важливим аспектом розвитку сучасної кадрової політики є формування підсистеми оплати праці персоналу та її реорганізація в разі необхідності, мета якої полягає у забезпеченні прямої матеріальної зацікавленості працівників у досягненні встановлених результатів як індивідуальної діяльності, так і по підприємству в цілому.

Соціально-економічна підтримка персоналу в системі розвитку кадрової політики в умовах глобальної нестабільності набуває особливого змісту в соціально-гуманітарному значенні. А це: створення спеціальної програми соціальної підтримки колективу; загальна орієнтація на використання пільг, що підлягають включенню до складу витрат підприємства (адресний характер надання за низкою пільг); жорсткий контроль за фактичним використанням виділених коштів (ресурсів). Останнє в умовах економічної нестабільності та недостатності фінансових ресурсів має враховувати певні обмеження, зокрема: початкову обмеженість фінансових можливостей підприємства, нормативно-встановлену можливість надання низки пільг

лише за рахунок чистого прибутку підприємства, скорочення матеріальної бази соціального призначення тощо.

Джерелами фінансування цих аспектів можуть бути: частина доходу підприємства; кошти спеціального фонду соціального розвитку підприємства; власна продукція (послуги); кошти, що виділяються підприємству у формі державної підтримки тощо.

Розвиток кадрової політики в Україні не може здійснюватися без урахування відповідних міжнародних стандартів, що включають впорядковану систему міжнародних норм і принципів, розроблених на основі взаємних угод між державами щодо питань, пов'язаних із визнанням та закріпленням основних прав людини у сфері праці, регламентуванням найманої праці та її окремих умов, захистом індивідуальних та колективних інтересів працівників, визначенням основ правового статусу трудових мігрантів, регулюванням праці окремих категорій працівників, формуванням соціальної політики та визначенням її пріоритетів. Утворення системи стандартів, забезпечення її цілісності, єдності та функціональної здатності є результатом нормотворчої діяльності, яка здійснюється в рамках ООН, Міжнародної організації праці (МОП), регіональних об'єднань держав та дво- і багаторосторонніх домовленостей між ними [3].

Отже, в умовах глобальної нестабільності, слабкої економіки, наявності соціально-політичного конфлікту і, як наслідок, зростання соціальної напруги вкрай важливою є діяльність держави, спрямована на розвиток кадрової політики, яка за умов її вираженості й адекватності може стати вагомим підтримкою у забезпеченні соціально-гуманітарної сфери. Кадрова політика тією чи іншою мірою впливає на: реформування ринку праці, політику доходів населення; зайнятість населення; соціальну безпеку та соціальний захист населення; охорону праці та безпечну життєдіяльність; демографічний розвиток; соціокультурне середовище; систему життєзабезпечення населення тощо, що є визначальним чинником формування національного кадрового потенціалу.

Література

1. Гуманітарна політика. Української держави в новітній період: монографія [Електронний ресурс] / за ред. С. І. Здіорук. – К.: НІСД, 2006. – 403 с. – Режим доступу: <http://www.niis.ujv.ua>
2. Давидюк О. О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системи показників [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cpsd.com.ua>
3. Жадан О. В. Міжнародні трудові стандарти в системі державного регулювання соціально-трудоких відносин в Україні [Електронний ресурс] // Теорія та практика державного управління. – 2014. – Вип. 1(44): Особливості реалізації державної кадрової політики в Україні. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2014-1/doc/4/01.pdf>
4. Малиш Н. А. Демографічні аспекти соціально-гуманітарного розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej8/doc/pdf/malysh.pdf>
5. Мовчан Д. Динаміка соціальної напруги в Україні (2005–2011 рр.) / Політико-інформаційного менеджменту [Електронний ресурс]. Науковий блог НаУ «Острозька академія». – Режим доступу: <http://naub.oa.edu.ua/>
6. Перспективи економіки України в умовах глобальної макроекономічної нестабільності / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська, А. П. Павлюк [та ін.]. – К.: НІСД, 2013. – 120 с.
7. Про підсумки діяльності Київського міського центру зайнятості у 2014 році [Електронний ресурс]. Київський міський центр зайнятості. – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/kie/control/uk/publish/printablearticle;jsessionid=53042ED9CC22D3FB5DE4A2A5330FA3F3?art_id=55526
8. Саліженко О. Україна і східноєвропейська зона нестабільності [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2013. – 13 бер. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2013/03/13/6985430/>
9. Соціальне самопочуття, настрої та ціннісні орієнтації населення України [Електронний ресурс] / Ін-т соціології НАН України. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Table/51006/sociolog.htm>. – Назва з екрану.
10. Степанюк Н. А. Глобальна фінансова нестабільність: реалії та перспективи [Електронний ресурс] / Н. А. Степанюк // Ефективна економіка: електр. наук. фахове вид. – 2014. – № 1 / Дніпропетровський держ. аграрно-економ. ун-т. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2697>

11. Стратегія державної кадрової політики на 2012–2020 рр. [Електронний ресурс]: Указ Президента України від 1 лютого 2012 р. № 45. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/45/2012>

12. Чечель О. М. Вихід із глобальної фінансової кризи: міжнародний досвід та перспективи України // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 5. – С. 54–58.

Діяльність держави, спрямована на розвиток кадрової політики, на формування національного кадрового потенціалу, тією чи іншою мірою впливає на: реформування ринку праці, політику доходів населення; зайнятість населення; соціальну безпеку та соціальний захист населення; охорону праці та безпечну життєдіяльність; демографічний розвиток; соціокультурне середовище; систему життєзабезпечення населення тощо в умовах глобальної нестабільності, слабкої економіки, наявності соціально-політичного конфлікту і, як наслідок, зростання соціальної напруги є вкрай важливою.

Деятельность государства, направленная на развитие кадровой политики, на формирование национального кадрового потенциала, в той или иной степени влияет на: реформирование рынка труда, политику доходов населения; занятость населения; социальную безопасность и социальную защиту населения; охрану труда и безопасную жизнедеятельность; демографическое развитие; социокультурную среду; систему жизнеобеспечения населения и т. п. в условиях глобальной нестабильности, слабой экономики, наличия социально-политического конфликта и, как следствие, роста социальной напряженности является крайне важной.

The activities of the state aimed at the development of human resources policy, the formation of a national human resources, to some extent has impact on: reform of the labor market, incomes policy; employment; social security and social protection; health and safe life; demographic development; socio-cultural environment; life-support system of the population so that in conditions of global instability, a weak economy, the availability of social and political conflict, and as a consequence of growing social tensions is essential.

Надійшла 24 березня 2015 р.

М. І. ФІЛІПPOB

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

К. С. ДОВБИК

ІМВ КНУ ім. Т. Шевченка

ВДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЮ УСТАНОВОЮ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 45(2), с. 38–41

Проблематика системи антикризового управління державними інститутами влади належить до групи основних викликів сучасної політології. Системний підхід до аналізу стратегій управління державними інститутами влади дає змогу виділити основні переваги та недоліки існуючих механізмів керування. Особливого значення набуває критичне ставлення щодо теорій розподілу владних функцій у державах, які переживають кризові дисфункції.

Розвиток держави в умовах нестабільності зумовлює інтенсивні соціальні, державні та правові перетворення, інтеграційні процеси, що відбуваються на всіх рівнях. Йдеться про вирішення двох основних завдань: розбудову держави шляхом кардинальних змін економіко-соціальної та політичної сфер життєдіяльності.

Політичні зміни, особливо таких сфер, як структура управління, державний устрій та стратегія національної безпеки, стають важливими в часи смутку та загострення протиріч всередині країни.

Державне управління є компонентом політичного керування, процесом реалізації державної влади як механізму функціонування будь-якої соціальної спільноти, в якій інформація надходить від об'єкта до суб'єкта задля забезпечення тісного зв'язку між її складовими елементами та забезпечення функціонування держави.

Політичне керування — це елемент соціального управління, що контролюється органами, які вибрані народом і приймають політичні рішення у сфері стратегічних суспільних завдань, функціонування і розвитку політичних, правових, економіко-соціальних та культурних установ.

Політичне управління здійснюється на рівні державних органів, регіональних структур влади та органів місцевого самоврядування, партій, груп тиску, політичних лідерів, засобів масової інформації тощо [2].

Для реалізації різних видів державного планування, слід організувати процес виконання ухваленого рішення. Поняття “організація” охоплює структуру та функції державних управлінських органів та процес виконання ними ухвалених рішень. Організацію в даному контексті можна визначити як об'єднання людей на основі розподілу праці для досягнення спільної мети. У сфері державного управління такою організацією є бюрократична структура [Там само].

Стосовно домінування бюрократичного типу організації в сучасному суспільстві існують різні думки.

Зокрема, Т. Парсонс вважає: “сучасна бюрократична структура має два суперечливі елементи: бюрократичний, який передбачає підпорядкування управлінню на основі наказу, і професійний, який передбачає підпорядкування йому на добровільній основі, визнанні його професійного статусу” [7].

Державне управління — складова політичного управління, яке одночасно по-

єднує політичні та адміністративні засоби. Державне управління охоплює об'єкти державного сектора — державну власність, державні органи й організації, а також суспільного в межах повноважень, необхідних сучасній державі для ефективного забезпечення соціально-економічного прогресу, гарантій захисту прав і свобод громадян та національної безпеки [2].

У широкому розумінні поняття державного управління поширюється на всі три гілки влади — виконавчу, законодавчу і судову. Розглядатимемо управління як політико-адміністративну діяльність.

При цьому слід підкреслити, що без управління як діяльності неможливе функціонування будь-якої гілки влади. Скажімо, парламентська діяльність передбачає управління законодавчим процесом, організацію роботи апарату законодавчого органу, процедури контролю за виконавчою владою [6].

Системність процесу забезпечується розподілом владних функцій між інститутами та держустановами, комунікаційними процесами та тісним зв'язком між його структурними елементами за умов ефективного управління.

Задля подолання політичної кризи, особливо, якщо в державі існують певні економічні проблеми, є розподіл функцій між політичними інститутами, зміна існуючого укладу життя та існуючих моделей зв'язку між ними.

По суті, це процес, який поступово і повільно рухається та має низка основних функцій, системоутворюючими серед яких є розвиток та функціонування. Процес розвитку та функціонування політичної системи має циклічний характер, тому нестабільність як природне явище виникає періодично. Оскільки держави в будь-якому разі відзначають системну кризу як одну із найголовніших загроз свого існування, то сам процес функціонування має певні часові межі. А відтак він неодмінно пов'язаний або з оновленням вже існуючого укладу життя на більш новий та досконалий, або і знищенням цього державного утворення та інтеграцією його в інший, більш досконалий та спроможний поглинути недоліки системи. Головна проблема державотвор-

чого, а відтак і управлінського процесу полягає в трансформуванні діяльності державних установ в еволюційному напрямі задля покращення стану політичної системи.

Із праці Є. А. Кабушкіна, присвяченій антикризовому управлінню, можна виділити кілька основних положень щодо управління системами в нестабільному стані [Там само]. Автор дослідження виокремлює кілька причин криз: об'єктивні, пов'язані з циклічними потребами реструктуризації, модернізації, і суб'єктивні, зумовлені помилками в управлінні, природні (клімат, надра, водне середовище та ін.). Причини кризи можуть бути зовнішніми і внутрішніми. Перші пов'язані з дією макро- або зовнішньоекономічних чинників, а другі — з внутрішніми чинниками, з ризикованою стратегією маркетингу, недосконалістю виробництва і управління, обмеженою інноваційною й інвестиційною політикою, неефективним управлінням персоналом. Для ефективного управління кризою необхідно досліджувати не лише його причини, а й наслідки. Наприклад, в результаті кризи можливе оновлення організації або її ліквідація, оздоровлення або посилювання ситуації. Криза може мати як позитивні, так і вкрай негативні наслідки [Там само].

Вони можуть розвиватися і згідно з “принципом доміно”. Можлива консервація кризових ситуацій на досить тривалий час (наприклад, політичного). Наслідки кризи можуть полягати в різких змінах або м'якому виході, які в компанії бувають тривалими і нетривалими, оборотними і необоротними, кількісними і якісними.

Як правило, трансформаційні процеси в період кризи забезпечують якісні зміни структури влади в суспільстві на більш жорсткі. Жорстка система керування дає змогу не тільки подолати кризові дисфункції серед структури управління, а й вийти на якісно новий рівень існування. Жорстка система керування означає:

- централізоване управління інститутами влади;
- ведення єдиної ідеологічної системи, що має на меті пропаганду однієї ідеї;

- ієрархічний розподіл функцій;
- панування державної бюрократії.

Серед факторів, що впливають на появу кризових дифузійних явищ, можна виокремили наступні:

- входження відносно нових елементів системи — суб'єктів, пристосування яких спричиняє коливання, а відтак і системну кризу;
- зміна знарядь праці, фінансово-економічних системотворчих структур;
- оновлення технологічної основи суспільства тощо.

Планове жорстке управління має низку переваг. Централізована економіка стимулює входження всіх ресурсів суспільства на стратегічно важливі цілі [5].

Ще однією перевагою командно-адміністративної системи є те, що вона дає можливість значною мірою усунути циклічні коливання, спроможна забезпечити повну трудову зайнятість і, що дуже важливо, згладити нерівності в розподілі доходів [7].

Криза політичної системи це, по суті, якісний стан системи, в якому суспільний потенціал вичерпався, що призводить до неможливості подальшого розвитку. Якщо криза — це етап розвитку, то турбулентність — це стан системи, який зазвичай виникає в стабільний економічно обґрунтований період, призводить до загострення протиріч у соціально-економічній організації, що загрожує її життєстійкості в навколишньому середовищі.

Як головний недолік командно-адміністративної системи виділяють неможливість планових завдань об'єктивно відображати потреби суспільства в тих чи інших товарах. Адже для того щоб визначити, скільки одиниць кожного продукту потрібно суспільству, центр повинен володіти інформацією про потреби людей, їхні смаки та вподобання [3].

Ф. Хайєк називав цю інформацію “розсіяним знанням”, вказуючи на те, що вона розосереджена між людьми і не може бути сконцентрована в єдиному центрі [8].

Може виникнути ситуація, за якої механізми, пов'язані з існуючою системою регу-

ляції, не в змозі подолати існуючі кон'юнктурні протиріччя.

Відтак постає питання щодо зміни системи керування, докорінних змін серед вже існуючих, застарілих інститутів влади на досконаліші, на ті, що зможуть вистояти перед викликами та загрозами, що спричиняють виникнення кризи. При цьому постає необхідність зміни моделі керування.

Використання командно-адміністративних механізмів керування владою критикується західними вченими, політиками та філософами. Через зростаюче захоплення правоцентристськими типами управління, наприклад, демократичними, існування одного єдиного центру вважається досить непродуктивним, особливо для подолання фінансово-економічних та суспільно-правових проблем, адже воно передбачає монополістичність ринку та відсутність конкуренції в усіх сферах життя. На сьогодні конкуренція постає основним фактором економічного розвитку держави.

Проте, як показує історія, задля збереження розвитку, забезпечення функціонування соціуму необхідно використовувати досить жорсткі методи управління. Головним у командно-адміністративній системі управління можна вважати те, що за допомогою концентрації зусиль система може забезпечити досягнення поставлених цілей і досягти високого рівня розвитку.

Варто звернути увагу на головний мінус у впровадженні жорстких форм управління інститутами. Такі форми господарювання гальмують підвищення виробництва, оскільки не мають стимулів до вдосконалення. Зростання виробничих можливостей має місце тоді, коли наявні фактори швидкого зростання з можливістю залучення нових ресурсів. Це пов'язано із політичною волею та сферою менеджменту держави. Однак із цього постає певна суперечливість, оскільки задля подолання кризи необхідне введення жорстких форм керування, тобто консервування влади, що суперечить принципу розвитку як такому [9].

Виділивши особливості основних форм управління, можна зазначити, що основним

недоліком фактично всіх моделей керування є недостатнє забезпечення комунікації між підсистемами системи управління та знецінення людського потенціалу, що є двигуном прогресу. Відтак криза як етап розвитку є тимчасовим явищем, що забезпечує трансформацію державних установ завдяки зміні існуючого укладу життя.

Отже, з метою подолання системної кризи необхідно виокремити основні фактори, що її спричиняють, серед яких фундаментальними є об'єктивні та суб'єктивні, зовнішні та внутрішні. Криза як тимчасове явище розвивається досить стрімко, але задля її подолання необхідно використовувати досконаліші методики керування владою, пов'язані із стратегічним, антикризовим керуванням системою. Це означає забезпечення взаємовигідної інтеграції між схожими державами за політичним та економічним устроєм, що мають спільний інтерес на політичному та економічному поприщі.

Розподіл функцій між державними інститутами за проблематикою або якщо на певному етапі розвитку інститутів і без цього надто багато, то скорочення кількості державних установ та їхня реорганізація стимулюватиме розвиток держави та подолання кризи,

адже неможливо вирішити певну проблему без поглибленого її вивчення та аналізу. Це уможливить забезпечення рівноправного розподілу функцій, що стимулюватиме розвиток економічного та політичного потенціалу країни.

Література

1. Бруцкус Б. Соціалістичне господарство. Теоретичні думки з приводу російського досвіду / Б. Бруцкус // Київ. – 2014.
2. Гелей С. Д. Політологія / С. Д. Гелей, С. М. Рутар. – К.: Знання, 2010.
3. Глушенко В. В. Введение в кризисологию. Финансовая кризисология. Антикризисное управление / В. В. Глушенко. – М., 2014.
4. Коваленко А. И. О конкуренции теорий конкуренций / А. И. Коваленко. – М., 2010.
5. Кабушкин Е. А. Антикризисное управление / Е. А. Кабушкин. – К., 2014.
6. Кирилюк Ф. М. Політологія / Ф. М. Кирилюк // К. – Знання, 2014.
7. Парсонс Т. Американская социология: Перспективы. Проблемы. Методы / Т. Парсонс. – М.: Прогресс, 1976.
8. Мізес Л. Бюрократія. Запланований хаос. Антикапіталістична ментальність / Л. Мізес. – М., 2010.
9. Микитюк О. П. Кооперування підприємств як засіб підтримки їх конкуренції / О. П. Микитюк. – К., 2011.

Системність процесу управління забезпечується розподілом державної влади між різними інститутами чи установами, комунікаційними процесами та тісним зв'язком між його структурними елементами за умов ефективного управління. Вдосконалення управління державними інститутами фактично пов'язано зі зміною існуючого укладу життя та реорганізацією зв'язків між підсистемами системи управління в державі.

Системность процесса управления обеспечивается распределением государственной власти между различными институтами, коммуникационными процессами и тесной связью между его структурными элементами при условии эффективного управления. Усовершенствование управления государственным учреждением фактически связано со сменой жизненного уклада и реорганизацией связей между подсистемами системы управления в государстве.

The system of management of a state is provided by the distribution of authority between different branches of powers, the communication link and close bond among the structural elements on conditions of effective governance. The development of state management is interconnected with changes in the life model and reorganization of contacts between subsystems of state management system.

Надійшла 20 березня 2015 р.

Н. Г. ЧАЙКА

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

О. В. ДМИТРЕНКО

ДУ "Інститут охорони ґрунтів України"

ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ РЕГУЛЮВАННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 45(2), с. 42–49

Розглядаються питання розвитку вітчизняного бізнесу в умовах глобальної нестабільності. Аналізується значення процесів децентралізації, діяльності органів державного управління різних рівнів щодо подолання деструктивних тенденцій розвитку українського суспільства на сучасному етапі. Визначаються особливості зовнішньополітичних та внутрішньополітичних чинників щодо регулювання економічного стану в Україні.

Глибока та масштабна криза державної влади в Україні призвела до військового конфлікту в межах країни, що зумовлює напружений стан та нестабільність усіх інших сфер соціально-економічного життя. Необхідність збереження цілісної держави, нагальна потреба знайти можливості виходу з кризового стану визначають актуальність вивчення питань щодо впливу політичних чинників на розвиток економіки, взаємодії держави та бізнесу.

Вивчення співпраці та можливих засобів партнерства органів влади різних рівнів та структур вітчизняного бізнесу в сучасних умовах перманентних військових дій є нагальною проблемою, що зумовлюється ще й перспективами європейської інтеграції. Розв'язання суперечливих питань взаємодії влади та бізнесу має ґрунтуватися на системних глибоких дослідженнях чинників світової нестабільності, впливу глобальних тенденцій розвитку на економічний стан України у конкретний проміжок часу.

Теоретико-методологічні підходи до питання стосовно вивчення феномена державного впливу на економічний розвиток, які вже напрацьовані фахівцями та науковцями з політології та економіки, можуть стати осно-

вою для подальших досліджень українських особливостей розвитку економіки в умовах нестабільності та вироблення пропозицій щодо подолання кризових явищ в Україні.

На сьогодні дослідження проблеми взаємодії органів державної влади та бізнес-структур є надзвичайно актуальними, у зв'язку з чим увага вчених спрямована на з'ясування причин кризових явищ і шляхів їх подолання.

Широкий спектр наукових розробок розкриває різні управлінські аспекти взаємодії держави та бізнесу. Теоретико-методологічну базу складають праці відомих зарубіжних фахівців: Г. Вілсона, Дж. Б'юкенена, Ф. А. фон Хайєка, Р. Френка, А. Етціоні, Р. Адамса, Г. Джордана, М. Джонстона та ін.

У наукових розробках та дослідженнях сучасних вітчизняних вчених обґрунтовуються особливості взаємодії державних органів та комерційних бізнес-структур, аналізуються політичні чинники регулювання вітчизняного бізнесу в умовах нестабільності. Так, відносини бізнесу та влади розглядають науковці В. М. Ємельянов [7], С. А. Квітка [9], Л. І. Антошкіна [16], питання соціальної відповідальності бізнесу аналізуються у дослідженнях І. М. Царик [17] та В. М. Шаповал

[18]. О. М. Азарян акцентує увагу на ролі владних та бізнес-структур у досягненні економічної безпеки [1], А. А. Аузан справедливо відокремлює економічні втрати суспільства від існування владно-адміністративних закладів [2]. За останній час наукові розробки закономірностям розвитку України в епоху глобальної інтеграції та економічної нестабільності присвятили В. В. Трофимова [15], Н. А. Степанюк [14], О. Саліженко [13], Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська [11] та ін.

Визначимо політичні чинники регулювання вітчизняного бізнесу в умовах нестабільності та обґрунтуємо базові методологічні підходи до формування державної політики щодо розвитку вітчизняного бізнесу.

Умови глобальної нестабільності, світові кризові явища визначили низку нових запитань до науковців, які вивчають політичні системи, взаємодію владних та економічних структур. Щоб правильно сформулювати заходи протидії загрозам кризи та нестабільності, насамперед варто визначити основні причини, що призвели до заглиблення та посилення негативних тенденцій, розкрити можливі політичні чинники регулювання вітчизняного бізнесу в умовах нестабільності.

Економічну нестабільність України, на нашу думку, в загальному вигляді можна інтерпретувати як результат суперечливої внутрішньої політики, відсутність реальної взаємодії національних, регіональних та місцевих органів влади у фінансово-економічній сфері.

На сучасному етапі економічна нестабільність проявляється у переплетінні фінансових та валютних дисбалансів, значних коливаннях валютних курсів та фінансових індикаторів, збільшенні ризиків підприємницької діяльності, різкій та суперечливій зміні динаміки фінансових показників, відсутності явно виражених стабілізаційних тенденцій.

Економічна нестабільність – це насамперед коливання економічної активності (економічні цикли), поява безробіття, недовантаження виробничих потужностей, інфляція, дефіцит державного бюджету, дефіцит зовнішньоторговельного балансу. Макроеко-

номічна нестабільність з багатьох напрямів знижує ефективність економіки країни [4].

Політична нестабільність, як і нестабільність в інших сферах, – це нездатність певної системи працювати в бажаних і заданих умовах протягом тривалого періоду [13].

Отже, нестабільність – стан системи, що характеризується неоднорідністю і ситуацією різного часового визначення кожного з процесів, що протікають, і всіх змін у цілому. Це форма спостережуваних взаємозв'язків і причинної зумовленості всіх явищ, протилежна стабільному і мегастабільному стану.

Бельгійський фізик і філософ російського походження, лауреат Нобелівської премії з хімії (1977 р.), засновник Брюссельської школи статистичної механіки та фізичної хімії Ілля Романович Пригожин (1917–2003) в одній з оригінальних філософських концепцій “Філософія нестабільності” (1989 р.) зазначає, що “визнання нестабільності – не капітуляція, навпаки – запрошення до нових експериментальних і теоретичних досліджень, які беруть до уваги специфічний характер цього світу” [12, 48].

Багаторічні нестійкі внутрішньополітичні процеси та суперечливі зовнішньополітичні кроки України призвели до поглиблення дестабілізаційних процесів в економічному розвитку країни. Якщо у попередні історичні етапи незалежності наслідки цих процесів позначалися лише на локальному внутрішньому рівні, то на сучасному етапі дії негативних процесів, що відбуваються в Україні, викликають стурбованість багатьох держав щодо створення нової світової дестабілізаційної зони.

Загальновідомо, що дестабілізаційні зони, як складне і багатоманітне явище глобального розвитку, виникають на межі зіткнення цілей кількох суб'єктів міжнародних відносин, що мають свої політичні, фінансово-економічні, енергетичні або культурні інтереси.

Специфіка політичної стратегії України в останнє десятиріччя полягала в намаганні балансувати і використовувати у власних цілях протиріччя геополітичних полюсів сучасності. Головним недоліком такої політики була відсутність фундаментального розвитку міжнародних позицій України в геополітичному

просторі, наявність лише тактичних кроків у міжнародних відносинах.

Така ситуація для України була зумовлена недієздатністю її політичної системи, фрагментарністю і відсутністю стратегії, що відображалось в зацикленості на коротко-термінових і вузькосуб'єктивних інтересах, замкненості на внутрішньодержавних інтригах і політичних маніпуляціях. Такий підхід не був здатним відповісти на сучасні ризики та міжнародні виклики або спрогнозувати ситуацію найближчого майбутнього, адже ця система була побудована на принципах минулого.

Класик американської геополітики Збігнев Бжезінський (н. 1928 р.) у праці "Стратегічне бачення: Америка і криза глобальної сили" (Strategic vision: America and the crisis of global power, 2012 р.), розглядаючи країни, що, на його думку, є найбільш геополітично вразливими, і які мають нестійку внутрішньополітичну ситуацію, у першу чергу називає Україну. До країн, що загрожують політичній стабільності Європи, він також відносить Грузію та Білорусь [3, 76].

Країни східноєвропейської зони нестабільності, у тому числі Україна, за індексом недієздатності, який проводить Фонд Миру, вже багато років поспіль посідають низькі позиції [13]. Шалений рівень корупції та бюрократії, централізація економіки і зарегульованість приватного сектору, ріст соціальної нерівності, криміналізація державної політики, зниження рівня свободи слова – усі ці фактори, притаманні сучасному стану України, свідчать про неспроможність місцевих еліт осмислити рівень зовнішньополітичних ризиків і застосувати адекватну політику для вирішення перерахованих проблем.

Дестабілізаційні процеси зумовлені не лише радянським минулим та зовнішньополітичним впливом, а підживлюються і внутрішніми суб'єктами, які зацікавлені в збереженні цих процесів. Для деяких політичних сил та представників олігархату України нестабільне становище є зручною й ефективною технологією, яка дає можливість маніпулювати суспільними настроями.

Довготривале невирішення кризових процесів і призвело до серйозного силового конфлікту, який може перерости в економічну депресію, притягує втручання великих геополітичних сил, перетворюючи терени України на арену суперництва.

Від часів встановлення незалежності український бізнес переважно орієнтований на коротко- та середньострокову перспективу. Власники бізнес-структур і на сучасному етапі прагнуть якнайшвидше отримати прибутки від вкладених коштів. Така ситуація зумовлена внутрішньополітичними обставинами. Невизначеними є питання економічного, юридично-правового, науково-виробничого, соціально орієнтованого характеру, які безпосередньо формують середовище для розвитку бізнесу.

Держава, ухвалюючи рішення про форми й умови співпраці з приватним сектором, повинна прагнути до оптимального вирішення протиріч між задоволенням суспільних і приватнопідприємницьких потреб, не допускаючи корупції. Досягнення позитивного результату залежить від економічної і правової основи держави, розвиненості суспільних інститутів контролю за діяльністю державного апарату, прозорості, власне, партнерської діяльності.

Відсутність в Україні могутньої інституційної бази може сприяти використанню співпраці державного і приватного секторів переважно на користь приватного бізнесу. Подібні негативні явища, у свою чергу, можуть призвести до деформації в економічній політиці, порушення умов конкуренції, зростання недовіри до партнерських відносин між державою і приватним сектором.

Незважаючи на той факт, що в 1991 р. було проголошено правові акти, за якими Україна ставала суверенною, й до тепер немає реального територіального, економічного, політичного, інформаційного суверенітету. Державне управління України, яке не модернізувалося впродовж двадцяти трьох років незалежності, призвело до нестабільності внутрішньої політики, економічної залежності країни, що загалом визначило стан національної безпеки України.

Необхідно констатувати, що впродовж останнього десятиліття неодноразово порушувалося питання щодо реформування системи економічних відносин в Україні. Система методів державного впливу на економічні процеси передбачає забезпечення партнерства, з одного боку, органів влади різних рівнів: державного, регіонального і місцевого управління, а з другого – представників різних напрямів підприємництва, тобто бізнесу – підприємств усіх форм власності, у тому числі приватного сектору.

Вперше питання про необхідність передачі частки повноважень, у тому числі питання місцевого фінансування, до органів місцевого самоврядування було порушено другим екс-президентом України Л. Кучмою під час підготовки змін до Конституції (2003–2004 рр.).

Саме на цей період (16.01.2003 р.) припадає прийняття Господарського кодексу України. Ухвалення цього кодифікованого акта створило передумови для системного правового регулювання договірних відносин в економічній сфері. Органи державної влади та місцевого самоврядування, як і суб'єкти господарювання, було наділено господарською компетенцією (ст. 2 ГК України), чим закріплювався вплив на розвиток бізнесу не тільки органів державного управління, а й місцевого самоврядування [6].

Реально перший етап Конституційної реформи набув чинності з 2006 року. Другий етап передбачав децентралізацію: ліквідацію державних районних адміністрацій, а також зміну функцій обласних. Адміністрації повинні були перетворитися в префектури – не розпорядчі органи президента, а спостережні.

Політична криза 2007 року перешкодила впровадженню заходів Конституційної реформи: був розпущений парламент, відбулися позачергові вибори до Верховної Ради України. Розпочалася підготовка до президентських виборів.

Українське суспільство вже на той час було втомлене негативними очікуваннями. Несподівана економічна криза (2008–2009 рр.) підсилила високий рівень соціальної напруги. У сфері розвитку підпри-

ємництва та розбудови власне вітчизняного бізнесу необхідно було зробити чимало для зниження чутливості національної економіки до зовнішніх викликів, здійснити реформаційні перетворення, спрямовані на розбудову власних чинників економічного розвитку [14].

Практична частина реформи з децентралізації України, що і передбачала економічне зростання, стартувала в 2008 році. На той час були висунуті конструктивні концепції, за якими проводилися дискусії, обговорення щодо впровадження реформ на місцях. Проте до реалізації концепцій справа й донині не дійшла.

Зважаючи на особливості процедури призначення чиновників на місцях та бюджетні процеси, перебіг яких протягом 2010–2014 рр. повністю контролювався центром, Україну можна назвати гіперцентралізованою державою. Величезний крок у напрямку до централізації влади було зроблено в 2010 році. Зокрема, після зміни Конституції Президент отримав широкі повноваження, що дало юридичні підстави для посилення монополізації влади. В результаті 80 % доходів спрямовувалися на наповнення державної казни та лише 20 % залишалися усім місцевим бюджетам разом узятим: обласним, міським, районним, селищним, сільським [10].

Об'єктивно всі ці зміни зумовлювали зміни в системі управління бізнесом. Розвиток підприємництва регламентувався Законом “Про державно-приватне партнерство в Україні”, прийнятим у липні 2010 р., де визначалася система відносин, що зумовлювала взаємини між державою та (або) територіальною громадою, з одного боку, і суб'єктом господарювання, який мав діяти на підставі приватної форми власності [8]. Передбачалася взаємовигідна співпраця на довгостроковій основі з метою реалізації суспільно значущих проектів, досягнення соціального та економічного ефекту. Цим і було викликано намагання вітчизняних бізнес-структур адаптуватися до періодичних змін політичного середовища країни, що спричинило пошук адекватних шляхів самозбереження та пристосування підприємницьких структур до ринкового механізму.

В сучасний період влада в Україні характеризується високим рівнем централізації. Це спричиняє низку негативних аспектів: влада сконцентрована в одній інституції, відбувається максимальна передача фінансів “нагору” з подальшим перерозподілом у “ручному” режимі, регіони перебувають у повній залежності від центру, система місцевого самоврядування слабка і розбалансована, вирішення більшості питань спричиняє корупційні ризики.

Де-факто змагання за Українську державу розпочалися тільки в 2014 році, коли зміна уряду та влади призвели до докорінної зміни в орієнтирах міжнародного економічного співробітництва. За короткий час уряд України підготував політичну законодавчу частину процесів децентралізації, було розроблено пакет законопроектів. Пропонується провести децентралізацію влади шляхом передачі повноважень та фінансових ресурсів на рівень територіальних громад (сіл, селищ та міст), чітко розмежувати повноваження між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, одночасно посилити відповідальність органів місцевого самоврядування перед виборцями та державою [10].

Необхідно більш детально розглянути сутність поняття децентралізації влади. Згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови – це система управління, за якої частина функцій центральної влади переходить до місцевих органів самоуправління; скасування або послаблення централізації. Децентралізація – це процес розширення і зміцнення прав та повноважень адміністративно-територіальних одиниць або нижчих органів та організацій при одночасному звуженні прав і повноважень відповідного центру з метою оптимізації та підвищення ефективності управління суспільно важливими справами, найповнішої реалізації регіональних і місцевих інтересів [5].

Центральні органи державного управління відповідають за процес перетворень і адміністративну діяльність. Децентралізація державного управління повинна привести до того, що центральні органи державного

управління зосередять свою діяльність на: конкретизації й реалізації стратегічного курсу розвитку українського суспільства та захисті національних інтересів, включаючи питання внутрішньої й зовнішньої безпеки України.

У процесі децентралізації уряд має підкріпити нові повноваження виконкомів відповідним фінансуванням. Зокрема, проектами нормативних актів заплановано залишити місцевим бюджетам частину податків на доходи фізичних осіб (до 25 %), частину податку на прибуток підприємств (від 10 % до 25 %), екологічний податок (частково), єдиний податок (повністю), земельний податок (повністю) [10].

Крім того, держава має покрити повне фінансове забезпечення делегованих повноважень без відволікання власних доходів. Наскільки ці обіцянки будуть підкріплені реальними грошима, на сьогодні сказати складно, оскільки таких підрахунків уряд не оприлюднює. Натомість відомо, що 50 % сільських територіальних громад є дотаційними на 70 %, ще 483 – на 90 % утримують за рахунок коштів Держбюджету [Там само].

На сьогодні в Україні відсутній єдиний нормативний акт, який би визначив договірні засади побудови відносин державно-приватного партнерства, розвитку підприємництва в Україні. Реформа потребує прийняття пакета законодавчих актів, які потрібно ухвалити у розвиток концепції. До найголовніших нормативних актів стратегічного значення необхідно віднести план відновлення країни на 2015–2017 рр. разом з програмою розвитку України “Стратегія 2020”, коаліційною угодою, Угодою про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Зокрема, має бути ухвалено нові закони: про місцеве самоврядування, про співробітництво територіальних громад, про добровільне об’єднання територіальних громад, про місцеві державні представництва, зміни до Бюджетного кодексу. Крім того, має відбутися децентралізація адміністративних послуг: послуги державної реєстраційної служби (реєстрація нерухомості, бізнесу,

об'єднань громадян), послуги державної архітектурно-будівельної інспекції. Згідно із задумом ідеологів реформи необхідні законодавчі акти мають з'явитись до кінця 2015 року.

З січня по вересень 2015 р. діятиме перехідний період, а завершитися реформа має в жовтні 2015 року, коли відбудуться вибори на новій територіальній основі. Експерти Ради Європи вже схвалили Проект концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади.

Під час загострення ситуації на сході України питання децентралізації відійшло на другий план. Військове протистояння на Донбасі ставить під сумнів доцільність та своєчасність проведення компромісної реформи. Децентралізація не повинна послабити державу, має бути одним з інструментів її консолідації і зміцнення. Чимало експертів вбачають реальні ризики щодо збереження унітарної, соборної Української держави. Тільки централізована влада спроможна забезпечити єдність нації, розподіл фінансового забезпечення в умовах надзвичайного (військового) стану. Послаблення централізованої влади може вдарити по обороноздатності країни.

Упродовж усіх часів незалежності України спостерігалось системне явище нестабільності внутрішньої політики. Закладені політико-управлінські засади не враховували формування єдиної національної ідеї, спрямованої на підвищення економічного рівня держави та кожного її громадянина.

Коливання політичного курсу, часта зміна політичних еліт у вищих ешелонах влади призвели до появи істотних вад у державному адмініструванні: безсистемність та непослідовність державної політики, її декларативність, пасивність і формалізм, незадовільний рівень наукового, матеріально-фінансового, кадрового забезпечення, безвідповідальне ставлення високопосадових державних службовців до реалізації стратегічного курсу розвитку економіки країни.

В умовах глобальної нестабільності процеси трансформації економіки на світовому

ринку відбуваються нерівномірно та призводять до непередбачуваних наслідків. При наростанні процесів глобалізації кордони національних економічних систем окремих країн втрачають свою значущість, посилюється значущість інтеграції регіональних світових ринків, підвищується рівень конкуренції та лібералізації завдяки використанню нових технологій та впровадженню інновацій. Регулювання цих трансформацій на рівні національних економік стає неможливим без запровадження нового світового економічного порядку, який має передбачати наявність узгоджених дій і на національному рівні.

Для вирішення існуючих економічних проблем, подолання кризових явищ Україна нарешті має чітко визначити зовнішньополітичну спрямованість та власну ідентичність. Для оновлення і посилення державності України, справжнього забезпечення її економічної незалежності об'єктивною інформацією про економічний стан, заходи державного регулювання економічних процесів мають володіти не лише політики та держуправління, а й науковці та виробники. Останні як ніхто заздалегідь здатні визначити економічні, політичні та соціальні проблеми і запропонувати оптимальні механізми подолання кризових явищ.

Представникам політичних еліт необхідно досягти консенсусу в плануванні подальшого політичного та економічного розвитку і сконцентрувати зусилля для подолання деструктивних тенденцій, що характеризують сучасний стан розвитку країни. Тільки формування політики України на сучасних інноваційних засадах здатне породити якісно іншу зовнішню та внутрішню політику.

Державна економічна стратегія розвитку України повинна ґрунтуватися на економіко-правових моделях розвитку нових, соціально орієнтованих, господарських відносин на різних рівнях: місцевому (діяльність конкретного підприємства), регіональному (економічні структури регіонів) та загальнодержавному (економічна система країни) з урахуванням притаманних економічним регіонам особливостей і можли-

востей, а також з урахуванням глобалізації світової економіки.

Загальновідомо, що недостатньо лише визначити та усвідомлювати політичні чинники регулювання вітчизняного бізнесу, які супроводжують процес економічного розвитку в Україні в умовах глобальної нестабільності, головне – сформулювати на майбутнє базові методологічні підходи до формування державної політики, створити умови для забезпечення сталого розвитку вітчизняного бізнесу.

Література

1. Азарян О. М. Управління взаємодією держави та бізнесу в системі економічної безпеки [Текст]: монографія / О. М. Азарян, І. Л. Іншин; Донец. нац. ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. – Донецьк: Цифр. тип., 2012. – 244 с.
2. Аузан А. А. Институциональная экономика / А. А. Аузан. – М.: Инфра-М, 2005. – 415 с.
3. Бжезінський З. К. Стратегічне бачення: Америка і криза світової влади / З. К. Бжезінський; перекл. з англ. Г. Лелів. – Л.: Літопис, 2012. – 168 с.
4. Велика економічна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://enbv.narod.ru/text/Econom/encyclo/spiski/a-ya.html>
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/>
6. Господарський кодекс України // ВВР України. – 2003. – № 18. – Ст. 7144.
7. Ємельянов В. М. Розвиток партнерських відносин бізнесу і влади в системі державного управління сталим розвитком України [Текст]: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02 / В. М. Ємельянов; Акад. муніцип. упр. – К., 2012. – 36 с.
8. Закон України “Про державно-приватне партнерство” № 2404-VI від 01.07.2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 58. – Ст. 1988. – С. 17.
9. Квітка С. А. Партнерство влади та бізнесу: європейські підходи і концепції / С. А. Квітка // Аспекти публічного управління. – 2013. – № 1. – С. 10–14.
10. Кривень Ю. Децентралізація влади: за і проти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.galychyna.if.ua/publication/society/-decentralizacija-vladi-za-i-proti/>
11. Перспективи економіки України в умовах глобальної макроекономічної нестабільності [Електронний ресурс] / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська [та ін.]. – К.: НІСД, 2012. – Режим доступу: <http://www.academia.edu/4491755>
12. Пригожин И. Философия нестабильности / И. Пригожин // Вопросы философии. – 1991. – № 6. – С. 46–52.
13. Саліженко О. Україна і східноєвропейська зона нестабільності [Електронний ресурс] / О. Саліженко. – Режим доступу: <http://minprom.ua/digest/118436.html>
14. Степанюк Н. А. Глобальна фінансова нестабільність: реалії та перспективи [Електронний ресурс] / Н. А. Степанюк // Ефективна економіка. – № 1. – 2014. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2697>
15. Трофимова В. В. Самодостатня Україна: закономірності розвитку в епоху глобальної інтеграції [Текст]: монографія / В. В. Трофимова; ПВНЗ “Крим. ін-т бізнесу Ун-ту економіки та упр.”. – Сімф.: Таврида, 2012. – 207 с.
16. Управління соціально-економічними системами [Текст]: монографія / [Л. І. Антошкіна та ін.]; Бердян. ун-т менедж. і бізнесу. – Донецьк: Юго-Восток, 2013. – 377 с.
17. Царик І. М. Регулятивні інструменти посилення соціальної відповідальності бізнесу в системі національної економіки [Текст]: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / І. М. Царик; Черніг. держ. ін-т економіки і упр. – Чернігів, 2011. – 20 с.
18. Шаповал В. М. Соціальна відповідальність бізнесу в структурі управління економікою [Текст]: монографія / В. М. Шаповал; ДВНЗ “Нац. гірн. ун-т.”. – Д.: Держ. ВНЗ “НГУ”, 2011. – 356 с.

Нагальна необхідність вивчення феномена державного впливу на економічний розвиток зумовлюється сучасними вимогами глобальної нестабільності процесів світової трансформації. Під час формування методів партнерства, взаємодії органів влади різних рівнів та структур вітчизняного бізнесу сучасна політична еліта має застосовувати якісно нову економіко-правову модель розвитку соціально орієнтованих господарських відносин. Оновленій владі, об'єднаній політичною волею, необхідно забезпечити консолідацію інноваційних сил, перетворення їх у стратегічний суб'єкт, здатний втілити повноцінну та повномасштабну модернізацію економіки України.

Настоятельная необходимость изучения феномена государственного воздействия на экономическое развитие обуславливается современными требованиями глобальной нестабильности процессов мировой трансформации. При формировании методов партнерства, взаимодействия органов власти различных уровней и структур отечественного бизнеса современная политическая элита должна применять качественно новую экономико-правовую модель развития социально ориентированных хозяйственных отношений. Обновленной власти, объединенной политической волей, необходимо обеспечить консолидацию инновационных сил, превращение их в стратегический субъект, способный воплотить полноценную и полномасштабную модернизацию экономики Украины.

The urgent need to explore the phenomenon of governmental influence on economic development is conditioned by the modern requirements of global instability processes the world transformation. With the formation the methods partnerships interaction of the authorities different levels and structures domestic business modern political elite should use high quality new economic and legal model of development socially-oriented economic relations. Renewed authorities united the political will is necessary to ensure the consolidation of innovation forces, transforming them into a strategic entity is able to realize a full and comprehensive modernization of Ukraine's economy.

Надійшла 25 березня 2014 р.

**ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ СИСТЕМИ
МІЖНАРОДНОЇ СПІВПРАЦІ (ІСТОРИЧНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ)**

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 45(2), с. 50–54

Досліджено основні історичні етапи правової інституціоналізації зовнішньої політики держав як важливого фактора в системі міжнародної співпраці. Особлива увага приділяється проблемі розробки сучасних моделей правового забезпечення зовнішньої політики під впливом процесів міжнародної інтеграції.

Динамічний і водночас суперечливий розвиток сучасного світу неминуче акцентує увагу політиків і світової громадськості на проблемах, що пов'язані з забезпеченням поєднання розвитку і стабільності. Значна частина таких проблем належить до сфери міжнародних відносин. Незважаючи на всі зміни в характері, складі учасників, наявних інститутах, усі системи міжнародних відносин, починаючи з Вестфальської, побудовані на підставі визнання провідної ролі національних держав. Тому правове закріплення основ зовнішньополітичної діяльності держави можна вважати найважливішою складовою міжнародних відносин, яка має істотне значення та актуальність для будь-яких сучасних досліджень процесів міжнародної співпраці.

Процес розробки національного законодавства будь-якої сучасної держави та фіксації в ньому правил здійснення зовнішніх зносин був досить тривалим. І все-таки навіть у тих перших конституціях, які дійшли до наших часів, де зовнішньополітичний компонент був цілком відсутній, містилися положення, які надалі істотно вплинули на розвиток міждержавних відносин. Безумовно, такий вплив найчастіше виходив за межі правової сфери, хоча й впливав на формування правової культури. Проте більшою мірою цей вплив мав моральний характер та сприяв подоланню традицій таліона.

У зв'язку з цим необхідно виділити низку перших в історії людства правових актів. Прийняття цих документів припадало, як правило, на часи не тільки внутрішніх змін, а й ускладнення зовнішньої ситуації. Так, римський імператор Юстиніан увійшов в історію як організатор всеосяжної кодифікації права в середині VI ст. н. е. В *Corpus Iuris Civilis* (Зібранні цивільного права) міститься установка на впорядкування права, викладені мета імператорської влади, принципи складання і введення в дію суджень римських юристів. У конституціях Юстиніана були закладені основи системи юридичного навчання. І вже після падіння Римської імперії, коли середньовічній Європі знадобилися фахівці-правознавці, у новостворених в різних країнах університетах на юридичних факультетах була відроджена традиція римського права. А самі університети стали системою гуманітарного зв'язку розрізнених держав. Для Стародавнього Сходу були характерні злитість правових, релігійних і етичних поглядів, що сприяло не тільки прокламуванню, а й поширенню окремих принципів гуманного правління.

Однак правові положення, що стосуються взаємин держав, не тільки тривалий час не були оформлені на правовому рівні, а й містилися переважно в окремих двосторонніх

угодах. Правове закріплення основ зовнішніх зносин держави охопило більший період, ніж становлення самого міжнародного права. Проте для цих процесів необхідні були загальні умови щодо формування самих національних держав, зміцнення абсолютизму як нової форми державної влади, колоніального розділу світу, посилення боротьби європейських держав за гегемонію на континенті та розколу західнохристиянського світу в результаті Реформації і Контрреформації. В період завершення Середньовіччя і початку Нового часу складається весь зазначений комплекс умов та починає формуватися наука міжнародного права. Тут насамперед необхідно відзначити праці італійського юриста А. Джентиле, який вніс у теорію міжнародного права положення про специфіку дипломатичної діяльності, статус національної держави, а також її посольських представництв у інших країнах. В основу його дисертації був покладений “казус Мендоси”, що був у політичному житті Англії в 1584 р. Результати вивчення “казусу Мендоси” знайшли відображення спочатку в дисертації, а потім у трактаті “Три книги про посольства”. В ньому А. Джентиле писав: “Принцип права народів поширюється однаково на всіх, а принцип, що відображає відношення однієї приватної особи до іншої, безперечно, є таким, що контролює відношення цивільної особи до іншої цивільної особи і посла до государя, до якого він акредитований, оскільки посол також є приватним представником монарха” [1, 816].

Істотний внесок у розвиток європейської політико-правової думки вніс іспанський філософ Ф. Суарес, якого можна вважати родоначальником європейського міжнародного права. В трактаті “Про закони і Господаря-законодавця” він розкриває зміст поняття “право націй”. Потрібно відзначити, що право націй (*jus gentium*) було знайоме ще римському праву, де під ним розумілася та частина цивільного права, що поширювалася на все римське населення, включаючи пелегринів. Але цим самим терміном позначався звід правил, зумовлених самою природою, загальних для всіх народів. Таким чином, відбувалося ототожнення права націй і природного

права (*jus naturale*). У Середньовіччі юристи дотримувалися положень римського права, і тільки в період Нового часу ці поняття були відмежовані. Спроби це зробити здійснювалися й до Суареса, але його формулювання були настільки чіткими, що ними почали користуватися й надалі. Вже тоді Суарес стверджував, що сукупність законів, що складає право націй, є однотипною в різних країнах. Це стосувалося тих законів, що визначали взаємини держав на міжнародній арені, проте не механізм вироблення і прийняття зовнішньополітичних рішень. На цьому етапі історії міжнародних відносин спільність розуміння права націй була винятково важливою та дала змогу укласти низку основних міжнародних договорів, у першу чергу, Оснабрюкський і Мюнстерський договори 1648 р., які встановили не тільки Вестфальський мир, а й Вестфальську систему міжнародних відносин. Вестфальська система становила систему, що ґрунтується на пріоритеті національних держав. Проте в самих державах розуміння необхідності трансформації правового механізму зовнішньої політики в цей час було відсутнє. Зовнішня політика вважалася полем дії винятково виконавчої влади.

Навіть у Конституції Франції 1791 р., яку можна розглядати як початок формування нової державно-правової системи країни, міжнародні відносини залишалися прерогативою короля. Національні збори повинні були лише ратифікувати міжнародні угоди. Відомо, що термін дії цієї конституції був дуже недовгим. І в історії Франції, і в питанні щодо формування конституційних основ зовнішньої політики вона відобразила риси перехідності. Водночас в існуючій моделі конституційного механізму здійснення зовнішньої політики з’являлися видатні критики. Один з них – Т. Пейн, якого можна вважати основоположником радикально-демократичного напрямку ідеології конституціоналізму. Т. Пейн був автором яскравих памфлетів “Здоровий глузд”, “Права людини”, в яких він не тільки критикував англійську конституційну традицію, що спирається на династичні підвалини, а й розглядав конституцію як основу державної влади [2, 5]. В той же час революційні зміни зу-

мовлювали необхідність конституційних змін зовнішньополітичної діяльності. Так, французька Конституція 1793 р. встановлювала новий порядок відносин республіки з іноземними народами [3, 342]. Наступний проект французької конституції вже був винесений на загальногромадянський референдум. І хоча нова конституція (1799 р.) істотно відходила від демократичних традицій, з багатьох питань вона хоча б формально збільшувала повноваження законодавчої влади, у тому числі стосовно зовнішніх зносин.

Також на початку XX ст. в конституціях деяких країн закріплюється право парламенту на обмежений контроль зовнішньополітичної діяльності урядів. Як правило, йшлося про договірно-правову сферу. В цьому контексті можна відзначити Веймарську конституцію Німеччини (1919 р.), на положення якої вплинула політико-правова концепція німецьких соціал-демократів. Зокрема, ст. 4 проголошувала обов'язкове значення загальновизнаних положень міжнародного права як складових частин імперського німецького права. Істотні зміни в правовому закріпленні механізму функціонування зовнішньої політики відбуваються після Другої світової війни. Питання зовнішньополітичної діяльності починають входити до кола предметів правового регулювання.

У першу чергу це стосується закріплення мирного характеру зовнішньої політики, заборони ведення агресивної війни. Крім вже згадуваної Японії можна навести приклади конституційного законодавства й інших країн. Так, ст. 11 Конституції Італійської Республіки 1947 р. містила наступні положення: "Італія відкидає війну як знаряддя зазіхань на волю інших народів і як спосіб розв'язання міжнародних конфліктів; вона погоджується на умовах взаємності з іншими державами на обмеження суверенітету, необхідні для порядку, що забезпечує народам мир і справедливість; вона заохочує міжнародні організації, що прагнуть до цих цілей, і сприяє їм" [4, 108]. Не слід забувати, що ця конституція приймалася в умовах дефашизації суспільства. Звідси, включення до її тексту питання про допустимість обмеження державного суверенітету.

Проте загалом тенденція до демократизації всіх сфер суспільного життя сприяла посиленню правового характеру державності.

Водночас варто звернутися до досвіду правового регулювання зовнішньополітичної діяльності єдиної нині наддержави — Сполучених Штатів Америки. Ще наприкінці XVIII ст. третій голова Верховного суду США Джон Маршалл, який розробив систему судового конституційного контролю щодо інших галузей влади, висловив переконання, що "тільки президент є єдиним органом нації в її зовнішніх зносинах" [5, 62]. Справді, президенту США належить центральна роль у реалізації зовнішньої політики країни. Проте зміст повноважень президента виникає не з тексту Конституції США, яка, як відомо, з досить незначними виправленнями існує більше двохсот років, а з так званої живої Конституції. Вона складається із судової практики, федеральних нормативних актів і доктринальних положень. Ці положення ґрунтуються на виробленій американськими правознавцями концепції двох суверенітетів — внутрішнього і зовнішнього. Параметри цієї концепції були визначені Верховним судом США в 1936 р. під час розгляду справи *United States versus Curtiss Wright Export Corporation*. Відповідно до цієї концепції внутрішній суверенітет заснований на делегуванні штатами своїх суверенних повноважень федерації. Зовнішній суверенітет з'являється лише з утворенням самої американської федерації. Таким чином, він має джерелами, з одного боку, правонаступництво об'єднаних тринадцяти колишніх британських колоній королівської влади метрополії, а з другого — відображає республіканську традицію міжнародного публічного права періоду утворення США. Ці дві сторони зовнішнього суверенітету знайшли відображення в конкретних зовнішньополітичних кроках молодої держави. Причому серед них не тільки такі відомі зовнішньополітичні дії, як декларування доктрини президента Монро, а й поява особливої дипломатичної медалі, що вручалася зарубіжним політикам у якості офіційного дипломатичного подарунка Сполучених Штатів. Зовнішньополітичні повноваження президента США зазвичай перед-

бачають: здійснення верховного управління зовнішньою політикою держави в її відносинах з іншими країнами; здійснення верховного представництва країни в міжнародних відносинах; повноваження укладати міжнародні договори; право призначати послів, інших повноважних представників і консулів; функцію з керівництва збройними силами; самостійні повноваження із забезпечення зовнішньої безпеки країни [6, 24].

На відміну від США, конституційно-правове поле Європи, незважаючи на чималі регіональної інтеграції, характеризується значною розмаїтістю. Особливої уваги заслуговує вивчення взаємовпливу європейської інтеграції та правового будівництва Європейського Союзу. Безумовно, такий взаємовплив проявляється й у зовнішньополітичній сфері. Міцний правовий фундамент варто вважати однією з найважливіших передумов успішного розвитку європейської інтеграції. Законодавство Європейського Союзу становить величезний документальний масив, що включає всілякі акти. Водночас до розроблення загальної європейської конституції країни ЄС підійшли лише через півстоліття після початку інтеграції. Щоправда, ідеї єдиної Європи, що розвинулися ще в 30-ті рр. XIX ст., припускали, що в США і Європи буде загальна конституційна база, але на практиці інтеграція стартувала у сфері економіки. Відповідно до Декларації Шумана, міністра закордонних справ Франції, єдину Європу потрібно було будувати поступово, обираючи конкретні пріоритетні сфери співробітництва, що створювало б практичну солідарність в усіх нових і нових сферах спільної діяльності. Така концепція лягла в основу подальшого розвитку європейської інтеграції. Ця сама концепція припускала формування правової бази інтеграції й системи загальних інститутів, що мають частити міждержавний, частити наднаціональний характер. Тобто таких, яким повинні бути делеговані деякі повноваження, що становлять частину суверенних прав держав-членів ЄС. Право Європейських Співтовариств споконвічно ґрунтувалося на комплексі принципів, що включають: принцип авто-

номності або наднаціональності (autonomy/supranationality), принцип взаємодоповнюваності (interaction) з національним правом, принцип субсидіарності (subsidiarity), принцип прямої дії (direct application) і принцип примату (primacy) права Співтовариства [7, 9]. За своєю природою право Співтовариства не є ні міжнародним, ні національним. Коли створювалися перші інтеграційні об'єднання, країни-члени наділили їх власними суверенними правами й компетенцією. В межах цієї компетенції правом Співтовариства зобов'язані керуватися й держави ЄС, і їх громадяни. Оскільки ЄС не є федерацією, в нього відсутня загальна правоздатність, а наявна спеціальна. Право ЄС складається з великого масиву документів, які різняться за своєю правовою природою. Основу правового порядку ЄС становлять установчі договори (Паризький, Римські договори, Єдиний європейський акт, Маастрихтський і Амстердамський договори). Вони не просто становлять первинне законодавство ЄС, а посідають те місце в системі права Союзу, яке є аналогічним статусу конституції в системі національного права. Особливе місце в системі права ЄС належить міжнародним угодам, що укладаються з третіми країнами або міжнародними організаціями. Спроби ввести європейську зовнішню політику і політику в сфері безпеки в межі інтеграційного процесу здійснювалися з початку 50-х рр. XX ст. Тоді з ініціативи прем'єр-міністра Франції Р. Плевена проводилися переговори про створення Європейського оборонного співтовариства (ЄОС). У травні 1952 р. Договір про ЄОС був підписаний шістьма членами Європейського співтовариства вугілля і сталі (ЄСВС): Бельгією, Італією, Люксембургом, Нідерландами, Францією й ФРН. Тоді цими країнами був підготовлений проект договору про Європейське політичне співтовариство. Проте Договір про ЄОС був відхилений Національними зборами Франції, а після цього країни відмовилися й від договору про політичне співтовариство. Пізніше був створений Західноєвропейський союз, який, по суті, був військово-політичним європейським блоком і тільки

в 1970 р. на Люксембурзькій сесії міністрів закордонних справ країн-членів Європейського Співтовариства були закладені основи системи Європейського політичного співробітництва (ЄПС), що становить механізм взаємної інформації та політичних консультацій на рівні міністрів закордонних справ.

Отже, узагальнюючи результати проведеного дослідження, можемо зробити такі висновки. *По-перше*, геополітичні зміни, що відбулися після закінчення холодної війни, фактично призвели до корінної трансформації, сформованої в другій половині ХХ ст. системи міжнародних відносин. На зміну біполярному світу прийшла складна й суперечлива світова система, яка динамічно розвивається і характеризується багатомірністю всіх її складових. Серед них правовим компонентам належить особлива системоутворююча роль. *По-друге*, характерною рисою світопорядку початку ХХІ ст. є наявність глобальної нормативної системи, яка склалася на базі цілей і принципів Статуту ООН, що містить найбільш загальні цивілізаційні цінності, які впливають на формування національних правових систем. До неї як самостійні підсистеми входять політичні, правові, моральні й інші міжнародні норми. *По-третє*, доктрина Нового часу обмежувала правове поле внутрішніми питаннями. Зовнішня політика перебувала під відповідальністю виконав-

чої влади, а дипломатія взагалі становила закриту сферу діяльності. Не випадково, однією з перших вимог демократичних сил на рубежі Новітнього часу була ліквідація таємної дипломатії. *По-четверте*, правове закріплення зовнішньої політики як сфери відповідальності виконавчої влади набуває особливого значення в умовах глобалізації, коли національні уряди повинні реагувати не тільки на внутрішні проблеми, а й на загрози і ризики глобалізації.

Література

1. Антология мировой политической мысли: в 5 т. Политические документы. – М.: Мысль, 1997. – Т. 4. – 829 с.
2. Пейн Т. Права людини // Т. Пейн; пер. з англ. І. Савчак. – Львів: Літопис, 2000. – 283 с.
3. Международное право: сб. документов / Н. Т. Блатова, Г. М. Мелков. – М.: ИД РИОР, 2009. – 704 с.
4. Современные зарубежные конституции / Сост. В. Маклаков. – М.: Юрист, 2002. – 270 с.
5. Schmidhauser J. Constitutional law in American politics / J. Schmidhauser. – California, Monterey: Brooks / Cole Publishing Company, 1989. – 639 p.
6. Лафитский В. И. Основы конституционного строя США / В. И. Лафитский. – М.: НОРМА, 1998. – 272 с.
7. Капустин А. Я. Европейский союз: интеграция и право: монография / А. Я. Капустин. – М.: РУДН, 2000. – 436 с.

Проаналізувавши причини проведення миротворчих операцій нашого часу, слід виокремити основні: розпалювання міжнаціональних конфліктів, встановлення контролю над природними ресурсами державами-гегемонами та перерозподіл світового панування. Як наслідок усіх згаданих причин — масове використання зброї, що може призвести до третьої світової війни та знищення цивілізації.

Проанализировав причины проведения миротворческих операций нашего времени, следует выделить основные: разжигание межнациональных конфликтов, установления контроля над природными ресурсами государствами-гегемонами и перераспределение мирового господства. Как последствие всех вышеуказанных причин — массовое использование оружия, что может привести к третьей мировой войне и уничтожению цивилизации.

After analyzing the reason of our peacekeeping time, should provide basic: incitement of ethnic conflict, to gain control over natural resources-hegemon and redistribution of world domination. As the effects of all the above reasons — massive use of weapons, could lead to World War III and the destruction of civilization.

Надійшла 5 лютого 2015 р.

О. В. КРАСНОГОР

І. Ю. КЛІНОВА

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ІНСТИТУТ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ: РЕТРОСПЕКЦІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 45(2), с. 55–59

Проводиться ретроспективний аналіз встановлення інституту глави держави в Україні та історичні екскурси еволюції цього інституту в зарубіжних країнах. Аналізується загальна характеристика цього інституту в Україні та його сучасний конституційно-правовий статус, чинники його формування, розкривається вплив форми правління на його формування.

Глава держави є одним із центральних суб'єктів конституційного права в Україні та всіх інших країнах світу. Він наділений особливою конституційною правосуб'єктністю і має право виступати від імені держави у міжнародних зносинах, є гарантом конституційного ладу, конституції, законності, прав і свобод людини тощо. Інакше кажучи, глава держави, президент чи монарх, має особливий конституційно-правовий статус, сформований історично, під впливом різних чинників формування загальносвітового та національного конституціоналізму в кожній окремо взятій державі світу.

Праобраз інституту глави держави можна виявити вже у найбільш ранніх державних формах.

У сучасному розумінні інститут президента вперше був конституційно оформленим у США. На першому етапі американської державності не існувало одноособового глави держави, замість нього Конгрес обирав зі свого складу президента, функції якого полягали в головуванні на засіданні Конгресу. Створюючи американську конституцію, її творці віддали перевагу ідеї єдності виконавчої влади, тобто виконавча влада мала зосереджуватися в одних руках, а не бути розпорошеною. З часом у побудові федеральної виконавчої влади у США чітко утвердилося

положення, згідно з яким її главою став президент США.

Хоча творці американської конституції негативно ставилися до державного ладу Англії, при моделюванні інституту президента вони орієнтувалися саме на британську політико-правову концепцію розподілу державної влади та досвід її реалізації. Врешті-решт, Конституція США закріпила статус президента як певний гібрид англійського монарха і прем'єр-міністра, який уособлює державу в цілому і водночас визначається главою виконавчої влади [1, 12].

Водночас не в усіх державах світу інститут президентства був визнаний безальтернативним і єдино вірним. Про це, зокрема, свідчить той факт, що близько четверті сучасних держав світу є монархіями. При цьому слід взяти до уваги, що за більше ніж два століття з часу утвердження інституту президентства еволюціонував і конституційно-правовий статус монархії.

Нині конституційно-правовий статус глави держави різниться залежно від форми державного правління в тій чи іншій державі світу. Це відображується не тільки на назві глави держави, а й на його конституційній правосуб'єктності, гарантіях правового статусу тощо.

У державах із монархічною формою правління (Бельгія, Велика Британія, Данія, Іспанія, Ліхтенштейн, Люксембург, Норвегія та ін.) главою держави є монарх, конституційно-правовий статус якого характеризується тим, що, *по-перше*, влада монарха, будучи обмеженою представницькими органами, сформованими народом безпосередньо, є важливою для суспільства та держави і часто загалом ототожнюється з державною владою. Навіть у парламентських монархіях прерогатива влади монарха пронизує всю систему державної влади, всю систему державного управління в країні, яка реалізується від імені монарха. До того ж монарх вважається символом єднання нації, а його влада є чинником об'єднання громадянського суспільства. *По-друге*, влада монарха, як правило, успадковується в особливому порядку престолонаслідування (хоча існують і виборні монархи – Ватикан). *По-третьє*, монарх має право на виключний титул (король, цар, султан тощо) і державні регалії та наділяється переважно абсолютним імунітетом, що свідчить про особливі гарантії його конституційно-правового статусу. До того ж більшість монархій світу є теократичними за своєю сутністю – глава держави у них є лідером помісної церкви чи релігійної громади країни, коли йдеться про світові релігії, зокрема, це стосується ісламу.

У державах із республіканською формою правління (Австрія, Греція, Італія, Німеччина, Португалія, Франція та ін.) главою держави є президент. Характерними ознаками його конституційно-правового статусу, зокрема, є: виборність, строковість, несумісність його посади з іншими мандатами, конституційно обмежений імунітет. У президентських і президентсько-парламентських республіках президент є очільником виконавчої влади або бере активну участь у формуванні та діяльності системи органів виконавчої влади.

Отже, президент (від лат. *praesidens*, що буквально означає “той, хто сидить попереду”) – це обраний народом або парламентом змінний глава держави, який може одночасно бути очільником виконавчої влади у президентських і президентсько-парламентських республіках.

На сьогодні інститут президентства утвердився як невід’ємна складова національного конституційного ладу України. Президент України посідає особливе місце в механізмі розподілу влади, яке полягає в тому, що його не можна віднести цілком і повністю до однієї з гілок влади, оскільки він наділений повноваженнями, що дають змогу впливати на законодавчу, виконавчу та судову гілки влади, розташовуючись ніби “над ними”. Крім того, президент як глава держави володіє широким колом інших повноважень, що дає можливість зробити висновок про його знаходження “поза” і “над” гілками влади, але Президент України не випадає з механізму розподілу влади, а, навпаки, стає його основним елементом, що забезпечує його нормальне функціонування. Одним із перших цю тезу обґрунтував В. Медведчук, який вказував, що Президент України об’єднує в єдине ціле всі гілки державної влади, здійснює погоджувальні функції стосовно їхньої діяльності, виступає в ролі арбітра у разі виникнення непорозумінь [2, 39]. Учені-конституціоналісти висловлюють й інші думки щодо призначення Президента України у механізмі Української держави. Існують досить оригінальні. Зокрема, О. Волощук відстоює думку про включення Президента України до виконавчої гілки влади [3, 8].

Проте у парламентсько-президентській республіці, якою з 2006 року є й Україна, глава держави не може бути віднесений чи ототожнений із виконавчою владою. Більше того, більшість сучасних конституційних конфліктів в Україні стали саме результатом невинновданого збереження феномену так званого “дуалізму виконавчої влади”. Президент України є, у першу чергу, главою держави, арбітром нації, наділений належним чином гарантованими представницькими і контрольними функціями в усіх сферах суспільного та державного життя. Таке призначення Президента України у механізмі Української держави зумовлює сутність і зміст його конституційно-правового статусу.

Конституційно-правовий статус глави держави визначається, як правило, конституціями відповідних держав, а іноді й окре-

ними законами. Ці нормативно-правові акти визначають роль і місце президента в механізмі держави і його взаємовідносини з іншими органами державної влади, порядок заміщення поста президента, його повноваження та відповідальність за порушення конституції, зраду держави тощо [4, 212]. Щодо України, то особливості конституційно-правового статусу Президента України, принаймні в частині його функцій і повноважень, отримали своє вичерпне закріплення в Конституції України. Це є однією з особливостей унормування правового статусу глави держави у нашій країні.

Отже, під конституційно-правовим статусом Президента Україна слід розуміти закріплену в Конституції України систему його завдань, функцій і повноважень (прав і обов'язків) як глави держави, гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Основного Закону, прав і свобод людини і громадянина, а також гарантії реалізації цього статусу.

Конституційно-правовий статус Президента Україна формується під впливом низки чинників. Насамперед конституційно-правовий статус глави держави залежить від форми правління (парламентської, президентської або змішаної форми правління). Водночас Президент України за всіх умов був і залишається главою держави. Як глава держави, відповідно до ч. 2 ст. 106 Конституції України, він є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Зазначене конституційне положення, по-суті, визначає завдання Президента України у механізмі Української держави.

Важливим елементом правового статусу Президента України є його функції, тобто основні напрями і види його діяльності як глави держави. Вони досить тісно корелюються з конституційною правосуб'єктністю Президента України, тобто тими правами й обов'язками, якими Конституція України наділяє главу держави для належної реалізації його завдань і функцій. Повноваження Президента України охоплюють всі сфери су-

спільного та державного життя. Він є повноважним впливати на діяльність Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органів судової влади для того, щоб підтримувати ефективність функціонування механізму держави і Української держави загалом.

Задля належного здійснення конституційних завдань, функцій і повноважень Конституція України наділяє Президента України особливими правовими гарантіями його діяльності. На весь час виконання своїх обов'язків Президент України користується правом на недоторканість. Однак Конституція України, визначаючи принцип недоторканості Президента України, не розкриває його змісту.

Звання Президента України охороняється законом і зберігається за ним довічно, крім випадку, коли Президент України був усунений з поста в порядку імпічменту. Честь і гідність Президента України охороняються чинним законодавством. Водночас кримінальне законодавство України, на відміну від багатьох держав світу, не передбачає юридичної відповідальності за посягання на честь і гідність Президента України.

Президент України, як і інші конституційні органи державної влади, не може передавати свої повноваження іншим особам або органам. Це є важливою гарантією як статусу Президента України, так і конституційного ладу України загалом.

Конституційно-правовий статус Президента України має й інші елементи. Зокрема, можна говорити про цензи до кандидатури, яка балотується на посаду глави держави. Так, ч. 2 ст. 103 Основного Закону встановлює, що така особа повинна бути громадянином України, який досяг 35 років, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою. До правового статусу глави держави також відносять принципи його діяльності тощо. У будь-якому разі зазначені елементи є взаємопов'язаними і характеризують конституційно-правовий статус Президента України ще й як динамічні правовідносини, які становлять стрижень української державності.

Утвердження інституту президента в Україні стало основним завданням молодшої Української держави у реформуванні організації всієї системи державної влади, подоланні інерцій радянської системи “рад всіх рівнів”. Як відомо, до запровадження інституту Президента в Україні функції, притаманні главі держави, здійснювала Верховна Рада Української РСР, яка на той час вважалася найвищим органом державної влади в Україні. Оскільки Верховна Рада Української РСР не була постійно діючим органом державної влади, то її функції зосереджувалися у Президії та Голови Президії Верховної Ради Української РСР, які й уособлювали так званого “колективного главу держави” у колишній УРСР.

Теоретичною основою концепції “колективного президента” було вчення про ради і радянське державне будівництво в цілому: народ здійснює державну владу через ради народних депутатів України, що становить єдину систему органів державної влади і є політичною основою держави, а Верховна Рада України — найвищим органом державної влади [4, 214]. Водночас слід зазначити, що тогочасний “колективний президент” Української РСР був лише відбитком загальносоюзної моделі державного будівництва та управління.

Посада Президента України (Української РСР) з’явилася лише наприкінці існування колишнього СРСР із прийняттям Закону України “Про Президента Української РСР” від 5 липня 1991 р. Згідно з цим Законом Президент України став найвищою посадовою особою Української РСР і главою виконавчої влади. Запровадження посади Президента України покладалося на представницький орган державної влади — Верховну Раду Української РСР. Ці положення в 1992 році були також внесені до Конституції Української РСР 1978 р., яка діяла з численними змінами до 1995 року. Внаслідок голосування під час проведення всеукраїнського референдуму та одночасних виборів глави держави в Україні першим Президентом України 1 грудня 1991 р. був обраний

Голова Верховної Ради Української РСР Л. М. Кравчук.

Тогочасне законодавство наділяло новообраного Президента України широкими повноваженнями у сфері регулювання організації та діяльності органів державної влади та регулювання конституційно-правових відносин загалом. Найголовнішим з цих повноважень Президента України стало узгодження з Президентом України порядку формування та діяльності органів державної влади всіх рівнів, а акти Президента України стали обов’язковими для всіх суб’єктів права.

Наступним етапом у розвитку президентства (та інституту Президента) просовувався через Конституційний Договір (Закон України “Про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття Нової Конституції України”), який 8 червня 1995 р. був підписаний Президентом України Л. Д. Кучмою і більшістю народних депутатів України. Сутність Конституційного Договору полягала в тому, що він до прийняття нової Конституції мав діяти як “Мала Конституція” [1, 42]. Крім того, Конституційний Договір передбачав, що в новій Конституції обов’язково має бути закріплено президентську форму правління з потужним інститутом Президента України, що, в першу чергу, повинно було визначатися підпорядкованості Уряду Президенту України.

Найважливішим етапом в організації державної влади загалом та встановленні інституту Президента України зокрема стало прийняття Конституції України 28 червня 1996 р., в якій положення про Президента України містяться в окремому розділі — Розділі V “ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ”. Згідно з відповідними положеннями Основного Закону в Україні встановилася президентсько-парламентська республіка з сильним президентом. Головним досягненням все ж стало чітке розмежування повноважень, насамперед між законодавчою, виконавчою гілками влади та главою держави — Президентом України.

З часом стало зрозуміло, що Конституція України потребує змін насамперед в частині демократизації організації державної влади. Можливість внести зміни до Конституції України з'явилися лише у 2004 році. Як відомо, Закон України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV значно змінив правовий статус Президента України, в результаті чого президентсько-парламентська форма правління в Україні була замінена на парламентсько-президентську. Сутність змін полягала в тому, що повноваження стосовно формування Кабінету Міністрів України загалом (за Міністром закордонних справ і Міністром оборони Президент України зберіг кадрові паритети) перейшли від глави держави до Верховної Ради України. У 2010 р. Україна знову повернулася до президентсько-парламентської форми правління. Однак перемога Революції Гідності 2014 року утвердила парламентсько-президентську форму правління.

Починаючи з введення інституту Президента України, він знаходиться в постійній динаміці та розвитку. Це є результатом

відсутності в Україні достатнього досвіду функціонування інституту президента, що є об'єктивним, зважаючи на тривалий час відсутності самостійної Української держави. Слід зазначити, що в цьому процесі Україна вже досягла деяких позитивних результатів, на яких не можна зупинятися. Слід здійснювати пошук такої моделі інституту Президента України, яка могла б забезпечити належне функціонування політичної, економічної, соціальної та інших сфер суспільного життя.

Література

1. Белов Д. М. Конституційно-правове регулювання інституту президента в Україні та Франції / Д. М. Белов, Ю. М. Бисага. — Ужгород: Ліра, 2007. — 216 с.
2. Медведчук В. В. Новий вимір демократії / В. В. Медведчук. — К., 2001. — С. 39.
3. Волощук О. Т. Інститут Президента у Франції, Росії та Україні: конституційні норми і політична практика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. Т. Волощук. — Х., 2008. — С. 8.
4. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України / за заг. ред. В. Ф. Погорілка. — К.: Наук. думка, 2007. — 338 с.

Починаючи з введення інституту Президента України, він перебуває в постійній динаміці та розвитку. Це є результатом відсутності в Україні достатнього досвіду функціонування інституту президента, що є об'єктивним, зважаючи на тривалий час відсутності самостійної Української держави. Слід здійснювати пошук такої моделі інституту Президента України, яка могла б забезпечити належне функціонування політичної, економічної, соціальної та інших сфер суспільного життя.

Начиная с введения института Президента Украины, он находится в постоянной динамике и развитии. Это является результатом отсутствия в Украине достаточного опыта функционирования института президента, что есть объективным, ввиду длительного отсутствия самостоятельного Украинского государства. Следует осуществлять поиск такой модели института Президента Украины, которая могла бы обеспечить надлежащее функционирование политической, экономической, социальной и других сфер общественной жизни.

Since the introduction of the President of Ukraine, it is in constant dynamics and development. This is due to the absence in Ukraine sufficient experience of the institute president, which is an objective view of the long absence of an independent Ukrainian state. We need to search for such a model institution of the President of Ukraine, which would ensure the proper functioning of the political, economic, social and other spheres of public life.

Надійшла 3 березня 2015 р.

СОЦІАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ PR В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 45(2), с. 60–63

Розглянуто роль формування PR як важливого соціального інституту сучасного суспільства та загальні ознаки соціальних інститутів.

У найширшому розумінні соціальні інститути – це специфічні соціальні утворення, що забезпечують відносну сталість зв'язків та відносин у межах соціальної організації суспільства, певні історично зумовлені форми організації та регулювання суспільного життя. Інститути виникають внаслідок розвитку людського суспільства. Їх формування зумовлене об'єктивними потребами соціуму в регулюванні суспільно вагомих сфер діяльності та соціальних відносин. Соціальна реальність розглядається як реальність інституціональна, тобто реальність соціальних інститутів.

Для існування та нормального функціонування соціальних інститутів вони мають бути легітимними. Легітимність досягається наступними шляхами: *легітимація через максимально генералізовані цінності та сенси* (ціннісно-ідеологічна); *легітимація через правові норми, що конкретизують генералізовані цінності* (правова); *легітимація через спільноти, до яких належить або прагне належати індивід* (соціально-групова) (Макс Вебер).

До найзагальніших ознак соціальних інститутів належать:

- *по-перше*, виокремлення певного кола суб'єктів, які вступають у процесі діяльності у відносини, що набувають сталого характеру;
- *по-друге*, певну більш-менш формалізовану організацію;

- *по-третє*, наявність специфічних соціальних норм і правил, що регулюють поведінку людей у межах соціального інституту;
- *по-четверте*, наявність соціально важливих функцій інституту, що інтегрують його в соціальну систему та забезпечують його участь в інтеграції цієї системи.

Як соціальний інститут демократичного суспільства **паблік рилейнз** є особливою формою організації, способом кристалізації й закріплення специфічних різновидів діяльності, пов'язаних із виконанням суспільно необхідного завдання – оптимізації взаємодії соціальних суб'єктів (індивідів, спільнот, організацій, соціальних інститутів) з їхньою зовнішньою та внутрішньою громадськістю.

Головна мета інституту PR полягає в обслуговуванні суспільної потреби, пов'язаної із забезпеченням ефективної публічної діяльності для всіх соціальних суб'єктів, які бажають збільшити свій пабліцитний капітал легальними, конвенційними та легітимними засобами.

Як особливий різновид соціальної діяльності PR зумовлює появу сукупності соціальних практик, пов'язаних із виробництвом і функціонуванням ефективних систем публічних комунікацій.

У ядрі цієї сфери за певного рівня розвитку демократії PR формується як соціальний інститут, що забезпечує нормативно сталу й

статусно закріплену реалізацію суспільно необхідної мети на рівні соціуму та його окремих сегментів.

Паблік рилейшнз – це особлива управлінська діяльність, спрямована на формування й підтримку ефективної системи публічних комунікаційно-інформаційних зусиль соціального суб'єкта, що забезпечують оптимізацію його взаємодії з громадськістю, від якої залежить успішна життєдіяльність цього суб'єкта.

Його мета полягає у формуванні системи публічних комунікацій для соціального суб'єкта, що забезпечують оптимізацію його взаємодії з важливими для нього групами громадськості. Такими групами громадськості є цільові соціальні групи, інтереси й цінності яких пов'язані з соціально-політичною, ринковою та іншою діяльністю, що має публічний характер.

З огляду на це, **паблік рилейшнз** є управління особливою цінністю, притаманною соціальному суб'єкту, яку можна назвати пабліцитним капіталом. Таким капіталом певною мірою володіє кожен ринковий (*ринково-політичний*) або громадський суб'єкт, що функціонує у просторі публічних комунікацій. Цей різновид капіталу не зводиться до матеріальних цінностей (*виробничих, людських, фінансових тощо*), але багато в чому є похідним від них і таким, що впливає на їхню сталість або зростання, оскільки має споживчу вартість.

Суб'єкт власності на позитивний пабліцитний капітал завдяки його ринковому використанню здатний зміцнити свою конкурентоспроможність та економічну (політичну) владу. Безпосереднє управління пабліцитним капіталом здійснює “PR-суб'єкт” (*технологічні суб'єкти PR*). Він виробляє для соціального інституту (*організації, установи, держави*) ефективний публічний дискурс і забезпечує оптимізацію інформаційно-комунікаційних взаємодій з його цільовими групами громадськості.

Подібно до будь-якого соціального інституту паблік рилейшнз має свою систему суб'єктів. Серед них можна виокремити базисні суб'єкти (*ті, “кому робиться PR”*), зокрема: предметні базисні суб'єкти (*органі-*

зації, особи), функціонально-стратегічні базисні суб'єкти (*ті, хто замовляє і фінансує PR для когось*).

Ті, “хто робить PR”, належать до так званих **технологічних суб'єктів**, серед яких – неінституціональні технологічні суб'єкти (*окремі PR-фахівці, неюридичні особи*), квазіінституціональні технологічні суб'єкти (*PR-відділи організацій, які не є самостійними юридичними особами*) та інституціональні технологічні суб'єкти (*PR-агенції, юридичні особи, що працюють на ринку PR*).

Конструктивну роль у функціонуванні інституту PR відіграють суб'єкти регламентації PR-діяльності (*державні та інші органи, що виробляють закони, норми і правила*), суб'єкти самоврядування і саморегулювання цієї діяльності (*професійні асоціації PR*), суб'єкти освіти та підготовки кадрів для неї, а також суб'єкти, що здійснюють наукові дослідження сфери зв'язків із громадськістю.

Субстанція, з якою має справу інститут паблік рилейшнз, – це є **публічна комунікація**, тобто особливий різновид комунікацій, спрямованих на передання суспільно важливої інформації з одночасним наданням їй публічного статусу.

Такий статус пов'язаний, з одного боку, з відкритістю інформації між організацією та її громадськістю, а з другого – з орієнтацією інформаційно-комунікаційних потоків на суспільний інтерес і загальне благо.

Як соціальний інститут паблік рилейшнз має справу з діяльністю особливого характеру та змісту, що зумовлено такими параметрами:

- а) *PR – це управлінська діяльність* (функція стратегічного менеджменту), що пов'язана з простором публічних комунікацій організації з суб'єктами соціального середовища, які впливають на її пабліцитний капітал;
- б) *соціально-практична діяльність*, спрямована на перетворення соціальної реальності, на формування нових та зміну наявних соціальних практик;
- в) *ринкова діяльність*, пов'язана з ринком публічної інформації та пабліцитних капіталів;

г) *наука й мистецтво налагодження зв'язків із громадськістю*, прийняття щодо цього аналітично забезпечених стратегічних рішень і техніка реалізації комунікативних тактик.

Засобами PR є сукупність соціальних і комунікаційних технологій, що визначають форму і зміст публічної діяльності суб'єктів.

Результат (або продукт) діяльності інституту публік рилейшнз, як правило, корелює з метою й предметом PR. Таким результатом стає комплексне утворення, де перетинаються різнопорядкові феномени:

- *оптимальне комунікативне середовище базисного суб'єкта PR;*
- *ефективні для нього публічні дії й публіситі;*
- *позитивна громадська думка щодо його соціальної позиції й діяльності;*
- *збільшення публіцитного капіталу й піднесення репутації суб'єкта.*

Одним із найважливіших атрибутів соціального інституту публік рилейшнз є розвинена нормативна система, що визначає його межі, порядок функціонування й характер дії суб'єктів PR-діяльності.

Особливість розвитку PR в усьому світі характеризується поетапністю входження в комунікацію як соціально, економічно та інституціонально оформлений процес.

Український PR відображає той рівень розвитку демократії, ділової й політичної культури, якого сьогодні досягло наше перехідне суспільство.

В Україні підґрунтя цієї системи становлять норми Конституції, законодавчі акти, що регламентують інформаційну діяльність роботи ЗМІ, поширення реклами, проведення виборчих кампаній тощо.

Сьогодні – це ремісничий мовний, текстовий рівень із переважанням журналістики і реклами.

Завтра – будуть набирати сили технології на рівні менеджменту таким капіталом, як репутація.

У перспективі – на зміну прийде не просто “ефективний”, а “досконалий” PR (Excellent Public Relations), спрямований на розбудову високоетичних довгострокових зв'язків із громадськістю.

Для нас це особливо важливо, оскільки стратегічна мета України – входження у цивілізовану світову спільноту, де з громадськістю працюють чесно.

Звідси – рівень нашого розуміння стандартів PR-освіти теж має бути відповідним, тобто таким, що синтезує найкращі теоретичні та практичні напрацювання цивілізованого інституту Public Relations.

Соціальний інститут демократичного суспільства публік рилейшнз є особливою формою організації, способом кристалізації й закріплення специфічних різновидів діяльності, пов'язаних із виконанням суспільно необхідного завдання – оптимізації взаємодії соціальних суб'єктів (індивідів, спільнот, організацій, соціальних інститутів) з їхньою зовнішньою та внутрішньою громадськістю. PR (Excellent Public Relations) спрямований на розбудову високоетичних довгострокових зв'язків із громадськістю. Стратегічна мета України – входження у цивілізовану світову спільноту, де з громадськістю працюють чесно.

Социальный институт демократического общества публик рилейшнз – особая форма организации, метод кристаллизации и консолидации конкретных видов деятельности, связанных с осуществлением социально необходимых задач – оптимизации взаимодействия социальных субъектов (людей, сообществ, организаций, социальных институтов) с их внешней и внутренней общественностью. PR (Excellent Public Relations) направлен на развитие долгосрочных отношений с общественностью. Стратегическая цель Украины – вступление в цивилизованное мировое сообщество, где с общественностью работают честно.

Social democratic society Institute public relations is a special form of the organization, method of crystallization and consolidation of specific activities related to the implementation of socially necessary tasks. PR (Excellent Public Relations) is optimization of the interaction of social actors (individuals, communities, organizations, social institutions) with their external and internal public. PR (Excellent Public Relations) aimed at the developing of high-ethical long-term public relations. Strategic goal of Ukraine is the joining the civilized world community, where it works with public honestly.

Надійшла 3 березня 2015 р.

ФУНКЦІЇ ТА ПОВНОВАЖЕННЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 45(2), с. 64–69

Досліджується сутність та зміст конституційно-правового статусу Президента України. Аналізуються його функції та повноваження, місце глави держави в системі органів державної влади. У контексті функціонування державного механізму розглянуто відносини президента з парламентом та урядом.

Сутність і зміст конституційно-правового статусу Президента України визначають його функції та повноваження. Їх вичерпний перелік дискретно визначений у ст. 102 і ч. 1 ст. 106 Конституції України. Функції, тобто основні напрями і види діяльності Президента України як глави держави, корелюються з його конституційними повноваженнями, тобто тими правами і обов'язками, якими Конституція України наділяє главу держави для належної реалізації його завдань і функцій. Повноваження Президента України охоплюють всі сфери суспільного та державного життя.

Президент України не належить до жодної з гілок влади, а виступає як глава держави, знаходиться над гілками влади. У результаті цього Президент України має широкі повноваження щодо цих гілок влади.

Відносини президента з парламентом – головний елемент державного механізму в країнах світу. Від ефективності взаємодії цих політичних інститутів багато в чому залежить стабільність всієї політичної системи. Зміни характеру відносин між президентом та парламентом обумовлені, як відомо, радикальними змінами в державних структурах, що пов'язані з формуванням практично нової форми держави. Саме відносини між президентом і парламентом багато в чому впливають на форму державного правління [1, 163].

Прикладом цьому є конституційна реформа в Україні, коли шляхом розподілу повноважень між Верховною Радою України та Президентом України в країні форма правління з президентсько-парламентської змінюється на парламентсько-президентську.

Президент України значно впливає на ефективність діяльності Верховної Ради України. Цей вплив характеризується можливістю Президента України достроково припинити повноваження Верховної Ради України у випадках, якщо: 1) протягом одного місяця у Верховній Раді України не сформовано коаліцію депутатських фракцій відповідно до ст. 83 цієї Конституції; 2) протягом шістдесяти днів після відставки Кабінету Міністрів України не сформовано персональний склад Кабінету Міністрів України; 3) протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися.

Президент України видає указ, яким припиняє повноваження Верховної Ради України, вказуючи на підстави, з яких виданий указ, а також встановлює дату, на яку призначає проведення позачергових виборів до Верховної Ради України.

Це право глав держав вважається істотним важелем у системі стримувань і противаг у їх відносинах із парламентом. Підставами застосування главою держави права розпуску парламенту в більшості країн є порушення передбачених конституцією умов формуван-

ня уряду, прийняття державного бюджету тощо [2, 228].

Основною серед функцій Верховної Ради України є законодавча. Конституція України передбачає можливість Президента України активно впливати на законотворчий процес.

Одним із найголовніших повноважень Президента України є право законотворчої ініціативи. Законотворча ініціатива – це перша стадія законодавчого процесу, яка характеризується внесенням проекту закону у Верховну Раду України уповноваженим на це органом чи посадовою особою у встановленому законом порядку. До того ж законопроекти, які Президент України визначив як невідкладні, розглядаються Верховною Радою України позачергово.

Президент України має право вносити до Верховної Ради України також проекти законів про внесення змін до Конституції України. Наприклад, народні депутати України можуть також внести подібний проект, але не менш як третиною від конституційного складу Верховної Ради України, а в разі якщо зміни стосуються розділів I “Загальні засади”, III “Вибори. Референдуми”, XIII “Внесення змін до Конституції України” – двома третинами.

Крім того, після того як Верховна Рада України прийняла закон і його підписав Голова Верховної Ради України, він надходить до Президента України, який протягом п’ятнадцяти днів його або підписує, і тоді для набрання юридичної сили залишається тільки оприлюднити закон, або застосовує право вето і зі своїми пропозиціями повертає до Верховної Ради України. У цьому випадку Верховна Рада України або переглядає закон з дотриманням пропозицій Президента України, або двома третинами від конституційного складу долає його.

Президент України хоча і не входить до жодної з гілок влади, але найбільш наближений до виконавчої влади і як глава держави наділений значними повноваженнями щодо уряду країни – Кабінету Міністрів України.

Насамперед повноваження Президента України стосуються процесу формування складу Кабінету Міністрів України. До 2006

року, коли зміни до Конституції України набрали чинності, Президент України особисто формував склад Кабінету Міністрів України. Нині повноваження Президента України щодо формування Кабінету Міністрів України значно обмежені. Так, Президент України вносить за пропозицією коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, сформованої відповідно до ст. 83 Конституції України, подання про призначення Прем’єр-міністра України в строк не пізніше ніж на п’ятнадцятий день після одержання такої пропозиції. Водночас із членів Кабінету Міністрів України кандидатури Міністра закордонних справ України та Міністра оборони України вносить на розгляд Верховної Ради України Президент України.

Крім участі у формуванні Кабінету Міністрів України, Президент України має широкі повноваження щодо формування інших органів влади. Так, Президент України призначає на посади та звільняє з посад половину складу Ради Національного банку України, призначає на посади та звільняє з посад половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення. Президент України, за поданням Кабінету Міністрів України, призначає на посаду і звільняє з посади голів місцевих державних адміністрацій.

Конституція України надає Президенту України значні повноваження у сфері формування судової гілки влади. Президент України, згідно із принципом рівного представництва всіх гілок влади в Конституційному Суді України, призначає на посади та звільняє з посад третину складу Конституційного Суду України. Крім того, у визначеному законодавством порядку Президент України утворює та реорганізує суди загальної юстиції. Президент України здійснює перше призначення на посаду професійного судді строком на п’ять років.

Крім того, характерними повноваженнями у сфері захисту правопорядку є повноваження Президента України щодо призначення на посаду та звільнення з посади за згодою Верховної Ради України Генерального проку-

рора України, а також внесення до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України.

Одними із пріоритетних повноважень Президента України щодо здійснення функцій стосовно представництва держави всередині країни і поза її межами є його повноваження щодо звернення з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України; представництво держави у міжнародних відносинах і здійснення керівництва зовнішньополітичною діяльністю держави, ведення переговорів і укладення міжнародних договорів України; прийняття рішень про визнання іноземних держав; призначення та звільнення глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; прийняття вірчих і відкличних грамот дипломатичних представників іноземних держав тощо.

Президент України як особа, яка є главою держави і виступає від її імені, має повноваження щодо призначення та проголошення всеукраїнських референдумів. Так, якщо Верховна Рада України прийняла закон про внесення змін до Конституції України у розділі I “Загальні засади”, III “Вибори. Референдуми”, XIII “Внесення змін до Конституції України”, Президент України призначає всеукраїнський референдум з питань затвердження цього закону.

Крім того, Президент України проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою. Це положення Конституції України не можна відносити до права Президента України, оскільки, згідно із Рішенням Конституційного Суду України, 15 жовтня 2008 р. № 23-рп/2008 положення пункту 6 ч. 1 ст. 106 Конституції України, згідно з яким Президент України проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою, слід розуміти так, що Президент України зобов’язаний проголосити такий референдум, якщо його ініційовано з додержанням встановлених Конституцією та законами України вимог.

Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України. Щодо виконання цієї функції Президент України вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та в разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань; приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України; є Верховним Головнокомандувачем Збройних сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави.

З метою забезпечення прав і свобод людини і громадянина Президент України приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України.

Особливою організаційною формою гарантування Президентом України конституційного ладу України, державної незалежності і безпеки є Рада національної безпеки і оборони, яка є координаційним органом із питань національної безпеки і оборони при Президентові України. До відання Ради національної безпеки і оборони належить координація і контроль діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони [2, 231].

Властивим лише для глави держави в різні часи було нагородження за сумлінне виконання своїх обов’язків та відданість країні. Президент України, згідно із наданими йому повноваженнями, присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини; нагороджує державними нагородами; встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними.

Крім того, винятково до повноважень Президента України належить рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, про надання притулку в Україні, а також здійснення помилування.

Як визначає Конституція України, Президент України є гарантом Конституції України і конституційного ладу України. Це положення Конституції України слід тлумачити не лише як обов'язок Президента України контролювати насамперед вищі органи державної влади стосовно відповідності їх дій нормам Конституції України, а й дотримання цими органами принципу верховенства конституції в їх законотворчій та нормотворчій діяльності. Щодо виконання зазначеної функції Президент України має право на подання до Конституційного Суду України з питань конституційності, тобто відповідності Конституції України законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

Для ефективного виконання покладених на нього функцій Президент України в межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, створює консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби. Серед таких органів слід відзначити Адміністрацію Президента України, Національний інститут стратегічних досліджень та ін.

Здійснюючи визначені Конституцією України функції та повноваження, Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на всій території України (ч. 3 ст. 106 Основного Закону). Тобто акти Президента України є юридичною формою реалізації його конституційних повноважень, важливим складовим елементом системи чинного законодавства України.

Право Президента України видавати укази не тільки індивідуального (наприклад, актів про призначення тих чи інших осіб на державні посади, присвоєння почесних і спеціальних звань, нагородження державними

нагородами тощо), а й загального, нормативного характеру визначалося теоретиками права незаперечним ще на початковому етапі розроблення нової Конституції України. У зв'язку з цим вчені висловлювали пропозиції щодо більш чіткого визначення меж нормативно-правових указів глави держави, які б мали спрямовуватися не на заповнення прогалин у законах, що є виключно компетенцією парламенту, а на організацію їх виконання, тобто мати головним чином процедурно-допоміжний характер [3, 15]. Водночас такий погляд перестав виправдовувати себе після набуття в 2006 році чинності всіма положеннями Закону України "Про внесення змін до Конституції України", що спричинило до утвердження парламентсько-президентської форми республіканського державного правління. Нині акти Президента України є не лише юридичним втіленням реалізації його конституційних функцій і повноважень, а й легітимним способом оперативного здійснення своїх політико-владних повноважень.

Повноваження Президента України видавати нормативно-правові акти, безперечно, є важливим елементом регулювання суспільних відносин. Нормативно-правові акти Президента України дають змогу звільнити законодавство від детального регулювання, яке набуває більшого значення в сучасному стані, а також забезпечує оперативне реагування нормативної сфери на зміну певних обставин у суспільно-політичному житті держави.

Нормативно-правові акти Президента України мають характерні ознаки:

1. Правові акти Президента України мають за мету деталізацію положень Конституції та законів України. Вони мають нормативний характер та підтримуються можливістю застосування державного примусу. Тобто правові акти Президента України не можуть бути "голосливими" – у разі наявності в них регламентарних норм у законодавстві повинна бути передбачена юридична відповідальність за невиконання або неналежне виконання. З вимоги конституційності правових актів Президента впливає також інша вимога – обґрунтованість, що передбачає на-

ведення певних міркувань щодо обставин та суспільної необхідності прийняття правового акта глави держави.

2. Нормативно-правові акти Президента України мають підзаконний характер. Свідченням цього є положення Конституції України про те, що Президент України видає укази і розпорядження на основі та на виконання Конституції та законів України. Таким чином, вони мають їм відповідати та спрямовуватися на виконання їх положень.

Порівнюючи правові акти Президента України та Кабінету Міністрів України, слід зазначити, що перші мають більшу юридичну силу. Так, Конституція України визначає, що Кабінет Міністрів України у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, актами Президента України. Крім того, згідно з Конституцією України правові акти Президента України обов'язкові до виконання на всій території України.

3. Президент України приймає свої правові акти лише у межах повноважень, визначених у Конституції та законах України. Конституція України чітко окреслює коло повноважень Президента. Це конституційне положення означає, що Президент України приймає правові акти для здійснення своїх функцій та повноважень.

4. Правові акти Президента України приймаються у спосіб, передбачений Конституцією і законами України. Верховна Рада України приймає закони у порядку, передбаченому Регламентом, у випадку з Президентом України законодавство на містить таких вимог щодо його правових актів. Тому правові акти Президента України повинні не суперечити Конституції і законам України.

5. Правові акти Президента України мають прийматися з дотриманням конституційної процедури розгляду, ухвалення та набрання чинності. Вимоги щодо дотримання належних

правових процедур прийняття правових актів є важливою умовою їх конституційності. Як саме буде готуватися та розглядатися проект правового акта Президента України, на відміну від Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, вирішує безпосередньо Президент України, але, як правило, рішення щодо підписання правових актів Президент приймає одноособово. У разі якщо предмет регулювання правових актів Президента України стосується питань національної безпеки та оборони, то проект акта розглядається в РНБО [4, 128–130].

У деяких випадках Конституцією України передбачена обов'язкова контрасигнація правових актів Президента України Прем'єр-міністром України і міністра, відповідального за виконання цього акта. Зокрема, ч. 4 ст. 106 визначила, що акти Президента України, видані в межах повноважень, передбачених пунктами 5, 18, 21, 23 цієї статті, скріплюються підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт та його виконання. Водночас відповідна процедура з різних причин так і не була впроваджена в конституційну практику України.

Література

1. Белов Д. М. Конституційно-правове регулювання інституту президента в Україні та Франції / Д. М. Белов, Ю. М. Бисага. — Ужгород: Ліра, 2007. — 216 с.
2. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України / за заг. ред. В. Ф. Погорілка. — К.: Наук. думка, 2007. — 338 с.
3. Головатенко В. Правові акти Президента України: юридична природа, статус, функції // Право України. — 2004. — № 3.
4. Конституційна конфліктологія (конституційні механізми подолання політичних криз) / за ред. М. В. Савчина, В. Л. Федоренка — К.: Ін-т громад. сусп-ва, 2008.

Наведено аналіз сутності та змісту конституційно-правового статусу Президента України, його функцій та повноважень, місця Глави держави в системі органів державної влади, відносини Президента з парламентом та урядом.

Приведен анализ сущности и содержания конституционно-правового статуса Президента Украины, его функций и полномочий, места Главы государства в системе органов государственной власти, отношения Президента с парламентом и правительством.

There is an analysis of the nature and content of the constitutional and legal status of the President of Ukraine, its functions and powers, President's place in the system of state power between the president and parliament and the government.

Надійшла 3 березня 2015 р.

ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕГУЛЮЮЧИХ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ ДЛЯ КРАЇН З ВІДКРИТОЮ ЕКОНОМІКОЮ В УМОВАХ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 45(2), с. 70–75

Під впливом множинних технологічних, економічних, правових, політичних чинників впродовж XX ст. економіки країн стали більш відкритими. Важливим для виявлення сутності сучасної економіки і напрацювання адекватних підходів для її регулювання є дослідження еволюції наукових поглядів на глобальні процеси взаємодії національних економік із зовнішнім середовищем.

Сучасною об'єктивною реальністю є загострення змагань між провідними країнами на світових ринках за ресурси і ринки збуту на тлі неспинного зростання соціальних очікувань населення. Певних успіхів досягають країни, здатні напрацьовувати та реалізувати ефективні стратегії розвитку. З досвіду останнього століття навіть деякі країни “аутсайтери” за історично невеликий термін спромоглися досягти високого конкурентного рівня економічного розвитку, ґрунтуючись на унікальних національних перевагах та скориставшись можливостями глобалізації. Враховуючи цей досвід, найголовнішим для України є питання гармонізації з впливами глобалізаційних викликів засад національної стратегії розвитку та формування комплексу заходів поточної економічної політики.

Особливості розвитку економічних систем, макроекономічні залежності, що спрямовують розвиток національних економік шляхом інтеграції у світову господарську систему, досліджені у працях відомих науковців Д. Белла, Дж. Гелбрейта, М. Портера, Д. Ромера, Дж. Сакса, П. Самуельсона, Р. Солоу, Дж. Сороса, Й. Шумпетера та ін., а також у працях українських дослідників Я. Базиліук, О. Білоруса, В. Беседіна, З. Варналія, Б. Гаврилишина, А. Гальчинського, В. Гесця, Я. Жаліло, О. Ємельянова, І. Крюч-

кової, О. Куценко, І. Манцурова, Ю. Оболенського, Б. Панасюка, Ю. Полунєєва, В. Тертички та ін.

Наявна динаміка розвитку і трансформації світової економічної системи актуалізують подальші дослідження, що зосереджені на чинниках стабільного довгострокового зростання національних економічних систем з урахуванням трансформації та вдосконалення регулюючих налаштувань державних механізмів з метою гармонізації економічних процесів.

Посилення відкритості, стримування протекціонізму в більшості національних економічних систем, прискорення процесів лібералізації зовнішньої торгівлі, екзогенні фактори створюють потужний вплив на економічну еволюцію як розвинутих країн, так і країн, що розвиваються.

Теорії відкритої економіки (основні теоретичні розгалуження – кейнсіанська, неокласична, “капітальних активів”) ґрунтуються на концепції зростання впливу зовнішньоекономічних факторів на національні економічні середовища, а також враховують важливість забезпечення стійкості й ефективної адаптації національної економіки в умовах її інтенсивної інтеграції до світового господарства.

Погляди дослідників на ефективність функціонування відкритих економічних сис-

тем значно різняться. З одного боку, існує тлумачення, за яким “економіка відкрита – це система організації господарського життя, яка забезпечує максимально ефективне залучення національних економік через відповідні організаційно-правові та фінансово-кредитні механізми у світові структури і взаємодію зі світовим співтовариством через вільний обмін товарами, капіталами, знаннями, технологіями на основі високого рівня міжнародного поділу праці та усупільнення виробництва, глобалізації продуктивних сил для національного та світового економічного прогресу” [2, 382].

Однак на практиці можливість досягнення світового економічного прогресу зовсім не обов’язково призводить до національного економічного прогресу країни, що має відкриту економіку. Відкритість економіки сприяє перекачуванню (перетоку) природних ресурсів, які забезпечують країні конкурентні переваги, зі слаборозвинених країн у більш потужні і розгортанню екологічно шкідливих виробництв на їхній території. Слаборозвинена країна або така, економіка якої перебуває у кризовому стані, не може скористатися перевагами відкритості:

- власною відкритістю тому, що потужні країни намагатимуться скористатися ресурсами, але не випустити країну на світовий ринок. У кращому разі вони будуть посередниками виходу на світовий ринок (створюватимуть ТНК на базі національних ресурсів);
- відкритістю інших країн тому, що це можливо лише в разі вигоди іншим країнам. На період криз вони закриваються (наприклад, як це сталося у США наприкінці 2001 – початку 2002 років, коли кризовий стан економіки виявився у скороченні виробництва і обмеженні потреб у ресурсах, наприклад, сталі. У зв’язку з цим країною негайно були ініційовані антидемпінгові заходи). Також розвинені країни негайно перекривають слабким країнам доступ до світових ринків, як тільки їм самим для збільшення попиту на їхню продукцію стане необхідним цей сектор ринку.

Таким чином, у лібералізації (відкритості) зацікавлені країни, які здатні використати переваги такої відкритості [9, 11].

Відкрита економіка може узгоджуватися з вимогами щодо забезпечення економічної безпеки країни лише за умов: наявності цілісного господарського комплексу і тісних коопераційних зв’язків всередині національної економіки; здатності держави підтримувати в країні сприятливий діловий клімат завдяки створенню відповідного політико-правового, соціально-економічного та інфраструктурного середовища МЄВ; наявності стійких зв’язків з іншими країнами в рамках світового поділу праці [7, 45].

Звичайно, державна політика слаборозвинених і перехідних країн, спрямована на лібералізацію зовнішньоекономічних зв’язків і формування відкритішої економічної системи, може призводити до негативних ефектів, зокрема, погіршення економічної ситуації, значних флуктуацій основних макроекономічних показників. Посилення флуктуацій, коли їх нейтралізація неможлива в межах усталеної структури, приводить економіку до точки біфуркації – періоду розгалуження траєкторій її розвитку [11, 5]. Окремі національні економіки після проходження точки біфуркації стають “закритими”. “Закрита економіка” є антиподом “відкритої економіки” та характеризується частковим або повним господарським відокремленням держави. Крайнім виявом закритої економіки є **автаркія** (грец. *autarkeia* – самозадоволеність, від грец. *autos* – сам і *arkeo* – перебуваю у статку) – політика добровільної або вимушеної ізоляції країни від світового господарства.

Серед недоліків закритої економіки дослідники виділяють відсутність можливостей самоорганізації, саморегулювання, повну керованість державою. Як наслідок, до основних рис закритого суспільства відносять тоталітаризм і/або авторитаризм. Це зумовлює монополістичний характер економіки цих країн, тенденцію до консервації соціально-економічної структури при збереженні достатньо високих темпів економічного зростання, переважно екстенсивного типу.

При цьому важливо підкреслити, що закрита економіка має не тільки негативні, а й позитивні риси – стабільність, дотримання соціальних гарантій. Спроби окремих держав проводити курс на автаркію не відповідають сучасним тенденціям економічного розвитку, хоча в окремих випадках вона і є необхідною для забезпечення незалежності.

Варто зазначити, що економіка в сучасному світі не може бути повністю закритою. Під відкритістю або закритістю економіки розуміється тенденція, що переважає.

Проблематика ефективності функціонування “відкритих” економік особливо нагальною є в умовах глобалізації. Динамічні соціально-економічні процеси, що характеризують це явище, зазвичай генерують багато очікувань різного ступеня раціональності, які далеко не завжди виправдовуються. На думку професора Гарвардського університету Д. Родрікса, “не існує жодних доказів того, що інтеграція до світового господарського простору сама собою приводить до покращення економічної ситуації. Навпаки, існує безліч переконливих доказів того, що відкритість, яка трактується, як зменшення перешкод на шляху потоків капіталів і товарів, прямо не пов’язана з економічним зростанням: швидше, воно залежить від наявності ефективної внутрішньої стратегії” [12, 18].

Промислова революція, що затягнулася на сторіччя та заклала фундамент техногенної цивілізації, встигла радикально перетворити лише невелику групу країн, поставивши їх у привілейований стан світового економічного авангарду, а підготовлена нею глобалізація втягла у свою орбіту майже всі країни світу лише за два-три десятиріччя. Натомість природні та історичні умови окремих країн глибоко відмінні, як і етапи розвитку, на яких перебувають їх національні економіки.

З підвищенням відкритості економік та залученням їх до глобальних політичних й економічних процесів різні країни світу змушені рухатися до формування у своїх національних кордонах стосовно уніфікованого політичного та економічного середовища. У підсумку звузилися можливості використання диференційованого оподаткування,

субсидій, пільг та інших апробованих інструментів стимулювання національного підприємництва, а іноді й зовсім блокована можливість селекційної, цілеспрямованої підтримки стратегічно важливих сфер економіки [11, 4]. Проте, нав’язуючи систему ліберальних відносин, глобалізація не пропонує нової моделі цілісного функціонування національної економіки.

Позиції прибічників та противників глобалізації збігаються в тому, що “національні держави” в існуючому вигляді стали неадекватними, безпорадними перед міжнародним капіталом. Навпаки, всі життєво важливі рішення приймають та упроваджують у життя саме розвинуті країни світового співтовариства. Політика спрямована на закріплення домінуючого стану сильних [3, 7].

Монетаристська модель, що була закладена у проекті Вашингтонського консенсусу та розрахована на злам національних державних кордонів, на повну відкритість у поєднанні з динамічним розвитком глобалізаційних процесів, дала змогу, на думку Ю. Пахомова, бурхливо і прискорено перерозподіляти світове багатство на користь транснаціональних компаній, а також провідних країн Заходу [5, 19].

Доктрина, відома під назвою “Вашингтонський консенсус”, була символом економічної глобалізації. У ній відбилася впевненість у тому, що ринки діють ефективно, що відсутня потреба в їх регулюванні. Відповідно до цієї доктрини приватизація й дерегулювання, а також відкритий характер ринків капіталу сприяють економічному розвитку країн, а діяльність урядів полягає в збалансуванні бюджету та боротьбі з інфляцією. За сутністю це була тимчасова перемога (з точки зору втіленні настанов у практику) прихильників неокласичного напрямку в економічній науці.

Перехід до постіндустріальної стадії розвитку країн економічного авангарду на тлі поглиблення процесу глобалізації ініціює якісні зміни в національних економіках і системі світового господарства в цілому. Найістотніші зрушення відбуваються у сферах виробництва, комунікацій, торгівлі, закор-

донного інвестування та фінансів, що перетворює світову економіку в цілісний глобальний організм. Відбувається зміна не тільки виробничих, фінансових, інформаційних, а й соціально-організаційних технологій, що визначають ефективність взаємодії економічних суб'єктів. Держава виступає центральним суб'єктом у процесі формування таких технологій. Роль держави не просто ускладнюється – вона змінюється якісно.

Науковцями висловлювалися різні точки зору щодо регулюючих функцій держави в умовах розвитку глобалізаційних процесів. В умовах глобалізації визначальними стають інституційно оформлені всесвітні економічні відносини, коли національні суб'єкти господарського життя змушені все більше пристосовуватися до правил, установлених у межах певного економічного союзу. Висловлювалася думка, що глобалізація – це поява нового світового порядку, за якого скорочуються повноваження та ставиться під сумнів легітимність національної держави, оскільки національні уряди втрачають здатність контролювати те, що відбувається всередині їхніх країн. Політична влада денационалізується, і національні держави, чого б не вимагали інтереси внутрішньої політики, все більше стають “різновидом перехідної організації для управління економічними процесами” [8, 5].

Під впливом нової міжнародної інституційної системи збільшується взаємозалежність країн усього світу через зростаючі обсяги та різноманітність транскордонних трансакцій щодо товарів, послуг і міжнародних фінансових потоків, а також через швидку та широку дифузію технологій. В умовах глобалізації економічна влада все більше зосереджується у транснаціональних структурах – ТНК, ТНБ, а також міжнародних фінансових центрах. Економічний і політичний клімат формують міжнародні економічні організації (ВТО, МБРР, МВФ).

У рамках складної системи глобального господарства національні держави постають вже як підсистеми. І якщо стосовно національної економіки держава є макрофактором її розвитку, то щодо глобальної мегаекономіки стає лише елементом однієї з підсистем,

що й формує потребу у взаємодії зі структурами національної економіки, що мають транснаціональний, глобальний характер.

О. А. Швиданенко виокремив основні ознаки нового типу організації світової економіки як полісистеми:

- по-перше, констатувальна роль зв'язків, а не елементів, що дозволяє стверджувати тезу про посилення світогосподарської консолідації і гомогенності світової економіки;
- по-друге, розчленування глобальної спільноти на “центр” та “периферію” вже не означає жорсткого розмежування структурних рівнів;
- по-третє, формування рухливих і нестійких “проактивних зон” з нівелюванням таких властивостей, як повна залежність, відсталість та набуттям ознак периферійності без залежності та залежності без відсталості;
- по-четверте, пріоритетність у забезпеченні цілісності світової економіки набуває системна взаємодія її учасників на основі узгодження економічних інтересів глобалізованого характеру у співвідношенні до єдності фізичного простору життєдіяльності;
- по-п'яте, зміна вектора розбудови світової соціально-економічної системи, який унеможливорює використання на сьогодні неокласичної парадигми розвитку;
- по-шосте, нерівномірність економічного розвитку, зумовлена періодичним процесом послідовного заміщення цілісних комплексів технологічно спряжених виробництв (технологічних укладів), у ході якого в період структурної кризи світової економіки змінюється спрямованість фінансових потоків [10, 18].

Це визначає нову сукупність відносин і породжує один із найважливіших викликів нового етапу еволюції: необхідність створення ефективних механізмів гармонізації багаторівневих відносин на основі взаємоприйнятих компромісів із ключових питань розвитку світової економіки, взаємодії дер-

жав та їх об'єднань, національних і транснаціональних структур. Очевидно, що інститут держави не просто виступає найважливішою частиною такого механізму, а є ініціатором і каталізатором процесу його становлення.

Вплив держави на економічні процеси (у тому числі на міжнародному рівні) в умовах глобалізації не усувається, а трансформується. Змінюються пріоритети у структурі базових функцій. Зміст державного регулювання на цьому етапі визначається функціями, більшість із яких сформувалися у XX столітті: соціальною, інноваційною, когнітивною, інституціональною, захисту національних економічних інтересів, виробництва суспільних благ і послуг тощо. Ці функції у збільшуваній мірі починають реалізовуватися системно, через державні національні проекти, програми, довгострокові стратегічні плани. Таким чином, державне регулювання переростає у стратегічне управління соціально-економічним розвитком [4, 6].

Останнім часом держава виконує якісно нові функції, які раніше не проявлялися так чітко. Це зумовлено поступовим становленням постіндустріального суспільства. Йдеться про питання освіти, формування та підтримання фундаментальної науки, промислової політики, екології. Тому існуюча концепція витіснення держави зі сфери економіки та зменшення її функцій не відповідає глобальним світовим тенденціям [6, 5].

Позиції прихильників неоліберального та соціально-ліберального глобалізму істотно похитнулися з розгортанням світової фінансової кризи, яка, на думку багатьох аналітиків, стала першою глобальною кризою. Вона розпочалася у США й охопила всі без винятку країни світу. Невідповідність принципів світового регулювання реаліям економіки нової якості призвела до дестабілізації фінансових ринків, дефолтів країн, зниження довіри до світових економічних регуляторів. Саме криза актуалізувала теоретичні та практичні проблеми визначення меж державного регулювання відкритих економічних систем.

Входження світової економіки у період рецесії сформувало широкий спектр загроз зовнішньо- та внутрішньоекономічному розвитку України: від згортання експортоорієнтованого виробництва до проблем імпорту, які мають витоки у погіршенні економічної динаміки основних торговельних партнерів. У цих умовах актуалізуються проблеми невідкладного переосмислення стратегії зовнішнього та внутрішнього економічного курсу, оскільки світ, що змінився, вже ніколи не повернеться до попереднього стану [1, 25].

Урядами більшості країн світу були прийняті антикризові програми. Пропоновані в цих програмах заходи до реалізації в різних країнах відмінні, натомість спільними тенденціями є зростання втручання держави в економіку, соціальна спрямованість державної підтримки та значна підтримка інноваційних й інфраструктурних проектів, що спрямовані на зміцнення конкурентних позицій національних економік у післякризовий період. Більшість країн – світових лідерів удалися до протекціоністських заходів у надії захистити своїх виробників та інтереси свого населення.

Отже, сучасні вимоги до державного регулювання формуються під впливом сукупності зумовлених глобалізацією проблем, розв'язання яких можливе тільки за умови активної участі держави. Аналіз економічної політики розвинених країн свідчить, що умовами стійкого розвитку економіки є дотримання консенсусу національних інтересів країн і глобального економічного простору.

Література

1. Власюк О. С. Світова фінансово-економічна криза: виклики національній економіці та стратегія подолання / О. С. Власюк // Стратегічна панорама. — 2009. — № 1. — С. 24–31.
2. Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 1 / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Академія, 2000. — 864 с.
3. Макогон Ю. В. Глобализация и экономическое развитие: национальный аспект / Ю. В. Макогон,

В. В. Дергачева, Е. А. Пашко; под науч. ред. Ю. В. Макогона. — Донецк: ДонНУ, 2006. — 260 с.

4. Новосельцева Г. Б. Проблемы государственного регулирования экономики в условиях глобализации / Г. Б. Новосельцева // Современная экономика: [прилож. к журн. "Экономические науки"]. — 2004. — № 1. — С. 1–7.

5. Пахомов Ю. М. Взгляд на трансформации в Украине с позиций глобализации / Ю. М. Пахомов // Стратегия економічного розвитку України. — К.: КНЕУ, 2002. — Вип. 1 (8). — С. 19–29.

6. Стратегічне управління: плани і проекти економічного розвитку: монографія / О. С. Власюк, Т. В. Дерюгіна, І. В. Запатріна [та ін.]; за заг. ред. О. Ю. Кучеренка, І. В. Запатріної. — Вид-во "ВІП", 2006. — 624 с.

7. Татаренко Н. О. Національна мобілізаційна модель економічного розвитку як відповідь на виклики глобалізації / Н. О. Татаренко // Стратегія розвитку

України (економіка, соціологія, право): наук. журн. — К.: Кн. вид-во НАУ, 2006. — Вип. 2–4. — 452 с.

8. Хелд Д. Глобальные трансформации: Политика, экономика, культура / пер. с англ. В. В. Сапова и др. — М.: Праксис, 2004. — 576 с.

9. Черняк В. К. Структура экономического развития / В. К. Черняк. — К.: Наук. думка, 1991. — 193 с.

10. Швиданенко О. А. Сучасні тенденції становлення глобальної економічної системи / О. А. Швиданенко // Вісн. Криворізького екон. ін-ту КНЕУ. — Кривий Ріг, 2009. — №4 (20). — С. 17–20.

11. Эльянов А. Развивающиеся страны в мировой экономике: тенденции и проблемы / А. Эльянов // Мировая экономика и международные отношения. — 2007. — № 2. — С. 3–15.

12. Rodrik Dani. The New Global Economy and Developing Countries Making Openness Work / D. Rodrik // Policy essay. Overseas Development Council. — 1999. — № 24. — P. 18–19.

Сучасні вимоги до державного регулювання формуються під впливом сукупності зумовлених глобалізацією проблем, розв'язання яких можливе тільки за умови активної участі держави. Досвід розвинених країн свідчить, що умовами стійкого розвитку економіки є дотримання консенсусу національних інтересів країн і глобального економічного простору.

Современные требования к государственному регулированию формируются под влиянием совокупности порождаемых глобализацией проблем, решение которых возможно только при условии активного участия государства. Опыт развитых стран свидетельствует, что условием устойчивого развития экономики является соблюдение баланса национальных интересов стран и глобального экономического пространства.

Modern requirements to state regulation are influenced by aggregate posed by globalization problems the solution of which is possible only under the condition of active participation of the state. The experience of developed countries shows that the conditions for sustainable economic development is to respect the interests of national consensus and global economic space.

Надійшла 3 березня 2015 р.

ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОЛІТИКИ І МОРАЛІ У ПРАЦЯХ ПРЕДСТАВНИКІВ ФРАНКФУРТСЬКОЇ ШКОЛИ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 45(2), с. 76–82

Питання щодо співвідношення політики та моралі було і є актуальним у системі суспільних наук і викликає пізнавальний інтерес у середині наукових кіл всього світу загалом і України зокрема. Базові напрями дослідження цієї проблеми у працях представників Франкфуртської школи дають можливість критично осмислити різні підходи вчених до характеристики поняття моралі, індивідуальної автономії, потенції і межі влади, ідеології, демократії.

В історії сучасної суспільно-політичної думки, як і в розвитку західної духовної культури та культури політичної участі помітну роль відіграли ідеї й погляди представників так званої Франкфуртської школи. Наукові дослідження Макса Горкгаймера, Герберта Маркузе, Теодора Адорно, Еріка Фромма, Юргена Габермаса та інших послідовників відповідного різновиду неомарксизму досі складають певний виклик повсякденності, змінюючи наші уявлення про природу людського вчинку, мотивацію політичної дії, свободу, спільне благо, справедливість, загрози та перспективи суспільно-політичного розвитку тощо.

У складному комплексі культурологічного, філософського, гносеологічного, естетичного, політичного, соціологічного знання апологети цього осередку критицизму створили впливову суспільну візію місця людини, її цінностей, норм, установок в умовах кризи соціально-політичних відносин. Нерідко й самим прихильникам цього напрямку приписували деяку світоглядну кризу [6, 3–5]. Водночас реалії та труднощі демократичних перетворень у сучасній Україні потребують комплексного наукового обґрунтування проблематики співвідношення політики і моралі, помітним внеском до розуміння якої є теоретико-прикладні напрацювання згаданих мислителів.

Органічний зв'язок політики і моралі зумовлений тим, що усвідомлення людиною своїх політичних інтересів пов'язане з її моральним вибором. Особливою рисою взаємного зв'язку політики і моралі є єдність і відмінність, взаємна детермінованість і відносна самостійність. Духовне спрямування політики – це її людиноцентричний зміст, який має замінити традиційне уявлення про політику виключно як сферу владних відносин [3, 10–11]. Значною мірою одвічну діалектику моралі і політики (морально-етичний бік політики, а також політичні передумови становлення моральних регуляторів суспільного життя) можна вважати тим проблемним полем, у горизонтах якого переосмислюються здобутки і визначаються перспективи сучасної політичної науки. Свого часу ідеї представників Франкфуртської школи заклали підвалини для оновлення категоріального апарату, методологічної програми, предметного простору відповідної проблематики.

Багатий теоретичний спадок, еволюційний та й революційний характер діяльності, суспільний резонанс довкола неомарксистів зумовили й значний науковий інтерес. Саме поняття “Франкфуртська школа”, незважаючи на певну метафоричність чи відносність, стійко увійшло у політологічні джерела та навіть енциклопедичну літературу сучас-

ності [13, 720–721]. Чимало досліджень присвячено аналізу окремих праць та напрямів розвитку цієї критичної теорії [4; 6; 9; 12].

Питання сумісності моралі та політики, етичного виміру політики належать до одвічних, відкритих, невичерпних політико-філософських проблем. Дискусія про можливість поєднати політичні й моральні норми для регулювання політичної діяльності триває вже багато століть. Аналіз науково-теоретичної спадщини та реалій політичного життя дає змогу робити певні висновки щодо сфер впливу політики і моралі як регуляторів суспільного життя. Позиції у цьому питанні різняться від ствердження абсолютної аморальності політики (макіавеллізм) до уявлень про визначальну роль морального аспекту політичного життя (Просвітництво, кантіанство). Вивчення праць філософів, політологів, культурологів, істориків доводить, що у сучасному світі, пронизаному глобалізаційними, інформаційними процесами, прагматизм і гуманізм виступають як два альтернативні шляхи політичного розвитку. Центральним залишається вибір адекватного шляху для сучасних політичних систем, оптимальної моделі світоустрою, здатної відповідати новітнім викликам, ціннісно-культурним перетворенням сучасності.

Характерно, що більшість ґрунтовних наукових досліджень, присвячених проблематиці, відносно мало враховують теоретичні напрацювання Франкфуртської школи [3; 7; 8; 17]. Необхідно увиразнити цей дискурс розмаїттям ідей та концептів на тему морально-політичного буття, що пропонуються у публічних виступах, окремих статтях, цілісних працях Т. Адорно, Ю. Габермаса, М. Горкгаймера, Г. Маркузе, Е. Фромма. Важливо проаналізувати, чи вбачали представники цієї школи можливість поєднувати моральні та політичні перспективи, яку сутність вони вкладали у ці засадничі поняття, зрештою, які шляхи розв'язання існуючих ціннісних конфліктів пропонували для подальшого розвитку людства.

Праці представників Франкфуртської школи наскрізно пронизані ідеями ціннісних орієнтирів, моралі, моральності, етики. Полі-

тичне та суспільне, як багаторазово підкреслює у своїх лекціях з філософії Т. Адорно, дуже глибоко пов'язані зі сферою моралі [2].

У творчості багатьох мислителів німецької критичної теорії знаходимо різні визначення та пояснення сутності феномену моралі у суспільно-політичному житті. Е. Фромм пояснює сенс моралі й морального через маркери ідентичності. Індивід, на його думку, може бути фізично самотній, але при цьому пов'язаний з якимись ідеями, моральними цінностями або хоча б соціальними стандартами, що дає йому відчуття спільності й “приналежності”. Водночас індивід може жити серед людей, але при цьому відчувати почуття повної ізольованості. Відсутність пов'язаності з будь-якими цінностями, символами, підвалинами вчений називає моральною самотністю, що так само нестерпна, як і фізична. Духовна прив'язаність зі світом може набувати різних форм, мати піднесений або тривіальний характер, але навіть якщо вона заснована на низинних основах, вона все ж краще самотності. Релігія і націоналізм, як і будь-які звичаї, будь-які забобони – навіть найбезглуздіші і принизливі, – рятують людину, коли пов'язують її з іншими людьми, від найстрашнішого – ізоляції [14]. Тож, за визначенням, мораль – невід'ємна частина суспільно-політичного життя. Страх перед ізоляцією, суб'єктивна самосвідомість, осмислення власної дріб'язковості перед світом й історією обумовлюють людську потребу в іншому (довірі, допомозі, підтримці тощо), а отже, і в моральних основах співжиття.

Мораль як предмет дослідження представників Франкфуртської школи постає перед нами в умовній системі уявлень про захист і самозахист, ідентичність і самосвідомість, індивідуалізацію та соціалізацію. У своїх працях Ю. Габермас “моральним” називає всі інституції, які орієнтують нас щодо того, як ми повинні поводитися, щоб завдяки жалісності та уважному ставленню протидіяти вразливості особи. З антропологічного погляду саме мораль слід тлумачити як захисний засіб, що компенсує структурно вбудовану в соціокультурні форми життя

вразливість людини. У цьому сенсі є вразливими і потребують морального захисту живі істоти, що індивідуалізуються лише шляхом соціалізації. Просторово-темпоральна індивідуалізація людського роду в окремій істоті вже не регулюється за допомогою генетичних задатків. Суб'єкти конститууються як індивіди лише тим, що вони виростають як члени певної особливої мовної спільноти в інтерсуб'єктивному життєвому світі. У комунікативному процесі виховання рівною мірою визначально формуються і змістово визначаються ідентичність індивіда та ідентичність колективу [5, 329].

У складній діалектиці взаємозв'язку політики та моралі не виникає сумнівів, що неомарксистки стоять на засадах моралізму. Інше питання, яку саме мораль вони вбачають допустимою у світлі нових політичних перетворень. Незважаючи на деяку спільність суджень, думки щодо цього питання між ними розходяться. З певністю можна стверджувати лише про те, що така мораль мала б бути передусім критичною. Слушно згадати у цьому зв'язку слова Г. Маркузе, викладені ним у перших із відносно маловідомих “Тридцяти трьох тез”, де він закликає нещадно й відкрито критикувати існуючі політичні системи, безкомпромісно підтримувати ортодоксальну марксистську теорію, адже коли політична реальність як ціле помилкова, може виявитися, що тільки “неполітична” позиція і є справжньою політичною істиною [11]. Детально описана вченим загрозлива модель одновимірного мислення і поведінки на рівнях індивіда та громадських процесів, у політиці, науці та у виробництві формується, у тому числі, з нездатності заперечувати, критикувати.

Згідно з визначенням Т. Адорно поняття природно-прекрасного, вироблене в епоху абсолютизму, втратило свою силу, оскільки після буржуазної емансипації, що проходила під знаком природних прав людини, навколишній світ став більш уречевленим. Безпосередній досвід природи, позбавлений всього критичного, включений у систему відносин обміну, в так звану “індустрію туризму”, вже ні до чого не зобов'язує, є нейтральним і апо-

логетичним. Ідеологія стає також природно-прекрасною як підміна безпосередності опосередкованим. Навіть цілковитий досвід природно-прекрасного пристосовується до такої ідеології несвідомого. Буржуазна мораль ставить людям в заслугу те, що вони так тонко, так глибоко відчують природу. Водночас вона деформує внутрішній зміст самого досвіду природи, саму глибинну його сутність. У сфері організованого туризму від нього практично нічого не залишається. Можливість відчувати природу стала рідкісним привілеєм, що отримала комерційне застосування. Водночас, – переконаний вчений, – образ природи продовжує жити в його повному запереченні, що й рятує цей образ і знаходиться по той бік буржуазного суспільства, його праці і його товарів [1, 101, 102].

Слідуючи З. Фрейду, Е. Фромм розглядає феномен “морального мазохізму”, який тлумачить як спробу знищити власне Я, подолати нестерпне відчуття безсилля, а також перетворитися на частину чогось більшого, сильнішого, цілісного, розчинитися у зовнішній силі і стати її часткою. Цією силою може бути інша людина, суспільний інститут, бог, нація, совість або моральна необхідність. Індивід цілком відрікається від себе, відмовляється від сили і гордості свого Я, від власної волі, але при цьому знаходить нову впевненість у своїй причетності до тієї сили, до якої тепер може себе зарахувати. Мазохіст позбавлений відповідальності прийняття рішень, незалежно від того, чи є його господарем якась зовнішня влада чи моральний борг [14]. Політичні спільноти нерідко стають таким середовищем морального мазохізму.

У своїй критичності дослідники часто доходили до заперечення моралі, але завжди поверталися до цієї проблематики у контексті соціально-політичного розвитку. Наприклад, Г. Маркузе доводить, що за межами раціональності людина живе у світі цінностей, але цінності, відокремлені від об'єктивної реальності, стають суб'єктивними. Єдиний шлях зберегти за ними якусь абстрактну і нешкідливу значущість – метафізична санкція (божественний або природний закон). Водночас така санкція не має відношення до

об'єктивної дійсності. Цінності можуть володіти високою моральною і духовною гідністю, але вони не відображають дійсності, нічого не вирішують у реальному житті. Незалежно від того, наскільки вони можуть бути визнані, шановані чи освячені в їх власній правоті, такого роду ідеї страждають на необ'єктивність. Втім саме брак об'єктивності перетворює їх на рушійні сили соціального об'єднання. Гуманістичні, релігійні та моральні ідеї – не більше ніж ідеали, що не складають великих клопотів сталому життєвому укладу і не втрачають свого значення від того, що суперечать реаліям поведінки, яка диктується щоденними потребами бізнесу та політики. Якщо Добро і Краса, Мир і Справедливість не виведені ні з онтологічних, ні з наукових положень, то їх загальна значущість і дійсність не можуть отримати логічного обґрунтування. У термінах науки вони залишаються справою пріоритету. Ненауковий характер цих ідей фатально послаблює їх протистояння існуючій реальності; ідеї стають просто ідеалами, а їх конкретний критичний зміст випаровується в етичну або метафізичну атмосферу. Однак, як це не парадоксально, об'єктивний світ, за яким визнаються тільки кількісно визначені якості, у своїй об'єктивності стає все більш залежним від суб'єкта [10, 193, 194].

У системі послідовної критики та філософського заперечення неомарксисти застерігають нас від актуального явища підміни понять у суспільно-політичному дискурсі. Так, у зв'язку з витоками та подальшим розвитком авторитарної політичної доктрини й авторитарного типу свідомості Е. Фромм стосовно окремих понять та ціннісних смислів показує, що для садистсько-мазохістської особистості любов означає не взаємний союз на основі рівності, а симбіотичну залежність; самопожертва означає не утвердження власної психічної й моральної сутності, а найвищу ступінь підпорядкування особистості чомусь вищому; відмінність між людьми означає не реалізацію різних індивідуальностей на основі рівності, а різну владу; справедливість означає не безумовну вимогу реалізації природних і невід'ємних прав індивіда, а правило, що кожен отримає по заслугах; мужність

означає не вище утвердження своєї індивідуальності проти зовнішньої сили, а готовність підкоритися і переносити страждання [14]. Така втеча від свободи подається у сучасному суспільстві під титулом демократії, що водночас повністю заперечує її базові принципи.

Співзвучно Г. Маркузе наголошує на необхідності багаторівневого аналізу існуючих політичних відносин та суспільних процесів, а також моральному значенні наукового пошуку: "Соціальні системи значень об'єднують різні національні держави і мовні групи, причому ці обширні системи значень виявляють тенденцію до збігу зі сферами впливу більш-менш розвинених суспільств. У той час як функція детермінізму соціальної системи значень стверджує себе найбільш жорстко в дискусійному, політичному універсумі дискурсу, вона також діє у значно прихованішій, несвідомій та емоційній формі в буденному універсумі дискурсу. Істинно філософський аналіз значення має брати до уваги всі ці вимірювання значення, оскільки лінгвістичні вираження властиві їм усім. Отже, лінгвістичний аналіз у філософії має екстралінгвістичне навантаження (coinmitment). І якщо він береться розрізняти легітимне і нелегітимне слововживання, автентичне й ілюзорне значення, сенс і нісенітницю, він неминуче вдається до політичного, естетичного чи морального судження" [10, 260].

Морально-етичні оцінки політичної дійсності представників Франкфуртської школи сформувалися в умовах тоталітарного терору, насилля військової доби, протистояння комуністичних та капіталістичних суспільств. Передусім такі реалії критикувалися та переосмислювалися у творчому доробку вчених цього періоду.

У теорії співвідношення політики і моралі, права та моралі особливу нішу займають міркування про деліберативну демократію Ю. Габермаса, який, намагаючись створити власну концепцію справедливості, формулює відомий принцип дискурсу – дійсними є саме ті норми діяльності, які могли б дати можливість усім зацікавленим особам

взяти участь в раціональному дискурсі. Для того щоб краще обґрунтувати сутність розробленого принципу дискурсу, Ю. Габермас роз'яснює і принципи моралі та демократії. Принцип моралі випливає з того, що зміст дискурсу визначає тільки ті норми, які враховують в рівній мірі інтереси всіх членів суспільства. Принцип демократії означає певні рамки, при обґрунтуванні яких беруться до уваги не тільки моральні, а й етичні та прагматичні підстави; прийняття рішень за допомогою створення легітимних законів. Тільки ті правові норми є легітимними, які прийняті за допомогою дискурсивного процесу законотворення та кодифіковані як правові, для прийняття яких необхідна згода всіх громадян. Ю. Габермас переконує, що принципи демократії створюють систему основних прав для захисту особистої та політичної автономії людини – це право на свободу та право на участь в демократичних процедурах суспільства. Тому основні права особистості і демократія мають однаково первинний характер. Однак принципи демократії і система прав є незалежними щодо принципів моралі, хоча обидва вони і виводяться з принципу дискурсу [5; 15].

Важливу нішу у справі морального оновлення політичного життя суспільства мислителі критичного напрямку покладали й на філософів свого часу, постійно піддаючи сумніву спроможність своїх сучасників до об'єктивного наукового знання.

У ситуації культурної індустрії, “про-світництва як обману мас” від філософів, на думку Т. Адорно та М. Горкгаймера, несправедливо вимагають моралі як системи, з формулюваннями принципів і наслідків, залізною логікою, гарантією прилаштовуватися до будь-якої моральної дилеми. При тому, як правило, сучасні філософи виправдовують ці очікування. Навіть якщо вони і не пропонують жодної практичної системи, ніякої розгорнутої казуїстики, зі своєї теоретичної системи вони виводять необхідність покори владі. Такі філософи вкотре обґрунтовують усю шкалу цінностей, що вже санкціонована суспільною практикою. До того ж повторні санкціонування панівних приписів звучать

досить самовпевнено, універсально, авторитетно. “Ти вважаєш правлячу владу несправедливою, чи не хочеш ти, щоб не було зовсім ніякої влади, але запанував хаос? Ти критикуєш однаковість життя і прогрес? Ми що, повинні вечорами запалювати воскові свічки, допустити, щоб наші міста наповнювалися смородом покидьків, як у середні віки? ... Позитивна відповідь на подібні питання, наскільки б абсурдними вони не здавалися, знаходить відгук. Політичний анархізм, культур-реакційність кустарного мистецтва, радикальне вегетаріанство, розкольницькі секти і партії стають привабливою силою. Вчення має бути тільки загальним, самовпевненим, універсальним та імперативним. Неприпустимі спроби вирватися з “або-або”, недовіра щодо абстрактного принципу, непохитність без доктрини...” – так описують існуючий стан речей у сфері філософського трактування проблем суспільного і морального М. Горкгаймер та Т. Адорно [16, 288, 289].

Розглянуті міркування філософів вкотре посвідчили на користь думки про те, що морально-етичного виміру політики складно досягнути; він бачиться як певне ідеалізоване, часом навіть примарне бажання, зв'язок або розрив різних часових проекцій, періодів та епох у житті суспільства. З іншого боку, все частіше ведуться дискусії про політизований вимір морального буття, що цілком відчутний у нашому повсякденні. Він виступає важливим фактором свідомої підтримки суспільством не лише власних традицій, звичаїв, обрядів тощо, а й легітимізуючим чинником владних відносин. Між гуманістичними та песимістично-реалістичними оцінками проблематики моралі і політики важливо не втратити настанов, ціннісних орієнтирів, пересторог, описаних у працях відомих мислителів минулого.

Не претендуючи на вичерпність аналізу проблематики моралі й політики у працях неомарксистів, ми все ж відстежили домінуючі ідеї цього напрямку. Реалії тоталітаризму, а пізніше й післявоєнної Німеччини значною мірою зумовили прагнення представників Франкфуртської школи віднайти неприрод-

ні, позаекономічні, а також неметафізичні основи влади, панування, підкреслюючи, що конкретну історичну реальність становлять не народи, класи, верстви, а самі індивіди. Усяке логічно завершене вчення, раціональну доктрину, традиційні уявлення філософи критикували як ілюзорне, як оманливу ідеологію. Лише в негації може постати, на їхню думку, нові сенс, цінність, мистецтво, у тому числі й у суспільно-політичному житті. У зв'язку з цим завдання кожного полягає в тому, аби навчити людей взаєморозумінню, терпимості, ціннісно витриманих дій. Такі перспективні орієнтири однаково актуальні як для подальших наукових досліджень, так і для політичної, громадської, освітньої практик сьогодення.

Література

1. Адорно Т. Эстетическая теория [Текст] / Т. Адорно; пер. с нем. А. В. Дранова. – М.: Республика, 2001. – (Философия искусства). – 527 с.
2. Адорно Т. Проблемы философии морали [Текст]: лекции / Т. Адорно; пер. с нем. М. Л. Хорьков. – М.: Республика, 2000. – 239 с.
3. Бабкіна О. В. Нова філософія політики в множинності сучасного світу [Текст] / О. В. Бабкіна // Наук. часоп. НПУ ім. М. П. Драгоманова. Сер. 22: Політ. науки та методика викладання соц.-політ. дисциплін. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 6. – С. 5–11.
4. Байме К. Політичні теорії сучасності / К. Байме [Текст]: пер. з нім. М. Култаєвої та М. Бойченка. – К.: Стило, 2008. – 396 с. ("Сучасна гуманітарна бібліотека").
5. Габермас Ю. Мораль і моральність. Чи стосуються гегелівські заперечення Канта також і дискурсивної етики? / Ю. Габермас // [Текст]: А. М. Єрмолаєнко, Комунікативна практична філософія. Частина друга. Вибрані тексти. – К.: Лібра, 1999. – С. 325–345.
6. Давыдов Ю. Н. Критика социально-философских воззрений Франкфуртской школы [Текст] / Ю. Н. Давыдов. – М.: Наука, 1977. – 319 с.
7. Етика і політика: національний і світовий досвід: матеріали наук. конф., 2009 р., Київ [Текст] / ред.: М. В. Попович; уклад.: О. О. Кисельова, В. А. Малахов. – К., 2009. – 272 с.
8. Капустин Б. Г. Моральный выбор в политике: учеб. пособие [Текст] / Б. Г. Капустин. – М.: КДУ; МГУ, 2004. – 496 с.
9. Култаева М. Макс Горкгаймер – патриарх Франкфуртської школи [Текст] / М. Култаева // Макс Горкгаймер. Критика інструментального розуму; пер. з нім. М. Култаєвої. – К.: ППС-2002, 2006. – С. 252–283.
10. Маркузе Г. Одномерный человек [Текст] / Г. Маркузе. – М.: 'REFL-book', 1994. – 320 с.
11. Маркузе Г. 33 тезиса [Текст] / Г. Маркузе // Альтернативы. – 2007. – № 2. – С. 55–67.
12. Пархоменко Р. Н. Дискурсивная концепция свободы Хабермаса [Текст] / Р. Н. Пархоменко // NB: Философские исследования. – 2013. – № 4. – С. 117–148.
13. Політологія: навч. енцикл. словник-довідник для студ. ВНЗ I–IV рівн. акред. / за наук. ред. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін.]. – Львів: Новий Світ – 2000, 2014. – 779 с.
14. Фромм Э. Бегство от свободы [Текст] / Э. Фромм; пер. с англ. А. Лактионова. – М.: АСТ: АСТ Москва, 2009. – 284 с.
15. Хабермас Ю. Политические работы [Текст]: [сборник] / Ю. Хабермас. – М.: Праксис, 2005. – 362 с.
16. Хоркхаймер М. Диалектика просвещения [Текст]: философские фрагменты / М. Хоркхаймер, Т. В. Адорно; пер. М. Кузнецова. – М.: Медиум; СПб.: Ювента, 1997. – 311 с.
17. Шапиро И. Моральные основания политики: учеб. пособие [Текст] / И. Шапиро; пер. с англ., под ред. В. С. Малахова. – М.: КДУ, 2004. – 304 с.

Розкрито базові напрями дослідження проблеми співвідношення політики і моралі у працях представників Франкфуртської школи. Аналізуються різні підходи вчених до осмислення понять моралі, індивідуальної автономії, потенцій і меж влади, ідеології, демократії. Продовжено дискусію про можливість поєднання політичних і моральних норм.

Раскрыто базовые направления исследования проблемы соотношения политики морали в трудах представителей Франкфуртской школы. Анализируются различные подходы ученых к осмыслению понятия морали, индивидуальной автономии, потенци и границы власти, идеологии, демократии. Определена дискуссия о возможности совместить политические и моральные нормы.

Exposed areas of basic research of the correlation between policy and morality in the writings of the representatives of the Frankfurt School. Different approaches to scientific understanding of the concept of morality, individual autonomy, potentials and limits of power, ideology, democracy analyzes. Discussion of the possibility to combine the political and moral standards continued.

Надійшла 5 березня 2015 р.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- **Головатий Микола Федорович** — д-р політ. наук, проф., проректор з наукової та виховної роботи МАУП, м. Київ — 4
- **Гольцов Андрій Геннадійович** — канд. геогр. наук, проф. МКА, каф. менеджменту зовнішньоекон. діяльності Українсько-Арабського ін-ту міжнар. відносин та лінгвістики ім. Аверроеса, МАУП, м. Київ — 9
- **Гурняк Ігор Любомирович** — канд. екон. наук, доц. каф. міжнар. екон. аналізу і фінансів Львівського нац. ун-ту ім. Івана Франка — 16
- **Дікарєв Олександр Іванович** — канд. політ. наук, проф. каф. політології, Українсько-Арабський ін-т міжнар. відносин та лінгвістики ім. Аверроеса, МАУП, м. Київ — 23
- **Дмитренко Ольга Василівна** — канд. с.-г. наук, головний фахівець відділу досліджень екол. безпеки земель, продукції та довкілля Державної установи “Інститут охорони ґрунтів України” — 42
- **Довбик Катерина Сергіївна** — магістр Ін-ту міжнар. відносин Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка — 38
- **Зваженко Юрій Володимирович** — докторант, МАУП, м. Київ — 23
- **Ісонкін Олексій Олександрович** — докторант, МАУП, м. Київ — 70
- **Клінова Ілона Юріївна** — докторант МАУП, м. Одеса — 50, 55
- **Козакевич Ірина Олегівна** — ст. викладач каф. політології МАУП, м. Київ — 76
- **Красногор Олександр Володимирович** — докторант, МАУП, м. Київ — 55, 64
- **Краснощок Оксана Володимирівна** — докторант, МАУП, м. Київ — 23
- **Накалюжна Анна Сергіївна** — докторант, МАУП, м. Київ — 23
- **Слободян Світлана Іванівна** — д-р філос. в галузі політол., доц. каф. політології, Українсько-Арабський ін-т міжнар. відносин та лінгвістики ім. Аверроеса, МАУП, м. Київ — 60
- **Терещенко Наталія Миколаївна** — канд. педаг. наук, доц. каф. адм. та мед. менеджменту, Українсько-Російський ін-т менеджменту та бізнесу ім. Б. Хмельницького, МАУП, м. Київ — 31
- **Філіппов Михайло Іванович** — канд. екон. наук, проф., МАУП, м. Київ — 38
- **Чайка Наталія Григорівна** — канд. істор. наук, доц., проф. МКА, каф. адм. та мед. менеджменту УРІМБ, МАУП, м. Київ — 42
- **Яремчук Олександра Ігорівна** — аспірант каф. міжнар. екон. аналізу і фінансів Львівського нац. ун-ту ім. Івана Франка — 16

Вимоги до статей, що подаються для публікації у виданні “Наукові праці МАУП”

Стаття повинна розкривати зміст однієї із рубрик:

1. Економічні науки.
2. Політичні науки.
3. Психологічні науки.
4. Юридичні науки.

Автор несе відповідальність за достовірність матеріалу, який подає.

Обсяг статті — 6–12 друкованих сторінок.

Структура статті: рубрика, УДК, прізвище та ініціали автора, науковий ступінь, вчене звання (посада), повна назва місця роботи автора, назва статті, анотація мовою тексту статті, текст, бібліографія, резюме українською, російською та англійською мовами.

УДК слід друкувати ліворуч зверху сторінки, нижче через 2 інтервали — прізвище(а) та ініціали автора(ів), науковий ступінь, вчене звання (посада), ще через 2 інтервали — повну назву місця роботи автора(ів), ще нижче через 2 інтервали — назву статті великими літерами.

Перед текстом статті необхідно розмістити анотацію обсягом щонайбільше 6 рядків мовою тексту статті шрифтом Times New Roman 12 pt.

Текст статті необхідно друкувати на папері стандартного формату (A4) через 1,5 інтервала шрифтом Times New Roman 14 pt. Формат тексту — 170×252 мм (60–62 знаки у рядку, 29 рядків на сторінці). Поля: верхнє — 25 мм, нижнє — 20 мм, праве — 10 мм, ліве — 30 мм.

Після тексту статті необхідно розмістити резюме українською, російською та англійською мовами.

Список використаної літератури необхідно розмістити наприкінці тексту. Бібліографічні посилання наводяться згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

Автор повинен підписати статтю на останній сторінці.

Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові.

Разом із друкованою статтею автор має надіслати її електронний варіант електронною поштою на адресу maup@ukr.net. Файл статті повинен бути збережений у форматі DOC. Екранні копії, схеми, рисунки та фотографії слід записувати на дискеті окремими графічними файлами форматів TIF, BMP, GIF, JPG, в імені яких зазначати номер ілюстрації у статті, наприклад `pic1 10.tif`.

До матеріалу автор обов'язково повинен додати контактні дані для зв'язку. Більш докладно про вимоги читайте на сторінці “Наукові праці” сайту МАУП www.maup.com.ua.

Редакція залишає за собою право рецензувати та редагувати статті.

**Деякі приклади
оформлення бібліографічного опису у списку джерел
(Бюлетень ВАК України, № 5, 2009)**

Книги: один автор

2. *Коренівський Д. Г.* Дестабілізуючий ефект параметричного білого шуму в неперервних та дискретних динамічних системах / Коренівський Д. Г. — К. : Ін-т математики, 2006. — 111 с. — (Математика та її застосування) (Праці / Ін-т математики НАН України ; т. 59).

3. *Матюх Н. Д.* Що дорожче срібла-золота / Наталія Дмитрівна Матюх. — К. : Асамблея діл. кіл : Ін-т соц. іміджмейкінгу, 2006. — 311 с. — (Ювеліри України ; т. 1).

Книги: два автори

1. *Матяш І. Б.* Діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині : історія, спогади, арх. док. / І. Матяш, Ю. Мушка. — К. : Києво-Могилян. акад., 2005. — 397, [1] с. — (Бібліотека наукового щорічника “Україна дипломатична” ; вип. 1)

3. *Суберляк О. В.* Технологія переробки полімерних та композиційних матеріалів : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Суберляк, П. І. Баштанник. — Львів : Растр-7, 2007. — 375 с.

Книги: три автори

1. *Акофф Р. Л.* Идеализированное проектирование: как предотвратить завтрашний кризис сегодня. Создание будущего организации / Акофф Р. Л., Магидсон Д., Эддисон Г. Д. ; пер. с англ. Ф. П. Тарасенко. — Днепропетровск : Баланс Бизнес Букс, 2007. — XLIII, 265 с.

Книги: чотири автори

2. *Механізація* переробної галузі агропромислового комплексу : [підруч. для учнів проф.-техн. навч. закл.] / О. В. Гвоздев, Ф. Ю. Ялпачик, Ю. П. Рогач, М. М. Сердюк. — К. : Вища освіта, 2006. — 478, [1] с. — (ПТО: Професійно-технічна освіта).

Книги: п'ять і більше авторів

1. *Психология* менеджмента / [Власов П. К., Липницкий А. В., Луцких И. М. и др.]; под ред. Г. С. Никифорова. — [3-е изд.]. — Х. : Гуманитар. центр, 2007. — 510 с.

Багатотомний документ

4. *Кучерявенко Н. П.* Курс налогового права : Особенная часть : в 6 т. / Н. П. Кучерявенко. — Х. : Право, 2002. — Т. 4: Косвенные налоги. — 2007. — 534 с

Матеріали конференцій, з'їздів

1. *Економіка, менеджмент, освіта* в системі реформування агропромислового комплексу : матеріали Всеукр. конф. молодих учених-аграрників [“Молодь України і аграрна реформа”], (Харків, 11–13 жовт. 2000р.) / М-во аграр. політики, Харк. держ. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. — Х. : Харк. держ. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва, 2000. — 167 с.

Законодавчі та нормативні документи

1. *Кримінально-процесуальний* кодекс України : за станом на 1 груд. 2005 р. / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парлам. вид-во, 2006. — 207 с. — (Бібліотека офіційних видань).

Дисертації

1. *Петров П. П.* Активність молодих зірок сонячної маси: дис. ... доктора фіз.-мат. наук : 01.03.02 / Петров Петро Петрович. — К., 2005. — 276 с.

Автореферати дисертацій

1. *Новосад І. Я.* Технологічне забезпечення виготовлення секцій робочих органів гнучких гвинтових конвеєрів : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. техн. наук : спец. 05.02.08 “Технологія машинобудування” / І. Я. Новосад. — Тернопіль, 2007. — 20, [1] с.

2. *Нгуєн Ші Данг.* Моделювання і прогнозування макроекономічних показників в системі підтримки прийняття рішень управління державними фінансами : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. техн. наук : спец. 05.13.06 “Автоматиз. системи упр. та прогрес. інформ. технології” / Нгуєн Ші Данг. — К., 2007. — 20 с.

Частина книги, періодичного, продовжуваного видання

1. *Козіна Ж. Л.* Теоретичні основи і результати практичного застосування системного аналізу в наукових дослідженнях в області спортивних ігор / Ж. Л. Козіна // Теорія та методика фізичного виховання. — 2007. — № 6. — С. 15–18, 35–38.

3. *Валькман Ю. Р.* Моделирование НЕ-факторов — основа интеллектуализации компьютерных технологий / Ю. Р. Валькман, В. С. Быков, А. Ю. Рыхальский // Системні дослідження та інформаційні технології. — 2007. — № 1. — С. 39–61.

8. *Третьяк В. В.* Возможности использования баз знаний для проектирования технологии взрывной штамповки / В. В. Третьяк, С. А. Стадник, Н. В. Калайтан // Современное состояние использования импульсных источников энергии в промышленности : междунар. науч.-техн. конф., 3–5 окт. 2007 г. : тезисы докл. — Х., 2007. — С. 33.

Електронні ресурси

3. *Бібліотека і доступність інформації у сучасному світі: електронні ресурси в науці, культурі та освіті: (підсумки 10-ї Міжнар. конф. “Крим-2003”)* [Електронний ресурс] / Л. Й. Костенко, А. О. Чекмарьов, А. Г. Бровкін, І. А. Павлуша // Бібліотечний вісник. — 2003. — № 4. — С. 43. — Режим доступу до журн. : <http://www.nbuv.gov.ua/articles/2003/03klinko.htm>.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку політології, економіки, соціології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Наукове видання

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Випуск 45(2–2015)

Політичні науки

Scientific edition

SCIENTIFIC WORKS OF THE INTER-REGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT

Issue 45(2–2015)

Political science

Відповідальний редактор за випуск *Ю. А. Носанчук*

Коректор *Т. К. Валицька*

Комп'ютерне верстання *Ю. Ю. Попова*

Оформлення обкладинки *О. О. Стеценко*

Підп. до друку 16.07.15. Формат 60х84/8. Папір офсетний. Друк ротатійний трафаретний.

Ум. друк. арк. 10,23. Обл.-вид. арк. 7,28. Наклад 300 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)

03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП «Видавничий дім «Персонал»

03039, Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. XX

*Свідцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008 р.*

Надруковано в друкарні ДП «Видавничий дім «Персонал»